

7
клас

ФІНАНСОВА КУЛЬТУРА

Навчальний посібник
для вчителя

ФІНАНСОВА КУЛЬТУРА

7 клас

**Навчально-методичний посібник
для вчителя**

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Т. С. Смовженко*

Київ
УБС НБУ
2015

УДК 336:373.5(075.8)

ББК 65.261:74

Ф59

*Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з економіки Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України
(лист ПТЗО від 18.06.2015 № 14.1/12-Г-488)*

Авторський колектив

Н. В. Ткаченко, А. І. Довгань, О. В. Часнікова,
О. Б. Рябова, З. Я. Лапішко, Н. І. Забуга

Рецензенти:

*В. І. Кириленко – доктор економічних наук, професор,
професор кафедри політичної економіки факультетів управління
і управління персоналом та маркетингу*

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

*О. О. Другов – доктор економічних наук, професор,
заступник директора з наукової та міжнародної роботи*

*Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ);*

*P. A. Слав'юк – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи
Львівського інституту банківської справи*

Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ);

*I. M. Вітенко – кандидат географічних наук, доцент кафедри методики викладання навчальних
предметів і освітнього менеджменту*

Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

Фінансова культура. 7 клас : навч.-метод. посібник для вчителя
Ф59 / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко.

– К. : УБС НБУ, 2015. – 114 с.

ISBN 978-966-484-259-1

Навчально-методичний посібник для вчителя «Фінансова культура» (7 клас) укладено відповідно до навчальної програми курсу за вибором для учнів 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів, рекомендованої Міністерством освіти і науки України.

У посібнику міститься теоретична інформація, потрібна вчителеві для підготовки до уроку, виділено основні поняття і терміни навчальних тем. Зміст посібника представлений нарисами становлення і розвитку фінансової культури у світі та в Україні. Методичний блок складається з практичних рекомендацій щодо проведення уроків, практичних робіт, виконання проектних завдань тощо.

Посібник має допомогти вчителю в організації роботи з учнями на всіх етапах навчально-виховного процесу.

УДК 336:373.5(075.8)

ББК 65.261:74

ISBN 978-966-484-259-1

© Авторський колектив, 2015

© Університет банківської справи

Національного банку України (м. Київ), 2015

ЗМІСТ

Шановні колеги!	4
Тема 1. ФІНАНСОВА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ	5
<hr/>	
Розділ I. ЗАРОДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДСТВА (НАРИСИ З ІСТОРІЇ)	17
<hr/>	
Тема 2. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ТОВАРНО-ГРОШОВИХ ВІДНОСИН	18
Тема 3. ВИНИКНЕННІ І РОЗВИТОК БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ	31
Тема 4. ЗАРОДЖЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	42
Тема 5. ЕВОЛЮЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ КРАЇН СВІТУ	53
Тема 6. СТРАХУВАННЯ: ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК	63
<hr/>	
Розділ II. РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	75
<hr/>	
Тема 7. ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ КІЇВСЬКОЇ РУСІ	76
Тема 8. СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ І ФІНАНСІВ ПІД ВПЛИВОМ КРАЇН-ЗАГАРБНИКІВ	87
Тема 9. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	96
Список використаної і рекомендованої літератури	113

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Культура – це прагнення до досконалості за допомогою пізнання того,
що найбільше нас турбує, того, про що думають і говорять...
M. Арнолд

Метою курсу «Фінансова культура» є формування в учнів знань основ фінансової грамотності і підвищення їхнього рівня фінансової культури.

Історія людства – це історія економіки. Історична спадщина народів полягає не в тому, скільки вони провели війн, завоювали чужих територій, а в тому, що внесли вони в цивілізацію, що побудували, створили, винайшли корисного для суспільства. При порівнянні різних держав чащу терезів їхнього добробуту переважає та, на якій – матеріальне благополуччя і високий культурний рівень народу.

Фінанси відіграють важливу роль в економічному житті людства. Саме розвиток фінансових відносин дозволив досягти високих показників соціально-економічного життя людей у багатьох країнах світу. Разом з тим життя доводить, що недостатня обізнаність населення у сфері фінансів гальмує розвиток суспільних відносин, перешкоджає економічному зростанню.

Важливим завданням шкільної фінансової освіти є демонстрація учням адекватної моделі фінансової культури населення і окремої людини. Адже саме це забезпечує успішну орієнтацію і толерантне співіснування серед соціокультурних відмінностей у сучасному світі.

На допомогу вчителю, який викладатиме курс «Фінансова культура», посібник містить матеріали доожної теми відповідної навчальної програми, які складаються з двох блоків – інформаційного і методичного.

Специфіка курсу «Фінансова культура» полягає в тому, що учні озайнайомлюються з основами функціонування сучасної фінансової системи та окремих її елементів через призму історичних подій. В інформаційному блоці надано переважно матеріали з історії фінансів, які слід використовувати на уроці фрагментарно, з метою ознакомлення учнів із витоками фінансової культури в окремих країнах, і в Україні зокрема.

У методичному блоці пропонується методика проведення уроків. Окремі завдання містять прогнозовані відповіді учнів.

Шановний колего, ви маєте право обрати те, що, як на ваш погляд, найбільш потрібно вашим учням. Адже ніхто, крім вас, не знає так добре особливості і темп навчання ваших вихованців.

З повагою до вашого практичного і життєвого досвіду, зичимо вам досягти успіхів у викладанні курсу «Фінансова культура»!

*Дякуємо за співпрацю!
Автори*

Тема 1. ФІНАНСОВА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ

Ключові питання

1. Фінансова культура та її значення для розвитку суспільства.
2. Сутність фінансових відносин.
3. Добробут, багатство, бідність, «замкнене коло бідності».

Цілі уроку

- *розглянути поняття «фінансова культура», «добробут», «гроші», «кредит»;*
- *дослідити основні форми фінансових відносин;*
- *обговорити «замкнене коло бідності»;*
- *визначити, від чого залежить добробут країн світу і кожної людини.*

Основні поняття

Фінансова культура, багатство, бідність, добробут, форми фінансових відносин.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Фінансова культура та її значення для розвитку суспільства

«Фінансова культура в сучасному розвиненому і мінливому світі стала ще одним життєво необхідним елементом у системі навичок і правил поведінки. Фінансова грамотність дозволить людині не залежати від обставин, від волі інших людей, системи. Освічена людина сама обиратиме ті шляхи в житті, які будуть для неї найбільш привабливими, створюючи матеріальну основу для подальшого розвитку суспільства».

Джон Брайант,
віце-президент Ради з фінансової грамотності при Президентові США

Культуру можна окреслити як суму надбань народу. Народи пишаються своїми культурними надбаннями, бережуть їх, водночас стараючись робити їх живими елементами суспільного життя.

Фінансова культура – це невід’ємна частина культури суспільства, що отримала свій розвиток із становленням грошових відносин у суспільстві. Розвиток фінансової культури багато в чому залежить від наявних у країні фінансових інститутів, рівня фінансової грамотності населення і соціальних цінностей. Рівень фінансової культури людей говорить про рівень розвитку країни в цілому. Висока фінансова культура – величезний

плюс для держави і громадян. У довгостроковій перспективі це підвищує довіру до фінансових інструментів і сприятиме динамічному зростанню ринку.

Фінансова грамотність, освіченість та обізнаність населення посідають важливе місце у фінансовому секторі економіки і стають основою його сталого розвитку.

Фінансова грамотність являє собою певне вміння застосовувати фінансові знання і використовувати здобуті фінансові навички, щоб отримувати максимальну користь від управління власними фінансами і застосування фінансових послуг.

Під *фінансовою обізнаністю* пропонуємо розуміти наявність у людини певного рівня фінансових знань і навичок, що формують його відповідний рівень компетентності з фінансових питань. Тобто оцінкою фінансової грамотності населення має бути рівень фінансової обізнаності.

Фінансова освіченість характеризує наявність певного рівня здобутої фінансової освіти (рис. 1).

Рис. 1. Складові фінансової культури

Для того, щоб систематизувати фінансову систему знань і впорядкувати її відповідно до потреб пересічного споживача, варто розглянути фінансові потреби і питання, що виникають у різні періоди вікового розвитку особистості.

Фактори значущості фінансової просвіти молоді підтвердженні світовою практикою:

- особлива фінансова вразливість підростаючого покоління в силу невідповідності наявної матеріальної бази потребам молодих людей і сімей;
- зростаюче значення грамотного фінансової поведінки батьків для виховання дітей;
- активне споживання молоддю фінансових продуктів і послуг, пов'язаних із підвищеним ризиком;

Фінансова культура як основа забезпечення добробуту

- потреба розуміння і раннього формування своїх пенсійних накопичень;
- зростаюче значення грамотного інвестиційного поведінки як для національної економіки, так і для майбутнього в цілому.

Поняття «фінансова культура» виходить за межі політичних, географічних і соціально-економічних кордонів, а потреба у фінансовій освіті населення зростає в геометричній прогресії. Фінансова культура допомагає молоді змінити своє ставлення до грошей, управління ними, змушує думати про майбутнє, планувати потреби свого життєвого циклу. Вона розглядається як система установок, знань і навичок; яка постійно змінюється, на які впливають вік, сім'я і навіть місце проживання. Слід зауважити, що хоча соціальний та економічний ефект від підвищення фінансової грамотності молодого покоління проявляється поступово, світовий досвід доводить безперечну необхідність здійснення цієї роботи і неприпустимість зволікання в розв'язанні зазначеної проблеми.

Фінансові цілі людей індивідуальні, вони мотивуються життєвою ситуацією і соціально-економічним статусом людини. Хороший рівень фінансової грамотності потрібний кожній людині не тільки для досягнення його особистих фінансових цілей, а й для забезпечення життєвого циклу. Якою б не була конкретна мета, виграшем від фінансової грамотності буде підвищення рівня життя і впевненість у майбутньому, стабільність і процвітання економіки і суспільства в цілому.

Фінансова грамотність є основою для формування фінансової культури і нерозривно пов'язана з державою, оскільки саме вона впроваджує фінансові правові норми і правила, які мають імперативний характер. Участники фінансових відносин не вправі змінювати їхні приписи і змушенні їх дотримуватися, у цьому полягає національна ідентичність фінансової грамотності.

Підвищення фінансової грамотності – це сфера відповідальності держави, бізнесу і сім'ї.

Проведені компанією InMind спільно з агентством США з міжнародного розвитку USAID дослідження фінансової грамотності населення України 2010 року підтвердили занадто низький її рівень.

Так, населення України проявляє недовіру до фінансових установ, маючи певний негативний досвід використання фінансових

послуг; не цікавиться приватним інвестуванням на фінансовому ринку; виявлено дисбаланс споживчої та ощадної функцій; не володіє основами фінансової математики; нездатне приймати відповідні фінансові рішення; не володіє інформацією про права споживача на ринку. Усі ці негативні аспекти стали безпосередньою перешкодою до розвитку фінансових секторів економіки держави. Поточний стан і проблеми розвитку фінансової грамотності населення загострилися з розвитком фондового ринку в Україні.

В Україні розпочато активну роботу з приводу підвищення рівня фінансової обізнаності та грамотності населення шляхом об'єднаних дій держави, професійних учасників фондового ринку, освітніх навчальних закладів і зарубіжних консультантів та спонсорів. Перспективами розвитку фінансової обізнаності, грамотності та освіченості є формування і розвиток фінансової культури нації через поєднання сукупності матеріальних та духовних цінностей людства.

На формування фінансової культури населення в Україні впливають зовнішні і внутрішні чинники.

Зовнішні чинники: стан розвитку українського фінансового ринку, можливість інвестування на зарубіжних фінансових ринках, стан системи державного регулювання розвитку фінансового ринку, стан законодавчої бази щодо системи захисту споживачів на вітчизняному і зарубіжних фінансових ринках, менталітет нації, рівень та якість життя населення, умови функціонування і розвитку підприємництва, стан та якість освітніх послуг.

Внутрішні фактори обумовлюють риси характеру людини, а саме: наявність хисту, здатність навчатись, рівноважність, відповідальність. Також ураховуються здобуті навички, набуті знання, стан здоров'я, мотивація, зацікавленість людини, матеріальне становище і віковий період розвитку особистості.

Усеосяжність категорії фінансової обізнаності та грамотності населення демонструє широкий спектр можливостей і переваг розвитку фінансової просвіти. В Україні розпочата розбудова інституту фінансової просвіти шляхом використання зарубіжного досвіду, адаптованого до особливостей українських умов розвитку та функціонування. Основою розвитку фінансової культури населення має стати баланс інтересів професійних учасників фінансових ринків і споживачів їхніх послуг на засадах дієвої системи правового захисту здійснення операцій на фінансових ринках та дотримання ділової етики.

2. Сутність фінансових відносин

Фінансові відносини – це відносини між суб'єктами, у результаті яких є потік грошових коштів: податки в бюджет, отримання кредиту, виплата заробітної плати.

У фінансових відносинах беруть участь три суб'єкти:

- 1) держава;
- 2) юридичні особи;
- 3) фізичні особи.

Суб'єкти фінансових відносин несуть реальну економічну відповідальність за результати діяльності та своєчасне виконання своїх зобов'язань перед постачальниками, споживачами, державою, банками.

У повсякденному житті ми часто вживаємо слово «фінанси», маючи на увазі гроші. Справді, фінанси завжди мають грошову форму вираження. Гроші є обов'язковою умовою існування фінансів. У цьому зв'язку неправомірно відносити до фінансів натуральні відносини, які мали місце в епоху рабовласництва і феодалізму. Наявність фінансових відносин завжди супроводжується реальним рухом грошових коштів. Немає грошей – не може бути і фінансів. Тому часто вживається таке визначення, як *фінансово-грошові відносини*. Але це не дає підстав для ототожнення категорій «фінанси» і «гроші». За своїм місцем у товарному виробництві обігу гроші – це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом. Гроші мають своє призначення в економічному житті суспільства, що виражено в їхніх функціях.

Гроші – поняття більш загальне. Можна мати гроші і водночас не мати жодного стосунку до фінансів, і навпаки, за відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їхню вартість, можна здійснювати інвестування, бути співзасновником фірми, тобто мати стосунок до фінансово-господарської діяльності фірми.

Фінансова система в кожній країні має свої особливості. Вони визначаються економічними відносинами, що панують у країні, зміни в яких негайно відбуваються на фінансах.

3. Добробут, багатство, бідність, «замкнене коло бідності»

Будь-якому суспільству притаманна властивість зростати матеріально і духовно. Забезпечення зростання *добробуту населення* головним чином полягає в задоволенні потреб, які кількісно зростають і якісно змінюються. При цьому особливо важливу роль відіграє тісний взаємозв'язок між потребами окремого громадянина (індивідуума) і суспільства в цілому.

Добробут (*welfare*) – ступінь задоволення матеріальних потреб людини, її якість життя. Добробут включає: доходи, умови праці та побуту, обсяг і структуру робочого і вільного часу, показники культурного та освітнього рівня, показники здоров'я та екології.

Бідність існує в кожній країні світу, навіть у багатих і соціально розвинених суспільствах. Уперше явище бідності сформулювали представники

класичної політекономії. Так, у роботі А. Сміта виявлено відносну природу бідності між соціальними стандартами і матеріальними здібностями їх дотримуватися, вважалося, що бідність є наслідком індустріального розвитку. Доходи населення будуть зростати зі зростанням національного багатства і справедливою винагородою за працю, заробітна плата буде збільшуватися в міру зростання національного багатства, сприятиме підвищенню доброплати. Англійський учений Г. Спенсер визначав бідність позитивним і закономірним явищем, яке стимулює людський розвиток. Бідними є недосконалі люди, які не здатні пристосовуватися до суспільних умов. Кожен повинен сам вирішувати свої потреби. Він виходив з думки, що допомога бідним обмежує самостійність людини. Втручання держави у природний розвиток суспільства вважав недоцільним, бо, надаючи допомогу, держава стимулює пасивність населення.

Відносна межа бідності визначається як певна частка середнього доходу домогосподарства в країні в розрахунку на одну особу, але за відмінності стандартів споживання в різних прошарках населення установлення єдиного мінімального «порога бідності» проблематично та залежить від середнього рівня життя конкретної країни. У світовій практиці нації вважаються бідними, якщо витрачають на харчування близько половини свого бюджету.

Ті, хто є бідними у Швейцарії або США й одержують там державну підтримку, вважатимуться заможними у країнах, що розвиваються. Тобто що багатша країна в цілому, то вищий рівень її національної межі бідності. Тому з метою проведення міжнародних порівнянь знадобилося домовитися про так звану *міжнародну межу бідності*: у теперішній час вона встановлена Світовим банком на рівні реального доходу в 1 долар на людину в день, оціненого за ПКС у цінах 1985 року. За допомогою цього умовного інструменту було підраховано, що частка «бідняків», тобто людей, що живуть менше ніж на 1 долар у день, у світі в цілому за 1987–1993 рр. несуттєво зменшилась – з 30 до 29% світового населення. Водночас абсолютна кількість бідняків навіть зросла – з 1,2 млрд чол. до 1,3 млрд осіб. Ще 2 млрд чол. у світі отримують дохід, дуже близький до міжнародної межі бідності.

Найбільше бідняків у Південній Азії (39% від їхньої загальної світової чисельності), у Східній Азії (близько однієї третини, головним чином у Китаї та Індокитаї) і в Африці, на південь від Сахари (17%). Південна Азія відрізняється також найбільшим розповсюдженням бідності – за міжнародною межею бідності, 43% її населення. На другому місці за поширенням бідності – країни Африки, південніше від Сахари. Серед країн, де більш як половина населення яких живе за міжнародною межею бідності, – Гватемала, Гвінея-Біссау, Замбія, Індія, Кенія, Лесото, Мадагаскар, Непал, Нігер і Сенегал. За свідченням міжнародних аналітиків, існує тісний прямий зв’язок між темпами економічного зростання країни

та її успіхами в боротьбі з бідністю. Наприклад, країнам Східної Азії (не рахуючи Китаю), що відрізняються найвищими темпами економічного зростання, вдалося зменшити частку населення, що залишається за міжнародною межею бідності, з 23% 1987 року до менш ніж 14% 1993-го. Що ж стосується країн Африки на південь від Сахари, то там частка бідного населення залишилася майже незмінною.

Економісти, які вивчають ринкову економіку, зазвичай виходять з того, що середня склонність людей до заощадження доходів заради майбутнього споживання збільшується в міру зростання їхніх доходів. І навпаки, що бідніші люди, то менше вони можуть собі дозволити піклуватися про своє майбутнє і робити заощадження. Така ж закономірність зазвичай простежується і в економічній поведінці приватних фірм або навіть урядів. Не дивно тому, що в бідніших країнах, де більша частина доходів витрачається на задоволення поточних, часто невідкладних потреб, загальний рівень національного заощадження – валові внутрішні заощадження – виявляється, зазвичай, нижче. Низький рівень валових внутрішніх заощаджень перешкоджає зростанню валових внутрішніх інвестицій, а без додаткового інвестування неможливо підняти ефективність економіки і підвищити доходи. Так виникає «замкнене коло бідності» (рис. 2).

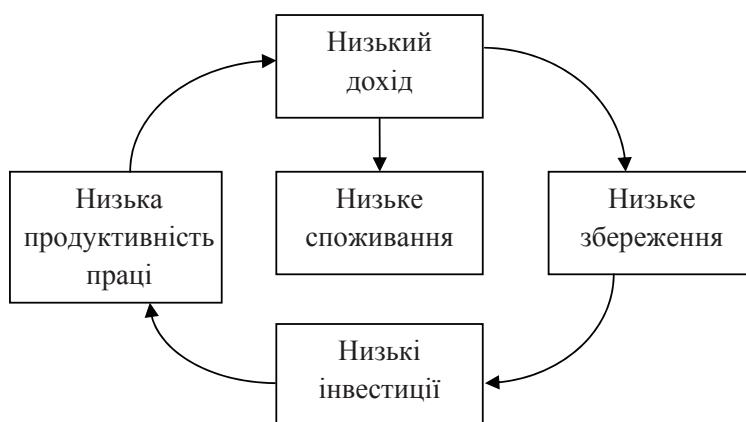

Рис. 2. «Замкнене коло бідності»

Країна, яка потрапляє в таке замкнене коло, серйозно гальмує свій розвиток і обмежує свої можливості боротьби з бідністю. Допомогти країнам, що розвиваються, вирватися з порочного кола бідності можуть й іноземні інвестиції, особливо якщо вони супроводжуються переданням новітніх технологій із розвинених країн.

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Слово вчителя. Важливим показником і результатом економічного життя суспільства є рівень життя його членів, під яким розуміють ступінь забезпечення населення товарами, послугами та умовами життя, потрібними для комфортного і безпечного існування. Чому одним країнам вдається домогтися високого рівня економічного розвитку і процвітання, а інші не виб'ються з убогості? Від чого, на вашу думку, залежить добробут людей у країні? *Багатою мірою добробут людей залежить від самих людей: їхньої активності, обізнаності, працелюбності.*

Обговорення. Прокоментуйте вислів П. Буаста «Найбідніший – це той, хто не вміє користуватися тим, що має».

Навчання

Пройдіть тест (**завдання 1** у робочому зошиті учня) на фінансову грамотність).

1. **Що являє собою 16 цифр, розміщених у ряд на картці?**
  - а) (Cvc2);
  - б) номер картки;
  - в) ПИН-код.
2. **Як називаються папірці чи монети, які виконують роль загального обміну?**
  - а) гроши;
  - б) картки;
  - в) кредити.
3. **Як називають людину, яка вкладає свої гроші в розвиток бізнесу?**
  - а) вкладник;
  - б) споживач;
  - в) інвестор.
4. **Що означає слово «купити»?**
  - а) узяти те, що тобі потрібно, і натомість віддати гроши;
  - б) узяти те, що тобі потрібно, і натомість віддати те, що тобі не потрібно;
  - в) узяти те, що тобі потрібно.
5. **Як дізнатися, який банк випустив картку?**
  - а) запам'ятати – при купівлі картки;
  - б) ніяк не можна дізнатися;
  - в) на картці будуть вказані назва і логотип банку.

Обговоріть роль фінансової культури окремої людини для розвитку суспільства.

Завдання 2. Наведіть приклади фінансових відносин між:

1. Державою і родиною (*сплата податків*).
2. Домогосподарством і підприємством (*купівля акцій підприємства*).
3. Учнем і банком (*відкриття карткового рахунку за участі батьків*).
4. Підприємством і банком (*узяття банківського кредиту*).

На малюнку з'єднайте стрілками учасників фінансових відносин, зробіть на стрілках відповідні написи.

Чи можете ви назвати фінансовими відносинами між учнем і родиною?
(*Hi*)

Це просто грошові відносини, оскільки дитина з батьками не укладає ніяких контрактів і не несе економічну відповідальність за результати діяльності.

Чи можете ви навести приклад фінансових відносин, які виникають між членами родини? (*Так. Наприклад, шлюбний контракт*).

Шлюбний контракт – документ, створений для того, щоб чітко регулювати фінансові претензії подружжя в разі розлучення. Особливо зручний такий дошлюбний договір для зірок шоу-бізнесу, які хотіли б уникнути публічного шлюборозлучного процесу та уbezпечити себе від зазіхань на свої нечувані гонорари.

ЦЕ ЦІКАВО!

Кетрін Зета-Джонс. Її зірковий чоловік Майкл Дуглас платить за кожен рік шлюбу по 2,8 млн доларів. Кетрін, за її власними словами, вважає шлюбні контракти «прекрасною ідеєю», додаючи, що отримуючи від Майкла гроші за роки, проведені поруч, вона відчуває, що, про неї «думають і піклуються».

Виконайте **завдання 3** у робочому зошиті учня.

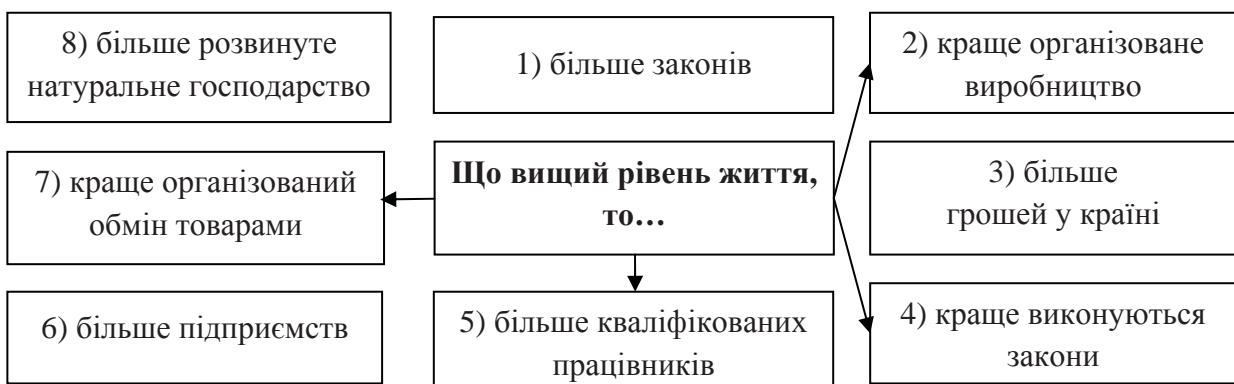
Складіть схему «Добробут – це...».

Виконайте **завдання 4** у робочому зошиті учня.

Багато століття правителі були переконані, що багатство країни і, відповідно, добробут її народу пов'язані із захопленням у процесі війн територій і багатства інших народів, з наявністю значних природних ресурсів (ліс, нафта, газ). Однак сучасна історія економічного розвитку країн доводить, що ці фактори не є вирішальними,

Визначте, від чого в сучасному світі залежить добробут країни.

Виконайте **завдання 5** у робочому зошиті учня.

Дискусія: «Кого можна вважати багатим, а кого – бідним?»

Обговоріть вислів: «Бідність і багатство – суть слова для позначення потреби і достатку. Отже, хто потребує, той не багатий, а хто не потребує, той не бідний» (Демокріт (бл. 460 – 370 рр. до н. е.), старогрецький філософ).

Як оцінити рівень бідності? Який рівень бідності в Україні?

У країнах Африки – це 1,25 долара на день, для європейських країн – 17 доларів. У регіоні Центральної і Східної Європи, до якого належить

Фінансова культура як основа забезпечення добробуту

Україна, це 5 доларів на день. Якщо послуговуватися саме таким абсолютном визначенням бідності, то тільки 2% українців живуть за її межею. Якщо ж брати за абсолютний показник прожитковий мінімум, то тут частка бідних в Україні коливається від 9 до 15%, залежно від того, чи зроблені розрахунки на основі доходів або витрат.

Виконайте **завдання 6** у робочому зошиті учня.

Перед вами – таблиця доходів, одержуваних людьми різних професій у Швеції. Який висновок ви могли б зробити?

Професія	Річний дохід (у тис. швейцарських крон)
Лікар	300
Інженер	240
Професор університету	200
Електрик високої кваліфікації	137
Учитель середньої школи	135
Медична сестра	116
Зварювальник кваліфікований	110
Держслужбовець	100
Швець	95

Учень аналізує дані таблиці і робить висновок про те, що в розвинених країнах на диференціацію доходів у суспільстві великий вплив мають рівень освіти і кваліфікація працівників.

РЕФЛЕКСІЯ

1. Дайте визначення понять «фінансова культура», «добропут», «гроші», «кредит».
2. Які складові добробуту людини? Як освіта, у тому числі й фінансова, впливає на його рівень?
3. Наведіть приклади фінансових відносин.
4. Як ви вважаєте, чи достатній рівень фінансової культури у вас, ваших друзів, ваших батьків? Що треба робити, щоби його підвищити?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Спираючись на інформацію в робочому зошиті, напишіть есе-роздум на тему «Чи перебуває Україна в замкненому колі бідності?».

РОЗДІЛ I

ЗАРОДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДСТВА (НАРИСИ З ІСТОРІЇ)

Тема 2. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ТОВАРНО-ГРОШОВИХ ВІДНОСИН

Ключові питання

1. Товарні відносини у Стародавньому світі.
2. «Кар’єра» срібла і золота.
3. Поява паперових грошей. «Зручні гроші».
4. Чи вічні гроші?

Цілі уроку:

- *розглянути значення товарно-грошових відносин для економічного розвитку країн;*
- *дізнатись про бартер, замінники грошей, гроші;*
- *обговорити приклади з історії розвитку товарно-грошових відносин.*

Основні поняття

бартер, товарно-грошові відносини, дорогоцінні метали, замінники грошей.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Гроші – поганий господар, але великий хороший слуга.

1. Товарні відносини у Стародавньому світі

Гроші настільки міцно увійшли в наше життя, що ми не бачимо в них нічого незвичайного, хоча це один із найчудовіших винаходів людства: не являючи собою якої-небудь значимої цінності, вони є виміром вартості всіх речей, які нас оточують. Гроші є невід’ємним атрибутом суспільства, заснованого на власності, і тому з повною упевненістю можна сказати: допоки існуватиме інститут власності, будуть існувати й гроші.

Появі грошей передувала епоха товарного, або бартерного, обміну. Визначальною передумовою становлення грошових відносин були поглиблення суспільного розподілу праці, багаторівнева спеціалізація виробництва і суспільної діяльності людини. Водночас грошовий обмін не є лише результатом, а й важливим чинником усебічного розвитку і поглиблення суспільного розподілу праці та її спеціалізації.

На перших етапах розвитку грошима слугували різні товари. Здебільшого, це був товар найбільшого попиту і водночас найцінніший для певного ринку. Його будь-коли можна було обміняти на іншу споживчу вартість: худобу, хустро, тютюн, рибу, оливкову олію, сіль, перець, мушлі, різні метали.

Уперше *товарні гроші* з'явилися в первісну епоху, внаслідок виникнення обміну. Первісна епоха тривала кілька мільйонів років: від появи людини близько 3 млн років тому до виникнення перших цивілізацій на рубежі IV–III тис. до н. е. На ранніх стадіях розвитку людства про обмін говорити не доводиться – людина не завжди могла забезпечити себе необхідними засобами для життя, проте в епоху неоліту, внаслідок переходу від привласнюючого до відтворювального типу господарства, з'явилається можливість виробляти додатковий продукт, частина якого стала об'єктом обміну. Зрозуміло, що спочатку це був міжплемінний обмін, бо для внутрішнього обміну не було ніяких передумов через відсутність внутрішньоплемінного поділу праці. Землеробські племена могли запропонувати хліб, олію, вино; кочівники – худобу, шкіри; північні народи – хутра, китовий вус, шкіри; приморські племена – рибу, бурштин тощо.

Спочатку обмін відбувався на кордоні між племенами і виріс із дарування, бо подарунок, здебільшого, викликав подарунок у відповідь. Потім перейшли до мінової торгівлі. Товари обмінювали між собою у випадкових пропорціях під час більш чи менш випадкових зустрічах різних племен між собою, без будь-якого загального еквіваленту чи грошей. Це було вкрай незручно. Загальновідома розповідь дослідника В. Камерона, який у XIX столітті подорожував Африкою. Йому довелося наймати човна для подорожі по озеру Танганьїка. Власник човна вимагав сплатити слоновою кісткою, якої, однак, у Камерона не було. Власник же слонової кістки хотів в обмін на неї отримати сукно, а власник сукна – мідний дріт, який, на щастя, у Камерона був, і шляхом декількох послідовних обмінів він отримав слонову кістку, якою зміг, нарешті, розрахуватися з власником човна. Ця розповідь ілюструє ті незручності, які виникали внаслідок відсутності единого еквіваленту.

Треба було знайти товар, який завжди, за будь-яких обставин міг бути обміняний на будь-який інший товар, тобто загальний еквівалент обміну. У цій ролі використовували найрізноманітніші товари. В одного й того самого народу в різний час і в різних народів в один і той же час існували різні еквіваленти. Здебільшого, товари, що використовувалися в цій ролі, розпадалися на дві категорії: предмети першої необхідності і прикраси. Головна особливість, яка наближала ці товари до грошей, полягала в тому, що їх могли використовувати не лише для безпосереднього споживання, але й як знаряддя виміру вартості і знаряддя обігу.

Найбільш розповсюдженим еквівалентом довгий час була худоба. Це видно навіть з етимології терміна «гроші». Так, у латині: *«pecus»* – худоба, *«pecunia»* – гроші, турецьке *«para»* – це і худоба, і гроші; *«rupia»* – від санскритського *«rupa»* – худоба, давньоруське *«скотниця»* – карбниця тощо. Її багатоцільове призначення (тяглови сила, м'ясо, молоко, шкіри), з одного боку, можливість транспортування, низькі витрати на утримання,

а з другого – спонукало виділити саме худобу як загальний еквівалент. Досить розповсюдженім за такого визначення було й зерно.

Племена, що населяли береги теплих морів, як знаряддя обміну вживали черепашки. У колумбійців знаряддям обміну була довга біла

черепашка, що жила на значній глибині, її цінність залежала від її довжини. В індіанців-чинуків первісним засобом обміну була черепашка піаква, цінність якої також залежала від довжини.

Однак найбільше розповсюдження отримали «каурі» (*«cypraea moneta»*) – рожевуваті черепашки розміром із гудзик. Насаджені на нитку як прикраса, вони слугували первісними грошами в Давній Індії і Китаї, Індокитаї і на східному узбережжі Африки, Цейлоні, на Каролінських і

Соломонових островах. У давнину ці черепашки розходилися далеко: каурі знаходять у скіфських і давньоруських курганах, у похованьних урнах Північної Німеччини, Швеції, руїнах Ніневії. Грошова одиниця сучасної Гвінеї має назву «седі», що в перекладі означає черепашка.

Північні народи як знаряддя обміну використовували шкіри. У деяких районах Перу і Болівії ту саму роль відігравав перець, в інших областях Америки – листки тютюну, у Монголії – плитковий чай. В Ісландії в XV столітті роль грошей відігравала сушена риба, у Росії часто хутро. У Китаї як знаряддя обігу використовували сіль і плитковий чай, а в «королівствах» басейну Нігеру в Африці – як сіль. Ще у XVIII столітті куби солі розпилювали як гірській кришталю і користувалися шматками довжиною в декілька сантиметрів. На узбережжі Гвінейської затоки як гроші використовували бавовняні тканини з Індії, мідні браслети і коней. У кіммерійців і скіфів – наконечники стріл. У Мексиці було кілька типів первісних грошей: боби какао, шматки бавовняної тканини тощо.

2. «Кар'єра» срібла і золота

З розвитком обміну потреби ринку покликали до життя металічні гроші, які були найбільш придатними для виконання суспільних функцій загального еквіваленту. Спочатку використовувалися найбільш уживані метали: залізо, олово, мідь. Залізні гроші застосовувались у Спарти, їх використовували британці, японці, африканські народи. Олов'яні гроші застосовувалися в Британії ще й в епоху Середньовіччя.

Удосконалення і розширення економічних зв'язків привело до необхідності використовувати нові гроші, які мали б високу та незмінну вартість, обмежену порівняно з іншими товарами споживчу вартість і такі властивості: довговічність, портативність, легку подільність, одно-

рідність, швидкість ідентифікування та загальне визнання. Усім цим вимогам відповідали лише метали. Спочатку металеві гроші виглядали як безформні злитки, потім – як різні фігурки: мініатюрні ножі, дзвіночки, прутки, рибки, стріли тощо.

Вважається, що перші круглі монети з'явились у країнах Близького Сходу у VIII–VII ст. до н. е. Металеві гроші були в обігу і на території Київської Русі приблизно з IX століття. Багато країн користувалися системою біметалевого обігу, тобто паралельною емісією золотих і срібних монет. Епоху металевих грошей змінила епоха паперових. Їхня емісія розпочалася в XVII–XVIII століттях. У Росії паперові асигнації з'явилися 1769 року.

Однак із часом залишилися три основні метали: золото, срібло і мідь (чи бронза). Співіснування цих трьох металів мало суттєві переваги, бо відповідало потребам обміну – кожен метал використовувався для певного кола операцій, кожен метал відігравав власну роль: золото призначалося для гуртових операцій, срібло – для звичайних придбань, мідь – для низів, це гроші бідняків.

Головною причиною того, що в кінцевому підсумку всі інші товари як гроші були витіснені металами (і, зокрема, золотом і сріблом), які робили їх найбільш здатними до виконання функцій грошей.

До цих якостей відносять:

- 1) однорідність – два шматки металу однакової ваги;
- 2) нічим не відрізняються один від одного, повністю рівноцінні і тому краще можуть вимірювати вартість інших товарів, ніж, наприклад, худоба, що не має цієї властивості;
- 3) ділимість – метали, на відміну від худоби чи шкір, діляться на частини без втрати вартості, а це особливо важливо для грошей, які повинні обслуговувати обмін товарів різної вартості;
- 4) портативність – метали, а особливо золото і срібло, мають високу вартість і тому незначні вагові кількості цих металів можуть зручно переходити з рук в руки, виконуючи функції засобу обігу;
- 5) збереженість – благородні метали не іржавіють, не псуються і можуть зберігатися протягом довгого часу, а це сприяє виконанню функції засобу нагромадження. Золоті і срібні гроші з'явилися ще в III тис. до н. е. на Сході.

Проте довгий час вони зберігали товарну форму: заліznі – форму цвяхів, лопати, підкови тощо. Срібні і золоті гроші мали форму намиста, кілець, золотого піску тощо.

Юлій Цезар повідомляв, що у Британії роль грошей виконували заліznі прутки. Недалеко від міста Нарбонн у Галлії знайшли монети у формі свинячого окосту. Галлія вивозила свинячі окости в сусідні провінції і Рим, мабуть, монета-окіст символізувала багатства цієї країни. Здебільшого, металеві гроші використовувалися у формі зливків чи шматків металу.

Однак усі ці форми мали суттєві незручності. У кожній платіжній операції необхідно було зважувати зливки, ділити їх на частини, визначати пробу. Щоб уникнути цих незручностей, зливки чи шматки робили рівної ваги. Найбільш відомі қупці ставили на них своє тавро, яке завіряло вагу і пробу металу.

Однак авторитет қупців як приватних осіб був обмеженим і їхнє тавро могло задовольнити лише вузьке коло суб'єктів ринку. З розвитком торгівлі виникла потреба таврування зливків більш відомою і авторитетною організацією, і ця функція перейшла до держави. Держави стали виготовляти за встановленою формою зливки металу, вагу і пробу яких за свідчували своїм штемпелем. Такі зливки отримували форму монети. Вартість монети залежала від ваги і проби металу, з якого її виготовили. Перші монети виникли у Стародавній Греції в VII ст. до н. е.

3. Поява паперових грошей. «Зручні гроші»

Паперові гроші – наділені примусовим курсом грошові знаки або символи повноцінних грошей, випущені для витрат держави. Поява паперових грошей зумовлена відставанням видобутку коштовних металів від зростаючих потреби засобах обігу, дорогоvizною металевого обігу тощо.

Уже у глибокій старовині люди займалися торгівлею, а отже, і фінансовими операціями. Гроші тоді, у звичному для нас розумінні, ще не існувало: люди по-своєму оцінювали свій товар, обмінювали його, торгували, давали грошові розписки або розпорядження, які, як свідчить історія, вироблялися на глиняних таблицях (Схід), на бересті (Стародавня Русь) і т. п.

У таких умовах виникла ідея про випуск паперових грошей, які були б забезпечені якимось незмінним надбанням країни. Звичайно, паперові гроші менш довговічні, ніж металеві, але зручність і швидкість їх виготовлення дозволяють легко замінити зношені купюри. Купюри набагато зручніші в обігу, ніж монети. Але згадані вище зручність і швидкість є одночасно і особливим недоліком паперових грошей, оскільки виникає спокуса покриття витрат держави за рахунок додаткової емісії. Звичайно, існувала практика випуску монет зі зниженням вмістом коштовних металів, але вона не була такою масштабною.

Паперові гроші з'явилися в Китаї у VIII ст. н. е. (папір там уперше застосували приблизно в 100 р. н. е.). Найбільш ранній тип паперових грошей у Китаї являв собою особливі розписки, що випускаються або під цінності, які здають на зберігання у спеціальні лавки, або як свідоцтв про сплачені податки, що зберігаються на рахунках у центрах провінцій, а не у столиці.

Паперові гроші справляли велике враження на мандрівників, які відвідували Китай у VII–VIII ст. Марко Поло писав, що випуск паперових грошей – це новий спосіб досягнення тієї мети, до якої так давно прагнули

Виникнення і розвиток товарно-грошових відносин

алхіміки. У XIII столітті уряд Чингісхана вільно обмінював паперові грошові знаки на золото, тому підробка паперових грошей приносила великі доходи і вважалася страшним злочином. До 1500 року китайський уряд був змушений припинити випуск паперових грошей через труднощі, пов'язані з надмірним випуском та інфляцією, але приватні банки, які вже існували тоді в Китаї, продовжували емісію паперових грошей.

У Європі перші паперові гроші з'явилися в іспанському місті Алгамі 1483 року, коли це місто-фортеця було оточене військами арабів. Усі монети із золота і срібла пішли на оборону міста, а натомість жителі одержали паперові гроші, на яких були відтиски золотих і срібних монет різної вартості. Після зняття облоги і перемоги над арабами всі міські паперові гроші були обміняні на золоті і срібні монети. Подібний випадок стався й у Нідерландах під час війни за незалежність з Іспанією. У 1573–1574 рр. мерія міста Лейдена випустила паперові гроші. Однак це були лише поодинокі випадки, викликані екстраординарними обставинами, і тому паперові гроші в обігу були недовго (рис. 3).

Рис. 3. Епоха паперових грошей

Основною формою грошей усе ж залишалися повноцінні монети. Банкнотний обіг виник у другій половині XVII столітті в Англії. Основною причиною його виникнення була невідповідність між високим рівнем розвитку торгівлі і вкрай примітивним станом монетного обігу. Як і в епоху Середньовіччя, монету виробляли молотом. Після карбування кожну монету не зважували, добивалися лише того, щоб з марки срібла виходила певна кількість монет.

Унаслідок цього різні монети мали різну вагу, що полегшувало обрізання важчих. Правда, в Англії ще 1663 року з'явилися монети, які виробляли виключно машинним способом, вагу монети перевіряли, її карбували пресом. Але аж до 1732 року паралельно з новою в обігу була і стара монета, яка легко обрізалася і витісняла з обігу добру монету. Тому, як і

раніше, купці встановлювали для своїх розрахунків умовну, загальну для всіх і незалежну від вигляду і якості різних монет грошову одиницю, за якою розмінювалися різні монети і якою проводилися різні розрахунки й платежі. Така ідеальна незмінна грошова одиниця, ярмаркова, чи банкова, монета існувала в Середньовіччі і продовжувала існувати на ярмарках XVI–XVII століть. Внески купців перераховувалися в «банкову монету» незалежно від якості монети, яку вони вносили, причому цією банковою монетою вважалася або найкраща з наявних монет, або певна кількість дорогоцінного металу.

Приймаючи гроші від своїх вкладників, банкіри відкривали їм кредит відповідно до того, скільки банкової монети містили надані гроші. Головною ціллю цих операцій було полегшення умов гуртової торгівлі, яка здійснювалася, як і в епоху Середньовіччя, за допомогою жиробігу. Усі розрахунки між клієнтами певного банкіра здійснювалися шляхом переписування сум, перерахованих у банківську монету, у банківських книгах без участі готівки.

В Англії довгий час аналогічні функції виконували не банкіри, а золотих справ майстри, які одночасно з виробництвом золотих виробів приймали внески, переводячи їх у банківську монету. Але на відміну від континентальних банкірів, які за допомогою банківської монети здійснювали жиророзрахунки між купцями, золотих справ майстри видавали клієнтам посвідчення щодо розміщених у них внесків під назвою «goldschmidt's notes» («білети золотих справ майстрів»), за допомогою яких клієнти могли погашати свої взаємні зобов'язання не менш ефективно, ніж це робилося за допомогою жиророзрахунків.

Із другої половини XVII століття ті із золотих справ майстрів, які спеціалізувалися на депозитних операціях, стали банкірами, а вказані посвідчення отримали назву «*banker's notes*» («білети банкірів»), тобто банкноти. У разі, якщо знімалася частина суми, на білеті робилася відповідна помітка, і він був дійсним на суму внеску, що залишився. Потім замість одного такого свідоцтва банкіри стали видавати декілька менших за номіналом білетів, що в сумі дорівнювали величині внеску. Ці білети зручно було використовувати не лише для взаєморозрахунків між купцями, а й під час будь-яких платежів за товари або послуги, і, зважаючи на поганий стан монети, їх брали охоче. Білети банкірів приймали як вкладники банків, так і особи, які не мали внесків у банках і не мали відносин з останніми, бо знали, що при пред'явленні білета їм буде виплачена вказана на ньому сума.

Спочатку банкноти були писаними, але потім їх почали друкувати, банкноти фактично стали платіжним засобом, який потіснив монету.

У кінці XVII столітті паперові гроші почали використовувати в англійських колоніях Північної Америки. Перший випуск білетами по 12, 6 і 3 пенси був здійснений у штаті Массачусетс 1690 року для того,

щоб заплатити солдатам, які повернулися з воєнної експедиції до Квебеку. Спочатку ці білети впали в ціні. Але швидко були доведені до номінальної вартості тим, що їх приймали до сплати податків із надбавкою в 5% проти монет, а також обіцянкою розміну протягом 12 місяців.

Спроба була досить вдалою, тому 1709 року Массачусетс здійснив другий випуск білетів. Цей приклад наслідували всі колонії, за винятком Північної Кароліни. Наслідки скрізь були однакові: занадто великий випуск, затримка і відстрочення розміну, обезцінення і, здебільшого, відмова від розміну. А 1751 року англійський парламент заборонив випуск паперових грошей у Новій Англії, а з 1764-го розповсюдив цю заборону на інші колонії.

Вдале функціонування банкнот в Англії спонукало купця з Единбурга Джона Ло (1671–1729 рр.) висунути проект заміни повноцінних грошей паперовими. Більшість європейських країн не зацікавилися цим проектом.

Винятком була Франція, яка мала певні труднощі, викликані суттєвим дефіцитом грошей після занадто витратного правління Людовика XIV. Уряд Людовика XV запросив Ло, і 1716 року той відкрив приватний «Загальний банк», який розпочав випуск банкнот. Уже 1719-го банк став державним «Королівським банком», а 1720 року збанкрутівав, випустивши забагато банкнот, що призвело до масових банкрутств і розорення власників «банкнот».

4. Чи вічні гроші?

У наш час, коли будь-які гроші втрачають свою купівельну спроможність, незалежно від виду валюти, коли їхня вартість перестає підкріплюватися золотом, усе частіше задається питанням: а чи вічні гроші?

Поява грошей була пов'язана з потребами економіки, що розвивається, але після спрощення системи золотого стандарту і введенням плаваючого курсу грошей багато національних валют стали матеріально не підкріпленими. Головні функції грошей відходять на задній план, а нагромадження капіталу – на передній. Для сучасних валют характерною ознакою є їх накопичення на різних ринках, а обслуговування реального сектору знижується, що не несе реальної користі.

Альтернативою сучасним грошам можуть стати:

1) вільні гроші Гезеля, використання яких буде пов'язано виключно із забезпеченням функції обміну товару і послуг. За користування такими грошима людина повинна вносити невелику плату. Це б позбавило всякого сенсу накопичення грошей і значно збільшило їхніх оборот. Така модель отримала назву «негативного відсотка». У 20–30-х рр. ХХ століття вже були спроби її використання в реальних умовах у Німеччині, Австрії, Швейцарії. У ХХІ ст. грошові системи, засновані на теорії «негативного відсотка», поширені у США, Франції, Німеччині;

2) системи місцевого обміну. Майкл Лінтон 1983 року заснував першу сучасну систему місцевого обміну в Кортні, у провінції Британська Колумбія (Канада). Вона отримала назву LETS (торговельна система місцевого обміну). У наш час цією системою користуються більш ніж 1 500 різних спільнот.

Головна ідея LETS – гроші виступають виключно засобом обміну товарами і послугами в безготівковому варіанті. Система забезпечує стільки грошей, скільки потрібно для обміну, і не створює їх нестачі або надлишку. Адміністрація системи фіксує угоди, веде і змінює рахунки учасників товарообміну;

3) час – гроші. Цікава альтернатива грошей. Тимчасові гроші поширені в сільських районах США і Франції. Спочатку такі гроші повинні були розв'язати проблему нестачі готівкових коштів у фермерів, які потребували міських товарах більше, ніж у сільських. Фермерські господарства емітували такі гроші, оплачуючи ними поденні роботи працівникам, і вносили плату за товари з міста, а в певний час самі брали їх як оплату. Незалежно від виду роботи, 1 година = 1 кредитній одиниці;

4) гроші як мистецтво. Так звані «арт-мані» вперше придумав і втілив у життя датський художник Ларс Кремерм 1997 року. Майстер на аркуші паперу відобразив абстракцію, вказав дату, серійний номер і підпис. Художник сам встановив і правила обігу цієї валюти. Згодом йому вдалося поміняти такі гроші на справжні крони в одного любителя мистецтва. Курс «арт-мані» до євро – 1/27. Пізніше Ларс Кремерм купив будинок на свої гроші, а в даний час оплачує ними різного роду послуги. Художник-новатор створив свою компанію, в якій зараз працює близько 500 осіб (менеджерів-художників). Частину виручки в нових грошах залишається в компанії, а частина надходить на продаж через сайти.

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Питання для класу:

- ?
- Навіщо люди придумали гроші?
- ?
- Що може бути грошима?
- ?
- Чому невигідно ховати скарби?
- ?
- Гроші – це добро чи зло?

Навчання

Виконайте усно **завдання 1** у робочому зошиті учня.

Обговоріть вислів прем'єр-міністра Великобританії Вільяма Юарт Гладстона, який жив у ХХ столітті: «Навіть любов не звела з розуму стількох людей, скільки мудрування про сутність грошей».

Виконайте **завдання 2.** Прочитайте текст.

Гроші були народжені торгівлею саме тому, що вони полегшували обмін товарами. Без допомоги грошей більш-менш легко може відбутися тільки прямий обмін, коли в кожного з партнерів є те, що потрібно іншому. Пастух приніс на ринок овечі шкури, щоб виміняти їх на черевики; взуттєвик приніс черевики, щоб виміняти їх на полотно; ткач приніс полотно, щоб виміняти його на шкури. Взаємного інтересу немає.

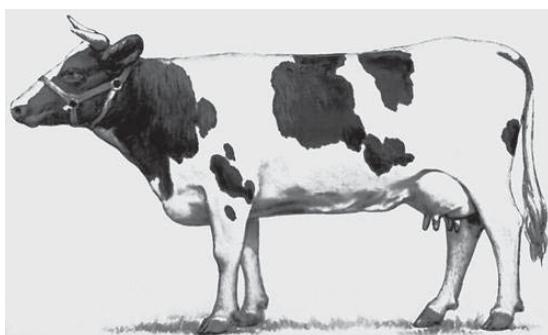
Напишіть, як називався прямий обмін одних товарів або послуг на інші без використання грошей (*бартер*).

Запропонуйте своє бачення розв'язання проблеми.

Вйти з цього глухого кута участники обміну зможуть у тому разі, якщо один із них здогадається піти на двокроковий обмін. Пастух поміняв шкури на полотно, яке йому не потрібно, йому потрібні черевики, і пішов до взуттєвика, якому потрібно полотно. Тут у ролі грошей виступило полотно. Найзручнішим товаром, який можна купити і продати, є гроші.

Виконайте **завдання 3.**

Людство довго шукало той універсальний грошовий товар, який буде цікавий для всіх учасників ринку і дозволить проводити будь-які угоди. Багато століть найбільш зручним грошовим товаром здавалися дорогоцінні метали –срібло і золото, які мали низку переваг.

Вкажіть їх: однорідність, висока цінність навіть малого об'єму, відносна стабільність пропозиції; стійкість до впливів навколошнього середовища, легка подільність на довільні за розміром частини, помірна обмеженість.

Оцініть, наскільки кожен із предметів придатний для виконання функцій грошей за запропонованими властивостями.

Виконайте завдання 4. Прочитайте текст, дайте відповідь на запитання до тексту.

Люди перепробували чимало «грошей», поки прийшли до грошей металевих. Але і ці гроші відрізнялися від «сучасних». Вони мали форму брусків, кілець, прутиків, злитків. Які ж були переваги металевих грошей перед іншими? Вони не псувалися, не займали багато місця. Але найголовніше – ними можна було розплачуватися за будь-який товар.

Минуло чимало часу, перш ніж злитки перетворилися на монети. Щоб їх не можна було підробити, злитки стали таврувати. Клеймо означало кількість чистого металу в злитку. Потім стали відбивати на злитку місце виготовлення – місто, держава, символи їх влади – герби.

Лише відносно недавноу грошовому світі відбулася революція – з'явилися паперові гроші. Уперше вони були випущені у Стародавньому Китаї в IX столітті. У країнах західної цивілізації піонером у справі широкого випуску паперових грошей стали Північноамериканські штати – 1690 року такі грошові знаки стали друкувати у штаті Массачусетс.

Спочатку найбільшого поширення набули банкноти, що означає «банківські білети». Такий банківський білети випускав банкір. Це було його зобов'язання виплатити в будь-який момент подавцю білета вказану на цьому документі грошову суму.

Упровадження банкнот як нового виду грошей не викликало особливого захоплення.

Починаючи з часів Першої світової війни, у більшості країн світу банкноти центральних банків стали основним засобом усіх готівкових платежів, тобто головною формою готівкових грошових коштів. Їх доповнює розмінна монета.

Поряд з готівкою, здавна стали користуватися безготівковими коштами.

Сучасна грошова система складається із грошової маси, а це:

1. Безготівкові грошові кошти;
2. Готівкові кошти: а) паперові гроші, б) розмінна монета.

Питання для обговорення

1. Для чого ж створені гроші?
2. Чому паперові гроші витіснили золоті та срібні?
3. Як ви розумієте вислів «Гірші гроші витісняють кращі»?
4. Поясніть вислів видатного історика Фернана Броделя «Як тільки відбувається обмін товарами, негайно лунає і шурхіт грошей».

Перегляд фрагмента фільму «Цікаво про гроші»

https://www.youtube.com/watch?v=59Idu_Z8mK8

Перегляд фрагмента фільму «Весела всесвітня історія грошей. Серія 3»

<https://www.youtube.com/watch?v=ap7vyTNZTJk>

Гра «Бартер і торгівля»

Матеріали: інструктивні картки із завданням, товари (за списком), грошові знаки (муляжі 75 купюр по 10 грн), два призи.

Інструктивна картка для груп учасників

№ групи	Товар для обміну 1	Товар для обміну 2
1	3 значки	3 блокноти
2	3 жувальні гумки	3 зошити
3	3 блокноти	3 цукерки
4	3 зошити	3 значки
5	3 цукерки	3 жувальні гумки

Педагог, який виступає в ролі ведучого, ділить клас на п'ять рівних за кількістю учасників груп, які будуть виконувати завдання з інструктивних карток.

Ведучий пояснює завдання кожній групі гравців відповідно до отриманих інструктивних карток.

I етап

Гра починається за командою вчителя одночасно і триває до досягнення мети учнями. Час, який учні затратили на бартерні угоди, записують на дошці.

Першій групі, що завершила угоди, вручають приз.

II етап

Учитель пояснює, що тепер наявний і необхідний товар потрібно не обмінювати, а продавати і купувати за гроші. Видає грошові знаки, уточнюючи, що кожна одиниця будь-якого товару коштує, наприклад, 10 гривень. Витрачений час записують на дошці.

Педагог вручає приз першій команді, яка закінчила II етап.

Підбиття підсумків

Звернувши увагу на час, витрачений у першому і другому етапах, учитель переходить до обговорення результатів гри у формі евристичної бесіди:

- « Згадайте дії на I етапі гри і дайте визначення поняттю «бартер».
- « Як вплинула наявність грошей на досягнення мети на II етапі? Дайте визначення поняттю «торгівля».
- « Яку роль виконують гроші у процесі обміну товарами?
- « У чому полягає перевага торгівлі перед бартером?

РЕФЛЕКСІЯ

---

1. У чому полягає перевага торгівлі перед бартером?
2. Попри те, що гроші вважаються більш зручними для здійснення угод, ніж бартер, останній усе-таки зберігся і в сучасній економічній системі. Наведіть приклад бартеру з вашого особистого досвіду і поясніть, чому в даному варіанті використовувався саме бартер.
3. Які види товарних грошей ви знаєте?
4. Поясніть, чому найбільш придатними для використання в ролі грошей виявилися метали.
5. Чим було обумовлене застосування паперових грошей?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Напишіть есе (або підгответе доповідь) на тему «Гроші в період війн та революцій».

Тема 3. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

Ключові питання

1. Біржа. Біржовий товар.
2. Створення товарних бірж у XVI–XVIII століттях.
3. Амстердамська біржа – прабобраз сучасної біржі.

Цілі уроку:

- дізнатися про виникнення бірж і товари, якими торгують на біржі;
- навчитися розрізняти види бірж;
- визначити роль бірж у товарно-грошових відносинах;
- розглянути приклади з історії розвитку біржової торгівлі.

Основні поняття: біржа, товарна біржа, фондова біржа, біржа праці, біржовий товар.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Біржа. Біржовий товар

Біржа – це категорія ринку, явище економічного життя. Це великий ринок для обороту капіталів і правильного встановлення цін на різні біржові активи. Біржа є посередником між тими, хто шукає, куди вкласти капітал, і тими, кому він конче потрібен.

Сьогодні біржова торгівля домінує на світових ринках щодо своїх масштабів і кількості учасників. Вона репрезентує самостійну форму комерційної діяльності з метою отримання прибутку і характеризується гласністю, прозорістю діяльності, доступністю інформації для широкого загалу учасників ринку.

Довівши свою суспільну значущість, біржа у країнах Заходу зайніяла провідне місце серед інших економічних інститутів. В Україні, як і в деяких інших постсоціалістичних країнах, це місце досі є невизначенім. Біржова торгівля виникає у процесі еволюції гуртової торгівлі через підвищення регулярності проведення торгів. Сучасна біржова торгівля представлена як біржами з обов'язковими сесіями, так і електронними ринками, які використовують новітні засоби зв'язку та передавання інформації і працюють цілодобово. Товарна біржа на Заході з товарообмінного інституту перетворилася на фінансовий інститут.

Товарні біржі, що пройшли багатовіковий шлях від локальних ринків наявного товару до високоліквідних міжнародних ринків термінових

контрактів, являють собою яскравий приклад ринкового інституту, що саморозвивається і став невід'ємною частиною виробничо-фінансових операцій великого числа компаній і організацій. Зберігаючи свої оригінальні риси (відкритість проведення торговельних сесій, конкурентний спосіб укладення) угод, біржі удосконалюються як з технічного погляду (приклад – електронні системи біржової торгівлі), так і за рахунок розширення видів здійснюваних операцій і торгованих контрактів.

Сучасні товарні біржі – результат тривалої еволюції різних форм гуртової торгівлі й одночасно один із видів організованого товарного ринку.

Історично первинною формою гуртової торгівлі можна вважати кара-ванну торговлю. Її відрізняли епізодичність, нерегулярність проведення, відсутність визначеного місця торгівлі і правил здійснення.

На зміну їй прийшла ярмаркова торгівля. У Середні віки стали виникати як невеликі, так і досить великі ярмарки, час і місце проведення яких було точно позначено і про проведення яких учасники попередньо сповіщали. Саме значення слова «ярмарок» у перекладі з німецької означає «щорічний ринок», свідчить про регулярність і організованості цієї форми торгівлі.

На ярмарках в Європі у XII–XIII століттях проводилися операції з готівковим товаром як з негайною оплатою, так і з відстроченням платежу. На деяких ярмарках були розроблені стандартні вимоги до якості різної продукції, а потім і введена практика торгівлі за зразками, а не тільки конкретними наявними партіями.

Ярмаркова торгівля того часу велася за суворо розробленими внутрішніми правилами. Наприклад, англійські кодекси поведінки купців регулювали порядок взаємовідносин між контрагентами угод, установлювали стандартні форми для товарних контрактів, векселів, складських квитанцій та інших документів. Порушивши кодекс і не виконавши своїх обов'язків, купець міг бути виключений із торгового співтовариства.

На ярмарках існував свій спосіб вирішення спірних питань і врегулювання конфліктних ситуацій – ярмарковий суд. У той час його називали «суд людей із запорошеними ступнями», оскільки його учасники – купці – довгі дні і місяці перебували в дорозі. Ярмарковий суд був прообразом сучасного арбітражу.

І все ж на певному етапі ярмарковий спосіб організації торгівлі представляв влаштовувати його учасників. До XVI століття бурхливий розвиток торгівлі у зв'язку з відкриттям Америки і зміщенням капіталізму в Європі призвів до появи постійних, а не періодичних місць торгівлі, виникли спеціалізовані торговельні центри, у своєму роді гуртові магазини, іншими словами – з'явилися біржі.

Існує кілька версій походження терміна «біржа». Згідно з однією з них, у бельгійському місті Брюгге, який лежить на перетині багатьох європейських торговельних шляхів і тому іменувався «маклером хрис-

Виникнення і розвиток біржової торгівлі

тиянських народів», була особлива площа, на якій збиралося для торгів купецтво. Площа мала назву «де бурсі» (*deburse*), на ім'я великої маклерської контори пана Ван де Бурсі, що володів тут великим будинком. Герб фірми із зображенням трьох шкіряних гаманців (мішків), які на місцевому діалекті іменувалися «*thebuerse*», був вивішений на будівлі. Власник контори надав свій будинок для збору купців і, можливо, дав назву цій формі торгівлі.

Узагалі характерно, що перші біржі часто містилися в готелях або чайних, а потім поступово зайняли постійне місце у спеціальній будівлі.

Аналізуючи розвиток гуртової торгівлі, можна помітити не просто зміну місця організації торгівлі і правил їх проведення, а суттєві зміни в самому способі ведення торговельного процесу. Найпростіша торговельна операція – це поєднання попиту і пропозиції на певний товар, а метод, який здійснює це поєднання, свідчить про ступінь розвиненості ринкових відносин.

У караванній торгівлі ми можемо спостерігати найпростішу форму ринку – базар. Торговельний процес організований найелементарнішим чином: сидять продавці – чекають покупців. За такого способу попит (покупець) шукає пропозицію, а якщо згадати про епізодичність і неорганізованість караванної торгівлі, то цей пошук може тривати досить довго.

Ярмарковий тип торгівлі відрізняється наявністю торговельних рядів, часто спеціалізованих на певних товарах. Тут пропозиція покликана вловлювати попит, а спеціалізація продавців – сприяти прискоренню пошуку. Але при цьому сторони мають певні ролі, які не змінюються. Як тільки обсяги операцій багаторазово зростають, ярмарок починає переростати в біржу.

Біржу відрізняють:

- моментальність «зустрічі» попиту і пропозиції;
- змінюваність ролей;
- різке прискорення процесу укладення угоди.

Як зазначалося, біржа є також одним із видів організованого ринку. Організованим товарним ринком називається місце, де збираються покупці і продавці для здійснення торговельних операцій за певними, установленими правилами. Усім видам таких ринків притаманні спільні риси:

- строго певні правила проведення торгів;
- відкритість у здійсненні торговельних операцій;
- наявність обладнаних торговельних площ, складських та офісних приміщень;
- система зв'язку та інформації.

Вивченю особливостей роботи бірж, їх структури, складу, рівнів управління допомагає їхня класифікація, тобто об'єднувати у визначені групи відповідно до обраної ознаки класифікації.

У світовій практиці залежно від виду біржового товару розрізняють товарні (товарно-сировинні), фондові, валютні біржі.

Не всі товари можуть бути біржовими – це однозначно доведено всією історією біржової діяльності. Біржовими, зазвичай, є сільськогосподарська сировина, енергоносії, цінні папери, валюта й інші фінансові інструменти. Як справедливо зазначено у вислові одного з відомих сучасних західних дослідників біржової справи Ф. Шварца, метою здійснення біржових операцій є не купівля гуртових партій товарів або фінансових інструментів, а отримання цінової інформації щодо майбутніх цін на них. Саме це дає змогу страхувати цінові та курсові ризики.

2. Створення товарних бірж у XVI–XVIII століттях

Елементи організованого ринку можна було спостерігати ще в давнину. Так, у Стародавньому Римі в певний час проводилися збори торговців, які називалися «колегія мер-каторум». Проходили вони в певних місцях – ринках продажу («фора вендалія»), які були центрами розподілу товарів, що надходили з усіх кінців Римської імперії. Переважали на них бартерні операції, але були й і операції з грошовою оплатою. Іноді укладалися і договори з відстроченим у часі остаточним розрахунком. Цю практику можна зараз спостерігати і на сучасних біржах.

Отже, біржа виникла в Європі в період первісного нагромадження капіталу. І якщо не вважати об'єднання грошово-мініяльних контор, то першими біржами були товарні. За деякими даними, перші біржі з'явилися в Італії (Венеція, Генуя, Флоренція), де виникли мануфактури і на їх основі зростала зовнішня торгівля. Найбільше значення в той період мала вексельна торгівля в м. Брюгге (Нідерланди), де на площі біля будинку знатного мініяйла і маклера Ван дер Бурсі, готелю та складу для товарів збиралися купці з різних країн (головним чином італійці) для купівлі «іноземних векселів та обміну торгової інформацією». Герб на будинку цього мініяйла складався з трьох гаманців. Звідси і пішла назва біржі.

У XVI столітті центром міжнародної торгівлі і важливим грошовим ринком стало французьке місто Ліон, де біржа виникла 1545 року. Тут укладалися державні позики і здійснювалися найбільші фінансові і кредитні операції. Ліонська біржа, де чільне місце займали флорентійські комерсанти, мала важливе значення для французького державного кредиту, бо держава тут знаходила позики: король звертався до «біржі», а не до окремих купців. Там панувала не лише повна свобода від будь-яких податків і зборів, а й надавалося право всім і кожному, за винятком англійців, здійснювати грошові, вексельні і кредитні операції, й стягувати заборонений в інших місцях позичковий процент. Друга французька біржа

була заснована 1549 року в Тулузі, однак головною лишалася ліонська. У XV–XVI століттях організувала власну фінансову біржу й Генуя. Проте внаслідок того, що католицька церква дозволяла вексель лише в тому разі, якщо він був трасований на інше місце, біржу вирішили влаштувати не в самій Генуї, а у французькому місті Безансон, що за 400 км від Генуї. I 1535 року між правителями Генуї і магістратом Безансона була укладена угода про проведення в цьому місті щорічних фінансових торгів, яка, правда, повністю не була здійснена. Місто Безансон не стало центром фінансових угод, але дало їм своє ім'я. Фінансова біржа стала кочівним «ярмарком без місця», але це не заважало її дієвості. Вона збиралася в різних містах Італії і Франції, іноді в самому Безансоні, проте завжди мала ім'я «безансонської» біржі. Господарем її була Генуя, купецтво якої опиралося на потужну фінансову базу банку Святого Георгія. Біржу очолював консул і два радники, яких призначала Рада Генуї. Їм підпорядковувалася асамблея (20–40 чоловік) банкірів, які вносили заставу по 4 тис. дукатів, і купців, з яких брали заставу в розмірі 2 тис. дукатів. На сесіях асамблей встановлювали курс грошей, здійснювали грошові перекази, підписували фінансові угоди. Обсяг угод у XVI столітті досягав до 40 млн дукатів. Ця біржа існувала до 20-х років XVII століття.

До числа перших бірж з 1531 року відносять біржу в Антверпені. Сучасники називали цю біржу «нескінченним ярмарком». Біржу в Антверпені можна вважати і першою міжнародною, оскільки в торгах на ній брали участь купці і товари з багатьох країн Європи. Біля складу англійських товарів міська рада 1460-го відвела місце для зібрання купців, а 1531-го була відкрита біржа. У середині XVI століття очевидці нараховували до 2 000 суден, які щоденно входили і виходили з антверпенської гавані; щотижня також в'їжджало і виїжджало до 10 тис. підвід із товарами. Ця біржа мала власне приміщення, над входом до якого була встановлено напис латиною «Для торгових людей усіх народів і мов».

Загальна сума всіх контрактів, що укладалися на антверпенській біржі, дорівнювала 40 млн дукатів. Унаслідок концентрації товарних і вексельних оборотів сюди стікалися у великий кількості капітали, і великі торговельні фірми завжди мали можливість придбати потрібні для них грошові суми. На біржі оберталися боргові зобов'язання уряду Нідерландів, приватні папери вищих нідерландських чиновників, облігації нідерландських провінцій і окремих міст, а також облігації портуальського й англійського королів. Процвітання Антверпена завершилось 1576 року після завоювання його іспанцями й закриття гирла ріки Шельда, що перетворило місто з морського порту в континентальне місто.

А 1549 року виникають біржі в Ліоні та Тулузі (Франція), а потім – біржа в Лондоні (1556). У Японії біржа з торгівлі рисом з'явилася 1790 року. А найперша фондова біржа у США була відкрита у Філадельфії того самого 1790-го.

3. Амстердамська біржа – прагнення сучасної біржі

Відкриття 1608 року Амстердамської біржі було найважливішою подією в історії біржового руху, торгівля за зразками і пробами товарів, а потім були встановлені якісні середні норми для них. На основі цих внутрішньобіржових стандартів і ведеться торгівля на біржах.

В Амстердамі вперше були введені в обіг акції, з яких і почалася біржова спекулятивна гра. Пізніше вона перекинулася і на товари. З 1720 року набувають поширення так звані термінові (ф'ючерсні) угоди, які сьогодні переважають у біржовому світі.

З падінням Антверпенської (і ліонської) біржі закінчився перший період – XVI століття і з початку XVII століття розпочався другий – період Амстердамської біржі, яку створили 1608 року. Амстердамська біржа була першою біржею, на якій стали проводитися операції з цінними паперами. Торгівля велася облігаціями державних позик Голландії, Англії, Португалії, акціями Голландської і Британської Ост-Індської, а пізніше – Вест-Індської торговельних компаній. Усього на цій біржі котирувалися цінні папери 44 найменувань. На довгі роки вона стає своєрідною законодавицею мод у торговельному світі. Тут уперше з'явилася Амстердамська біржа, що аж до 1612 року була біржею універсальною, в її стінах здійснювалася торгівля як різними товарами (Амстердам став найважливішим ринком прянощів, сукна, тютюну, хліба, риби і кава), так і цінними паперами (основним інструментом були не державні облігації, а акції торговельних компаній). Саме тут були випробувані практично всі методи торгівлі цінними паперами, що існують і в даний час, – термінові угоди, у т. ч. числі операції з премією (опціони), репортні і депортні операції (операції «репо»), маржеві угоди (з використанням позикових коштів) і т. п.

Спочатку допуск на біржу був вільний, будь-хто укладти угоду з ким завгодно. На Амстердамської біржі протягом тривалого періоду торгували в основному облігаціями уряду Голландії, адміністрації Амстердама і деяких інших голландських міст. Говорячи про акції, то регулярні торги

впродовж тривалого часу забезпечували тільки акції об'єднаної Ост-Індської компанії (постійний капітал становив 6,5 млн гульденів) – першої акціонерної компанії в Нідерландах, заснованої 1602 року. Мінімальний термін членства в компанії – 10 років, а акція позначає не процентний папір, а частку учасника в капіталі компанії, причому ця частка могла бути різних розмірів. Підписка на акції була публічною, тобто кожен житель Голландії міг це зробити. Акції компанії котирувалися в 130% від номіналу. А 1605 року вперше була розподілений прибуток (не грошима, а перцем) у розмірі 15%, і курс збільшився до 140%; 1607-го курс становив 180–200%, а 1608-го акції впали до 160–130%. Ці стрибки і викликали гру на зниження. Спекуляція на біржі здійснювалася у формі термінових угод. Для зручності здійснення угод була утворена біржова одиниця в 3 000 гульденів, яка називалася на біржі «акцією».

Другою акціонерною компанією, чиї акції стали обертатися на Амстердамської біржі, стала Вест-Індська компанія, заснована 1621 року. Поява цієї компанії сприяла посиленню спекуляції на біржі. Підписка на акції цієї компанії здійснювалася вже не тільки в Нідерландах, а й за кордоном. Уперше був складений проспект емісії, який мав в основному рекламний характер.

Цікаво що дійшло до нас твір Дона Жозефа де Ла Веги, який побачив світ 1688 року. Професійних учасників ринку цінних паперів того часу де Ла Вега поділяв на три групи: великі капіталісти (цікавилися не курсом акцій, а отриманим дивідендом); купці (купували і продавали акції, витягуючи при цьому певний прибуток); гравці (займалися в основному спекулятивними операціями – термінова угодами).

Спочатку торгівлею акціями займалися близько 20 осіб, до кінця XVII століття вже старі, жінки і діти грали на найдрібніші частини акцій.

До кінця XVII століття на біржі стали здійснювати операції і з іноземними позиками, за посередництва нідерландського уряду. На Амстердамській біржі 1747 року котирувалися 44 види цінних паперів (три види голландських акцій, три види англійських акцій, двадцять п'ять видів голландських державних позик, чотири види англійських державних облігацій і т. д.). До кінця XVII століття котирувалися вже понад 100 різних цінних паперів.

Найспекулятивніший характер Амстердамської біржі привів її до раптової кризи. Причиною виявилися тюльпани, ставши об'єктом біржової гри. Ціни на цибулини тюльпанів були божевільними. За словами історика Макса Вірта, тільки в одному з міст Голландії за два роки оборот із цибулин тюльпанів становив більш ніж 10 млн гульденів.

А 1637 року виникла паніка, що привела Амстердамську біржу і всю національну економіку до краху. Після цього роль фінансового центру перейшла від Голландії до Англії. В Амстердамі головним об'єктом біржових операцій були акції. Поряд з касовими угодами, за якими

здійснювався переказ акцій на ім'я покупця, а останній виплачував за них шляхом переказу грошей за книгами Амстердамського банку на ім'я продавця, скоро з'явилася й біржова гра.

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

1. Визначте вид торгівлі, якщо ви прийшли в магазин і купили фрукти (*розгрібна*).
2. Визначте вид торгівлі, якщо ви прийшли в магазин «Метро» і купили там 10 пакунків соку (*гуртова*).
3. У разі, якщо міський голова Білої Церкви дає доручення закупити на цілий рік для міста зерно. Де це можна зробити? (*на біржі*).
4. Припустимо, що ви прийшли на біржу, десь поряд стоятимуть вагони із зерном, яке продають. Ви оплатили вартість цього зерна. Чи зможете ви їх відразу забрати? (*Навряд чи. Предметом купівлі-продажу на товарних біржах є товари і договори на їхню поставку. При проведенні операції укладають біржовий контракт. У ньому обумовлюються строки поставки товарів, ціна товару, його кількість і якість. Товар часто перебуває за тисячі кілометрів від місцезнаходження біржі*).

Навчання

Розповідь учителя «Історія виникнення бірж».

Демонстрація фрагмента фільму «Як торгають на Чиказькій товарній біржі».

Разом з учителем усно виконайте **завдання 1** у робочому зошиті учня.
Дайте відповіді на запитання.

- ✉ Поясніть одну із заповідей купців «Почекаю продавати – що біржа скаже». (*На біржі встановлюються найбільш справедливі ціни. Біржа дає об'єктивну інформацію про ринкові ціни та їх зміну*).
- ✉ Що роблять біржі? (*Вони торгують. У них є певні правила роботи, спеціальні люди (маклери, агенти, брокери), які мають право там працювати. Усі угоди укладаються методом відкритого торгу і про кожну з них надається повна інформація. В англійській мові слово «біржа» (bourse) застосовується тільки для торгівлі цінними паперами, та й то в основному відносно європейських ринків. А так загальним терміном є «обмін» (exchange). Іноді – ринок (market). Біржі являють собою організовані торговельні майданчики*).
- ✉ Якими товарами торгують на товарних біржах? (*Товарна біржа – це форма регулярно функціонуючого гуртового ринку масових замінників товарів (цукор, бавовна, зерно, ліс та ін.), які продають за зразками. Товарна біржа зазвичай спеціалізується на якомусь одному товарі. Наприклад, Лондонська біржа металів торгую кольоровими металами, Паризька – цукром*).
- ✉ Назвіть функції товарної біржі. (*Збір і публікація інформації про ціни, стан виробництва; надання посередницьких послуг з укладення угод; упорядкування торгівлі товарами, регулювання торговельних операцій, урегулювання торговельних конфліктів*).
- ✉ Що буде, якщо бірж не буде? (*Якщо не буде бірж, то наша економіка сповзе в XI століття. І це в кращому варіанті. Насправді ж із ліквідацією бірж почнеться фінансовий хаос, тому що в реальний сектор підуть усі гроши, які обертаються на вторинному ринку цінних паперів. Усі біржі сьогодні забезпечують те, що називається вільною конкуренцією, так потрібою для розвитку людства*).
- ✉ Які властивості повинен мати біржовий товар? Наведіть приклади біржового товару. (*Сільськогосподарська сировина, енергоносії, цінні папери, валюта й інші фінансові інструменти*).

ЦЕ ЦІКАВО!

Як починалися біржові торги в Нью-Йорку? Близько двадцяти торговців 1792 року домовилися: якщо буде ясна погода – збиратися під тополею, а якщо похмура – у таверні «Френсіс». Хоч зараз сама біржа функціонує на Уолл-стрит, але з тих часів не змінилися ні правила, ні розмір комісійних.

Ви знали, що учасники біржі працюють за принципом «Хто голосніше – у того найвигідніша угода»? Іноді трейдери, щоб виділитися з «горлодериків» і «крикунів», одягали величезні підбори, щоб їх було краще помітно. Саме через це 2000 року на Чиказькій фондовій біржі було прийнято постанову, яка обмежувала висоту підборів трейдерів. Мета постанови – зниження травматизму.

Виконайте завдання 2 у робочому зошиті учня. Послухайте розповідь учителя.

Складіть таблицю.

Що?	Де?	Коли?
Ліонська біржа	Франція	1545 р.
Біржа в Генуї	Франція	1535 р.
Біржа в Антверпені	Нідерланди	1531 р.
Лондонська біржа	Англія	1556 р.
Амстердамська біржа	Нідерланди	1608 р.
Токійська біржа	Японія	1790 р.

Виконайте завдання 3 у робочому зошиті учня.

Прочитайте текст. Дайте відповідь на питання до тексту.

Тюльпани, що обвалили ринок

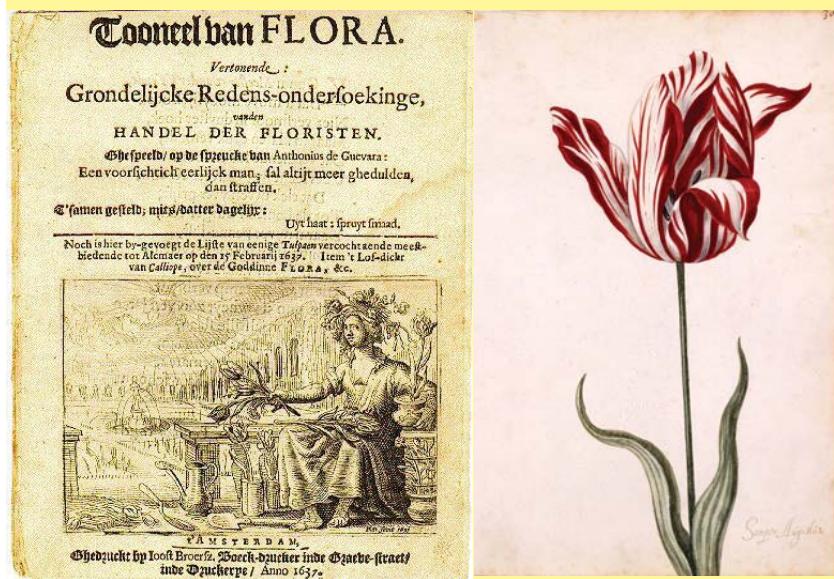
Під ім'ям «тюльпаноманія» в історію увійшов період у житті Голландії XVII століття, коли попит на цибулини тюльпанів набагато перевищував пропозицію, що викликало грандіозне зростання цін на них.

Усе почалося ще в середині XVI століття, коли австрійський посол у Туреччині привіз до Відня кілька цибулин цих квітів із Константинополя. Наприкінці XVI століття цибулини разом із французьким ботаніком Карлом Клазіусом перемістилися до Нідерландів, де 1594 року вперше зацвів тюльпан.

Одна цибулина рідкісного виду тюльпана 1625 року могла коштувати 2 000 флоринів. До 1635-го ціна досягла 5 500 флоринів (у перерахунку на сучасні гроші – близько 50 тис. євро). До початку 1637 року в середньому ціни на тюльпани зросли у 25 разів. Таке зростання привело до того, що цибулини стали одним із найпопулярніших товарів на біржі. Для того,

щоб почати спекуляції з тюльпанами, цибулини яких навіть не вимали із землі, люди закладали будинки, компанії... Для угод використовували і ф'ючерсні контракти, і навіть опціони.

Природно, це привело до того, що в лютому 1637 року охочих продати цибулини виявилось в рази більше,

Виникнення і розвиток біржової торгівлі

ніж тих, хто хотів їх придбати. Ціни впали до 300 флоринів, що моментально розорило багатьох власників цього «фінансового інструменту». До кінця року вартість «активу» впала в середньому в 100 разів. Це був крах цілого галузі торгівлі, призвів до кризи всієї економіки. «Мильна бульбашка» на ринку голландських тюльпанів – це перший у світовій історії ринок цінних паперів, що обвалилися. Однак 1747 року на Амстердамській біржі котирувалося вже 44 види цінних паперів (3 види голландських акцій, 3 – англійських, 25 типів голландських державних позик, 4 – англійських державних облігацій і т. д.). До кінця XVIII століття тут оберталося вже понад 100 різних цінних паперів. Подальший розвиток біржі пов’язаний, перш за все, з її укрупненням за рахунок злиття з іншими майданчиками – 1972 року фондові майданчики Гааги і Роттердама об’єдналися з Амстердамською біржею, яка з того моменту стала єдиною фондою біржею Нідерландів.

Питання для обговорення

1. Чому цибулини тюльпанів стали вважати біржовим товаром?
2. Що стало причиною «мильної бульбашки» ринку тюльпанів?
3. Як негаразди на біржі принесли проблеми для економіки всієї країни?
4. Які властивості біржового товару?

РЕФЛЕКСІЯ

- «Що означає слово «біржа»?
- «Де відбувалися перші угоди купівлі-продажу великих партій товарів?
- «Де була зведена перша товарна біржа в Європі?
- «Поясніть перший принцип біржової торгівлі «Купи сьогодні – заплатиши завтра».

Домашнє завдання

Творче завдання.

Поряд із Франкфуртською фондовою біржею встановлені скульптури бика і ведмедя. Поясніть, як ці істоти пов’язані з біржовою торгівлею. Підготуйте доповідь на цю тему.

Тема 4. ЗАРОДЖЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Ключові питання

1. Лихварство. Перші безготівкові операції.
2. Перший банк у Генуї. Амстердамський банк – найбільший банк Європи початку XVII століття.
3. Початок формування банківської системи окремих країн у XVIII–XIX століттях.

Цілі уроку:

- дізнатись про виникнення банків;
- охарактеризувати окремі банківські операції;
- порівняти лихварство з діяльністю сучасних фінансових установ;
- з'ясувати роль банківської діяльності для розвитку товарно-грошових відносин.

Основні поняття: лихварство, банк, банківська операція, банківська система.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Лихварство. Перші безготівкові операції

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків і виникненням грошей. На жаль, немає достовірних відомостей про виникнення перших кредитних установ і характер здійснюваних ними позичкових операцій. Однак історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н. е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н. е.), у Стародавньому Єгипті та Римі.

Певний інтерес становить етимологія слова «банк». Термін «банк» походить від італійського *«banco»* й означає «конторка», «стіл», за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово *«bangue»* означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного.

Багатьма мовами світу слово «банк» завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: *bank* (англ., нім.), *banco* (італ., ісп.), *bangue* (фр.). В українській мові це слово почало вживатися давно за посередництва французької мови.

За свідченням істориків, перші кредитні операції здійснювались у Стародавньому Вавилоні, де не тільки обмінювались гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів і видавання за ними

певних відсотків. Зародилася банківська справа і подальшого розвитку на-була у Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено понад дві із половиною тисячі років тому в давньогрецьких містах на узбережжях Середземного, Егейського і Чорного морів. Починаючи з VI ст. до н. е., кілька сотень грецьких міст та їхніх колоній карбували власні монети, вели жваву торгівлю, розвивали грошово-кредитні відно-сини. Однак інтенсивна торгівля, що велася з використанням різних монет, які карбували як держави, так і міста, зумовила виникнення таких учасників торговельних операцій, які б розбиралися в монетах, що були в обігу. За цих умов виникла така професія, як міняйли, які розкладали монети на спеціальному столі (від грец. «*trapeza*» – трапедза) і перевіряли їхню якість. Звідси грецька назва – міняйли-трапедзити.

Історія розвитку банківської справи Нового часу пов'язана з розвитком виробничих і торговельних відносин і започаткована в Середземноморській Європі, особливо на півночі Італії. Зародження діяльності банкірів і відповідно банківської діяльності почалося у XII столітті. Розвиток в Італії банківської діяльності і появу перших банкірів пояснюється тим, що ця територія була на перехресті торговельних шляхів, через які європейські держави мали можливість підтримувати зв'язок із різними частинами світу, а це сприяло розвиткові торгівлі грошового обігу. На той час відродилася професія міняйлів, які займалися під час купівлі-продажу обміном різних монет і здійснювали інші грошові операції. Міняйли не тільки обмінювали одні гроші на інші, а й займалися кредитними операціями і *лихварством*.

Кредитні операції полягали в безготівковому переказі грошей (відомий з XI ст.). Роль готівки стала відігравати розписка міняйли (вексель), за якою його агент у певному місці видавав тій чи іншій особі суму, яку та внесла попередньо. Міняльні контори стали називати банками (по-італійськи банк – лава, на якій, зазвичай, сидів вуличний міняйло), а їхніх господарів – банкірами.

Банки нагромаджували значні суми, які потім давали в позику під великий відсоток. Лихварський капітал в основному кредитував престижні видатки феодалів (купівля предметів розкоші) і воєнні видатки держави. Багаті банківські контори створювали власні торговельні та промислові підприємства, а великі купці спрямовували вільний капітал у кредитно-лихварську сферу. Так виникали торговельно-банкірсько-лихварські фірми, які відіграли важливу економічну і політичну роль у феодальній Європі.

Капітал такої компанії утворювався за рахунок внесків учасників і депозитів, які вносили жителі міста в основну контору, або іноземців, що вносили свої кошти у філії, відкриті в інших містах чи країнах.

Найприутковішими, хоча й не найбільш поширеними операціями щодо розміщення капіталів торговельно-банкірських компаній були кредити під відсотки. Останні були різними і залежали від мети й тривалості

позики. Так, венеціанські документи XII століття свідчать, що коротко-строковий кредит (до одного року) міг надаватися без стягування відсотків. Але по закінченні цього терміну позика починала приносити 20% річних.

Крім того, за неповернення кредиту передбачалася сплата штрафу, що становив подвійний розмір кредиту і нарахованих процентів. У Флоренції на початку XIV століття відсоток за звичайними позиками коливався в межах 10–15%. З часом від зростав до 20–30%, що залежало від ситуації на грошовому ринку.

Неодноразово банкірські асоціації розорялися, бо їхніми дебіторами були королі, царі чи імператори. Вони часто не тільки не сплачували борги, а й фізично розправлялися з позикодавцями. Найуспішніше розвинулася кредитно-лихварська система у Флоренції. У XIV–XV століттях її очолювали відомі банкіри з родів Альберті й Медичі. У Німеччині кредитно-лихварськими операціями керували банкіри Фуггери і Вельзери. В їхніх конторах широко застосовувалися безготівкові розрахунки. Небувалого розвитку набула банківська справа і в Нідерландах, незабаром представників цієї країни стали називати світовими банкірами.

У XVI столітті з'явилися перші банкірські доми – Медичі в Італії, купецькі гільдії Амстердама, Венеції, Генуї, Мілана, які створили навіть спеціалізовані банки – «жиробанки», що здійснювали безготівкові розрахункові операції між купцями.

Банківська справа в сучасному варіанті зародилася в період мануфактурної стадії капіталізму, коли виникли банкірські доми, які надавали кредит промисловим і торговим капіталістам під помірний відсоток. Досить відомими на той час банкірськими домами були: Чайлльда в Англії, Ротшильдів у Франції, Фуггерів у Німеччині. Спочатку банки перебували у приватному володінні. А 1694 року створено перший центральний акціонерний банк Банк Англії, який надавав комерційні кредити, а також мав право випуску банкнот і цінних паперів для оплати урядового боргу.

З розвитком торгівлі відбувалося становлення грошової та фінансово-кредитної систем. Протягом середньовіччя і періоду розквіту феодалізму не існувало державної монополії на карбування монет. Цим правом, поряд із королем, володіли також суворенні сеньори і міста. Подібне різноманіття монетних систем привело до поширення міняльної справи.

2. Перший банк у Генуї. Амстердамський банк – найбільший банк Європи початку XVII століття

У Генуї 1407 року було засновано Банк Святого Георгія, який спочатку являв собою асоціацію кредиторів держави, а згодом розпочав діяльність із приймання внесків від приватних осіб, про що останнім видавали свідоцтва, які могли переходити із рук у руки. Це перший банк, який повністю виконував усі функції сучасних банків. Перші банки обслуговували виробництво й обіг товарів і сформувались як універсальні

банки. Банкнотну емісію здійснювали багато комерційних банків. Випуск банкнот був безконтрольним і нерегулярним. Випускаючи банкноти, вони сприяли розширенню товарного й грошового обігу. Особливо помітною ця роль була на регіональних ринках. Однак із посиленням тенденцій становлення загальнонаціональних ринків банкнотна емісія, що здійснювалася багатьма комерційними банками, стає перешкодою на шляху розвитку товарного і грошового обігу. Вони не мали довіри населення всієї країни. Ситуація ускладнювалася також випуском незабезпечених банкнот і банкрутством окремих комерційних банків. Істотним недоліком банкнотної емісії, яку здійснювали комерційні банки, було й те, що такі банкноти могли обслуговувати переважно регіональні процеси обміну товарів. Тому з розвитком товарного виробництва і становленням єдиного національного ринку виникла потреба в регулярній банкнотній емісії, яка б здійснювалась з єдиного центру. Таким центром став центральний банк.

Амстердамський банк (нід. *Amsterdamsche Wisselbank*) – банк, заснований в Амстердамі 1609 року підприємцем Дірком ван Осом. Був якщо не першим, то принаймні попередником першого центрального банку.

Причиною появи банку стали великі збитки, які терпіли торговельні компанії від постійних коливань у вартості монет. Амстердамські купці вирішили ввести загальну рахункову одиницю, для чого потрібно було зосередити всі платежі і розрахунки в одній установі. Так і з'явився Амстердамський банк.

Будь-якій особі, яка зробила внесок не нижче за 300 флоринів, відкривали кредит на відповідну суму. Всі векселі понад 300 флоринів мали сплачуватися не інакше, як чеками на банк. Вклади повинні були бути недоторканні, і місто не мало права запозичати з них на свої потреби. Витрати покривалися податком у повстюйвера з кожних 100 флоринів, що стягуються при зведенні рахунків.

Банк установив незмінну рахункову одиницю, що являла собою вартість певної кількості срібла, дорівнює 211,91 асам чистого срібла, її назва банківський флорин. Банк приймав усякого роду монету, але рахунок вівся тільки в банківських флоринах, які користувалися лажем¹ проти карбованіх флоринів, звичайно в розмірі 5,84%. Вклади могли бути передані іншим особам, але не поверталися назад дзвінкою монетою. Якщо внаслідок занадто великого накопичення вкладів у банку кількість банківських грошей збільшувалася в розмірі, що перевищує попит на них, і лаж на банківські флорини падав нижче за 5,84%, то банк робив розпорядження про вилучення відомого числа банківських флоринів шляхом викупу їх дзвінкою монетою. Таким чином банк завжди підтримував курс своїх грошей на належній висоті. Капітал банку складався з внесків, цифра його трималася в суворій таємниці. Припускають, що він доходив до 60 млн

¹ Лаж – доплата до одного роду монети, при обміні її на іншу, наприклад паперових грошей на срібло, срібла на золото; додаткова цінність монети одного роду при сплаті нею за товар.

флоринів. До кінця XVIII століття банкові найбільше довіряли. Ніхто не сумнівався, що кожному банківському флоринові, що перебував в обігу, дійсно відповідає срібний або золотий флорин у сховищах банку.

Але після того, як у середині XVIII століття банк став таємно (хоча статутом банку це заборонялося) видавати позики уряду Нідерландів і Ост-Індської компанії, у нього виникли проблеми зі своїми вкладниками. Зростання корпоративної та урядової заборгованості змусили банк 1790 року видати розпорядження про вилучення на свою користь 10% приватних вкладів, а також про обов'язкове резервування всіх вкладів у розмірі до 2 500 ахтенвінтигів. Однак це не тільки не зупинило відплів, а, навпаки, різко скоротило приплів нових вкладів у каси банку. Коли 1794 року Амстердам узяли французи, у касах банку не вистачало понад 10 млн флоринів, відданих у позику урядові і Ост-Індській компанії. І вже 1795-го банк був ліквідований.

ЦЕ ЦІКАВО!

Північноіталійська область під назвою Ломбардія була батьківщиною світських банків міських общин, де можна було взяти кредит під заставу цінних речей під 2%. Так були створені перші ломбарди.

3. Початок формування банківської системи окремих країн у XVIII–XIX століттях

У більшості розвинутих країн світу в останній третині XVIII – на початку ХХ століття сформувалася банківсько-кредитна система, обов'язковими елементами якої були: емісійні банки на чолі із центральним банком країни; комерційні банки; заклади довгострокового кредиту; ощадні банки, страхові компанії; спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи. У кожній із розвинутих країн елементи цієї системи змінювалися, проте в більшості з них вони були присутніми. На чолі кредитної системи кожної країни стояв центральний банк.

Головною клієнтурою центральних банків як за пасивними, так і за активними операціями були комерційні банки. Комерційні банки, здебільшого, були зобов'язані тримати частину резервів у центральному банку. Останній також здійснював кредитування комерційних банків шляхом переобліку і перезастави векселів та цінних паперів; функції банку уряду. Центральні банки надавали кредити уряду, за рахунок яких покривалися основні статті державного бюджету; розробляли і реалізовували кредитну політику. Встановлюючи процентні ставки, за якими вони переобліковували векселі і надавали позики комерційним банкам, центробанки проводили певну дисконтну (облікову) політику.

Однією з цілей цієї політики в XIX – на початку ХХ століття була охорона металічних резервів. Так, якщо відбувалося посилене виведення золота (чи срібла, якщо воно було валютним металом) з країни, центро-

банк підвищував свої процентні ставки. Це сприяло припливу іноземних капіталів, збільшенню золотовалютних резервів, але тягло за собою певний спад ділової активності внаслідок підвищення оплати за кредит. Для активізації економічного розвитку центробанки знижували облікову ставку.

Другий рівень банківської системи складався з різних видів банків, які можна поєднати у дві групи: комерційні і спеціалізовані. Комерційні банки спеціалізувалися на наданні короткострокових позик, хоча, зазвичай, вони тяжіли до універсальності і могли виконувати всі функції й інших інституцій кредитної системи (за винятком центрального банку).

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Назвіть місце, де позичають парасольку в ясну погоду, а просять повернути її, коли починається дощ (**банк**).

Навчання

Розповідь учителя

Банки – це дуже давнє економічне явище. Першими банкірами в історії стали ювеліри. Їм доводилося завжди зберігати в себе певний запас золота або коштовностей, тому в них були надійні сейфи і замки. Цим стали користуватися й інші люди, вони просили ювелірів узяти на зберігання свої скарби на якийсь час і платили за це невелику суму грошей.

Зрештою, деякі ювеліри зрозуміли, що клієнти забирають свої вклади досить рідко і тому більшу частину золота можна віддавати в борг під відсоток.

Так з'явилися перші банкіри. А банки стали посередниками між підприємцями і власниками заощаджень. Основний принцип банківської справи залишається незмінним і в наші дні: зберігати гроші вкладників і віддавати основну частину позику іншим людям або фірмам. Але сьогодні, вкладаючи гроші в банк, ми не тільки платимо за їх зберігання, як це було в минулому, а й отримуємо плату від банку.

З часом банки розвивалися, розширявали асортимент своїх послуг.

У даний час коло банківських послуг – дуже різноманітне. Але практично всі їх можна віднести до однієї з трьох банківських функцій.

1. Збір заощаджень громадян для організації вигідного вкладення цих заощаджень у комерційну діяльність – депозитна функція.

2. Надання заощаджень громадянам і фірмам у тимчасове платне користування на умовах: строковості, повернення, платності, гарантії – кредитна функція.

3. Третя функція – створення нових форм грошей для прискорення і полегшення платежів за товари і послуги.

Банки здійснюють ці функції, але на які ж кошти існують самі банки?

Виявляється, банківський прибуток називається «маржа».

Маржа утворюється за рахунок різниці між відсотком кредиту і депозиту.

Наприклад, якщо банк видає кредит під 22%, а депозит під 18%, тоді маржа становитиме 4%.

Перегляд мультфільму

Абетка грошей – Про банк (Уроки тітоньки Сови), серія 10

https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA+%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8

Виконайте завдання 1 у робочому зошиті учня.

Спробуйте разом відповісти на питання. Відповіді запишіть у зошит.

- ◀ Що таке банк? (Банк – це фінансова організація, що: зосереджує тимчасово вільні кошти (вклади); надає їх у тимчасове користування у формі кредитів (позик); є посередником у взаємних розрахунках між підприємствами, установами і окремими особами).
- ◀ Що таке депозит – банківський вклад.
- ◀ Що таке кредит (позика) – це надання в борг товарів або грошей.
- ◀ Надання позики називається кредитуванням.
- ◀ Той, хто дає гроші в борг, є кредитором.
- ◀ Той, хто бере гроші в борг, називається позичальником (боржником).

Розповідь учителя про лихварство

Лихварство – це аналог сучасного кредитування, отже, лихварі – це попередники кредитодавців. Після появи кредитних фінансових орга-

Зародження банківської системи

нізацій сучасного зразка лихварство стало елементом минулого, частиною історії.

Треба зазначити, що лихварі давали в борг гроші під досить великий відсоток. Клієнтами лихварів були, здебільшого, небагаті люди, які використовували зайняті кошти не для розвитку або відкриття власної справи, бізнесу, а для повсякденних потреб, що посилювало їхній і так поганий стан. Тому й трапляються в літературі персонажі-лихварі, що представлені як негативні, які проживають некорисне життя за рахунок інших. Ставлення сучасників до лихварів, отже, було негативним.

Якщо заглянути у словник, знайдемо таке визначення поняття «ликварство» – надання в позику грошей під відсотки. Загалом, процедура нагадує сучасний процес видавання кредиту. Адже лихвар надавав певну суму грошей під певний відсоток на певний строк, після закінчення якого позичальник зобов'язаний був повернути позичку лихвареві.

Головна відмінність лихварства від сучасного кредитування в тому, що банки можуть оцінити кредитоспроможність своїх потенційних позичальників і, отже, свої ризики. Для цього вони використовують високі технології, базу даних щодо раніше виданих кредитів. Користуються послугами бюро кредитних історій, яке надає інформацію про потенційних позичальників. Тому сучасні банки можуть тримати на прийнятному рівні ставки за кредитами. Лихварі у свій час, не маючи таких можливостей, свої ризики закладали у високий відсоток за наданими позиками.

Виконайте завдання 2 у робочому зошиті учня.

Прочитайте текст.

Усі людські моральні кодекси засуджували лихварство. Засуджувала його й церква, зокрема християнська. Ось основні аргументи, які використовувалися при цьому:

1) в Євангелії від Луки написано: «Позичайте, не очікуючи назад нічого»;

2) Аристотель казав, що гроші як такі є неплідними і тому несправедливо вимагати за користування ними сплати плоду від них, яким є відсоток;

3) згідно з римським правом, розрізняли два види речей: що споживаються (зерно) і не споживаються (будинок). Гроші належали до першого розряду. За тим же правом, коли гроші переходять до рук того,

хто їх позичає, то до нього переходить і повне право володіння ними. Ось чому цю угоду ототожнювали з продажем. А стягувати відсотки – означає продати річ, а потім вимагати плату за користування нею. Тому хто вважав відсотки платою за втрату часу, згаяного в очікуванні платежу, заперечували, що час – це загальна власність, якою не можна торгувати.

Також поширеними були погляди, що лихварство дозволить багатим людям спрямовувати свої гроші тільки в надання позик, а не інвестувати, наприклад, у сільське господарство. Тому в ньому працюватимуть лише бідняки, а вони не мають достатньо грошей на худобу та інструменти.

Але історія свідчить, що завдяки таким поглядам у середні віки зупинився розвиток торгівлі.

Творче завдання. Надання грошей у використання під відсоток – це добро чи зло? Наведіть аргументи «за» і «проти».

ЦЕ ЦІКАВО!

В Америці 1781 року було відкрито перше відділення банку «Bank of North America», яке до нинішніх днів працює безперебійно.

Банкомати, які розташовані в Південній Америці, крім традиційних систем охорони, оснащені ще спеціальними балончиками з перцевим спреєм усередині. У країні з дуже високими технологіями – Японії банкомати «дбають» про здоров'я користувачів. Перш ніж видати людині гроші, банкомат за допомогою високої температури дезінфікує купюри. Паперові грошові знаки прогріваються до 392 градусів за Фаренгейтом усього за 1/10 секунди.

Виконайте **завдання 3** у робочому зошиті учня. Заповніть схему.

Банківська діяльність вигідна

Підприємцям

Банкірам

Громадянам

Безпека зберігання,
можливість залучити
кошти
для розширення
власної справи
за рахунок
кредитів,
переказу грошей

Джерело
отримання
прибутку

Збільшення товарів
та послуг на ринку,
оскільки гроши
можна взяти
у кредит.
Можливість
зберігання
і примноження
заощаджень

Виконайте **завдання 4** у робочому зошиті учня. Ознайомтесь із текстом. Визначте, чи правильні такі твердження. Дайте відповідь «так» чи «ні». Усно обґрунтуйте свою відповідь.

Навіщо потрібний центральний банк?

У більшості країн світу головний банк зараз виконує чотири основні функції:

- забезпечує стабільність національної грошової одиниці;
- діє як «банк банків»;
- відіграє роль «банкіра уряду»;
- регулює грошово-кредитні операції і спостерігає за тим, як чинні у країні комерційні банки дотримуються законів і правил діяльності;
- з доручення держави здійснює випуск (емісію) готівки.

Функції комерційних банків:

- приймають депозити;
- видають позики;
- ведуть практично всі розрахунки згідно з угодами між фірмами;
- вкладають частину отриманих ними коштів у цінні папери й інші фінансові документи;
- займаються операціями з валютою;
- консультирують своїх клієнтів.

—_Hi__ Центральний банк зберігає всю готівку.

—_Hi__ Окремі комерційні банки можуть друкувати гроші.

—_Tak__ Комерційні банки працювати отримувати прибуток.

—_Hi__ КБ регулюють грошовий обіг у країні.

—_Tak__ Своїм народженням банки зобов'язані перетинанню інтересів власника заощаджень і комерсанта, який мав потребу в капіталі для розширення своєї діяльності.

—_Tak__ Банк є комерційною фірмою.

—_Hi__ Великі підприємства є клієнтами центрального банку.

Проблемне питання: чому центральний банк не надрукує стільки грошей, скільки потрібно населенню?

РЕФЛЕКСІЯ

За кілька століть свого існування банки пройшли довгий шлях від простого зберігання цінностей до проведення найскладніших грошових операцій. Недарма сьогодні в усьому світі банкір – одна з найбільш престижних і високооплачуваних професій. І це закономірно – нормальний

розвиток економіки просто неможливий без добре функціонуючої банківської системи, тобто банків, яким довіряють клієнти, обслуговуючи їх швидко, надійно і раціонально.

Потрібно всіляко розвивати і змінювати банківську систему країни, але забезпечувати при цьому суверій контроль за розмірами кредитної емісії, надійністю банків і порядністю їхніх керівників, щоб в економіці не з'являлися незабезпечені гроші, а громадяни і фірми охоче користувалися банківськими послугами і готові були зберігати в банках свої заощадження.

Питання

---

1. Перерахуйте основні функції, які виконують банки.
2. Як змінювались функції банків протягом історії людства?
3. Які види банків входять у банківську систему країни?
4. Чим банки важливі для економіки?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Знайдіть інформацію про найбільші банки у світі, підготуйте презентацію.

Тема 5. ЕВОЛЮЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ КРАЇН СВІТУ

Ключові питання

1. Життя без податків. Історія виникнення податків.
2. Закони і податки Афін.
3. Деякі податки в середньовічній Європі.
4. Абсурдні податки.

Цілі уроку:

- *розділити історію виникнення податків;*
- *навчитись розрізняти окремі види податків;*
- *усвідомлити призначення податкових платежів.*

Потрібний час: 1–2 уроки.

Основні поняття: «десятина», подать, податки, податкова система, збір.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

1. Життя без податків. Історія виникнення податків.

Виникнення податків своїм корінням сягає глибокої давнини, у часи формування суспільства і виникнення суспільних потреб.

Фінансові погляди у стародавніх державах базувалися, в основному, на релігійних уявленнях. Тому на найранніших ступенях державної організації початковою формою оподаткування можна вважати жертво-приношення. Не слід думати, що воно було засноване виключно на добровільності. Жертвоприношення було неписаним законом і таким чином ставало примусовою виплатою чи збором. При тому відсоток збору був достатньо визначеним, так звана «десятина», тобто десята частка від усіх отриманих прибутків.

У міру розвитку держави виникає «світська десятина», яка стягувалась, поряд із виплатами храмам і церквам, на користь впливових правителів. Така практика існувала в різних країнах протягом багатьох століть: від Стародавнього Єгипту до середньовічної Європи.

Отже, ми бачимо, що у Стародавньому світі, в умовах панування натурального господарства, спочатку податки мали форму жертвоприношення, натуральних зборів продовольства, фуражу, спорядження для армій і деяких повинностей.

Натуральні повинності являють собою покладену державою на населення повинність виконувати певну роботу і надавати власне майно в розпорядження органів державної влади. Населення широко залучали

для утримання палаців, армій; воно брало участь у будівництві шляхів, іригаційних споруд.

Коли ми задивляємося на пам'ятки стародавніх цивілізацій, дивуємося грандіозним спорудам від єгипетських пірамід до Великої Китайської стіни, у захваті від палаців середньовічних феодалів, нам потрібно пам'ятати, що за ними стоять не тільки талант митців і праця робітників та рабів, а й величезні фінансові затрати, кошти на які отримані в казну, головним чином, через податки.

Стародавні держави жили за рахунок війн із сусідами, їхні правителі розпочинали війну як тільки у скарбниці закінчувалися кошти. Спочатку найбільш могутні держави від одноразових контрибуцій переходили до постійного збору данини. Але з розвитком цивілізації держави навчились захищатися від ворожих сусідів. Вони почали створювати постійні армії, для утримування яких потрібні були стабільні надходження коштів. Спочатку правителі просто грабували своїх підданих, але вже скоро їм довелося просити згоди в суспільства як на збір податків, так і на ведення війн. Таким чином, однією з передумов для виникнення податків стали військові витрати. Переход від натурального господарства до грошового, зародження і формування держави також є передумовами виникнення податків.

Головним інструментом держави є податкова політика. До цього сучасні держави дійшли далеко не зразу. Податкові системи пройшли тривалий шлях розвитку від особистого, прибуткового і майнового оподаткування до розгалуженої системи різноманітних загальних, регіональних і місцевих податків.

Але з розвитком товарно-грошових відносин з'явилися також і грошові податки. Подать – це простіша форма прямого податку, який стягувався в різних сумах незалежно від розміру прибутку чи майна (це подвірний податок, подушний податок, податок із сім'ї). Так, ще у XII ст. до н. е. у Китаї, Вавилоні, Персії вже відомий поголовний, або подушний, податок.

Таким чином можна сказати, що в основній своїй масі стародавні держави отримували кошти для вирішення своїх питань і потреб за рахунок надходжень і державних податей, різних повинностей населення, воєнної здобичі, контрибуцій і т. ін.

2. Закони і податки Афін

У Стародавній Греції в VII–IV століттях до Р. Х. представники знаті, закладаючи основи держави, ввели податки на доходи в розмірі однієї десятої або однієї двадцятої частини доходів. Існували й акцизи у формі приворітних зборів (тобто коло воріт міста). Це дозволяло концентрувати й витрачати кошти на утримання найманіх армій, на зведення укріплень навколо міст-держав, на будівництво храмів, водопроводів, доріг, на влаштування свят, роздавання грошей і продуктів біднякам та на інші суспільні цілі.

У той же час у стародавньому світі була й серйозна протидія оподатковуванню. В Афінах, наприклад,уважалося, що вільний громадянин не повинен платити податків. Особисті податки мають відбиток рабства, і деякі повноправні громадяни вважали їх принизливими для себе. З небажанням визнавали вони й податки з майна. Афіняни готові були вносити добровільні пожертвування, а данину вони воліли одержувати з переможених ворогів, а також зі своїх союзників. Коли були великі витрати, то рада або народні збори міста встановлювали відсоткові відрахування від доходів

3. Деякі податки в середньовічній Європі

У ранньовізантійську епоху, до VII століття включно, у Візантії існував 21 різновид прямих податків, у які потрібно було одночасно вносити відразу все. Головним податком був так званий аннона, похідне від латинського слова *annus* (рік). Спочатку він означав річний дохід із землі, з чого випливає, що податок стягувався в натуральній формі; починаючи з V століття, цей податок вносився грошима. У цьому податку, що під різними назвами проіснував до краху імперії, поєднувалися поземельний податок і подушна подать. Крім нього, стягували податки на оснащення солдатів зброєю, на купівлю коней, податок на рекрутів, за допомогою якого землевласник міг звільнити своїх підданих від військової повинності.

Певні групи населення, як повідомляє сучасний німецький історик Петер Шрайнер, наприклад, сенатори і торговці, повинні були платити особливі податки. Торговці платили додатково мито на товари в розмірі 12,5%, пізніше – тільки 10%. Практично кожний державний адміністративний акт, наприклад, видача грамот і навіть власне підвищення на посаді урядовця або військового, обкладався зборами. Слід також згадати про штрафи, яких об'єднувало загальне найменування «податок на повітря», оскільки спочатку він стягувався, коли при будівництві якабудь будівля перевищувала встановлені раніше розміри.

В основному податкові надходження йшли на утримання армії і адміністрації, а також на постачання міст хлібом. Багато які з названих податків зникли ще до VII століття, точніше – були замінені на нові, теж численні.

Найважливішим залишився поземельний податок, разом з яким у середньо- і пізньовізантійський періоди слід виділити подушну подать. Податки вносилися також за володіння парою тяглової худоби, за користування пасовищем, яке вважалося державними землями, за володіння млином.

Сільське населення несло панщину повинність, у яку входило будівництво доріг, мостів, кріосних споруд, тобто щось на зразок відробітку вручну і гужової повинності.

Торговці платили мито за ввезення і вивезення товарів, тоді як у середньовізантійський період багато міських ремесел піддавалися

ціновому контролю, інакше кажучи – завуальованому непрямому оподаткуванню.

Документи пізньовізантійського періоду свідчать про те, що винадливості в галузі оподаткування не було меж. Наприклад, установлювалися збори за зважування, постачання продуктами харчування, охоронний податок (для організації поліцейських постів і польових караулів), податок на судна, які будували, навіть «ліктьовий податок» – за контрольне вимірювання тканин. Приклади можна ще продовжувати.

До цього часу йшлося тільки про регулярні податки. Але ними система оподаткування не вичерпувалася. Не менший страх наганяли надзвичайні податки, яких була також багато і які в цілому позначалися терміном «обтяження». Вони могли стягуватися кілька разів на рік, наприклад, у таких випадках, коли в тому чи іншому окремо взятому регіоні виникала потреба в будівництві флоту або якщо в якісь місцевості перебували великі військові контингенти та ін.

Велика кількість суворих податків мала свої важливі соціальні наслідки. І хоча історикам випадково відомо лише небагато даних про розміри податків у сільській місцевості, деякі з них спровалюють сильне вираження. На початку IX століття стягувався з кожної людини податок на вогнище – дві срібні монети, що відповідає шостій частині золотого соліда. За орні угіддя стягувався податок, розмір якого сягав $1/24$ частини вартості цієї ділянки, яка визначалася її якістю.

Проте відомо, що податкові ставки залишалися незмінними навіть у неврожайні роки і навіть тоді, коли ворожі війська спустошували поля.

Податки у виробництві і торгівлі харчовими продуктами є предметами споживання виступали в основному у формі податку з обороту, який можна було перекласти прямо на споживача. Частка податків у (кінцевому підсумку) постійно підвищувалася. Для продовольчих товарів відповідний податок становив 1,5% прибутку з обороту. Інші ремесла оподатковувалися в розмірі 2,5%. Говорили, що «у Флоренції за все, крім повітря і води, потрібно платити збори».

Зразком різноманіття і «тоталітарного» характеру податків у місті Кельні є оподаткування кельнського пива в період між 1370 і 1513 рр. У податкових розписах того часу зафіксовано шість різних форм податків і, за невеликими винятками, така сама кількість нарахувань, що підвищують ціни на пиво. Наприклад, місто стягує виробничий податок – пивний пфеніг, запрошує вносити гроші в казну споживача, який з 1414 року платить бюргерський солодовий пфеніг. Правда, ставка його була нижчою за ставку введеного тоді ж солодового пфеніга пивовара, який стягувався з пивоварів-професіоналів. Схитрувати, купуючи імпортне пиво, одночасно будучи торговцем і споживачем, не вдавалося: місто вимагало внесення імпортного мита, яке звичайно виявлялося вищим за податок на міське пиво. На червоне пиво 1471 року ввели спеціальний акциз (*Keuteakzise*).

«Вам, дотепникам, дозвільним і капризним. Досить знущатися над акцизним», – писав шотландський поет Роберт Бернс.

У Швеції облік податків ведеться із XVI століття, з часів вікінгів. І всі відомості про податкоплатників тієї пори збереглися в архівах цього одного з найстаріших королівств світу до сьогодні. Існували весільні мита, які серви повинні були платити своїм панам. Коли обидва наречених належали одному панові, мито називалося *maritagium manage*. Коли ж чоловік і дружина належали різним панам, мито називалося *forismaritagium* (буквально – «позашлюбне»), звідки французький термін *formariage*. Це позашлюбне мито було звичайно вищим від простого шлюбного, оскільки відхід жінки з маєтку внаслідок шлюбу з чужим сервом завдавав збитку панові. Спочатку мито *forismaritagium* було досить високе, але з кінця XII століття воно знизилося і не перевищувало п'яти су.

4. Абсурдні податки

Уряди різних країн світу завжди проявляли неабияку винахідливість, коли стосувалося збору податків. Це й не дивно, адже здебільшого побори і мита були всього лише способом поповнити скарбницю, однак вони могли бути продиктованими й бажанням відучити народ від поганих звичок. Деколи такі податки доходили до абсурдності.

Податок на чистоту. Як відомо, наші далекі предки були не надто компетентні в питаннях гігієни. Милися вони дуже рідко, а причина тому – політика урядів, які вважали лазню найстрахітливішим виявом розпусти. В Англії та Франції навіть було введено податок на продаж мила.

З історичних джерел відомо, що англійська королева Єлизавета I, приміром, купалася один раз на три місяці, а іспанка Ізабелла Кастильська за все своє життя приймала ванну всього двічі – у день свого народження і перед одруженням.

Боягузтво. Колись лицарі могли уникнути виконання військового обов'язку цілком легально, просто заплативши податок. Платили його ті, хто не бажав воювати. Зауважимо, що сенс лицарства полягав у тому, щоб проливати кров за свого короля. Однак лицарі створювали сім'ї, обзаводилися дітьми, не бажаючи навіть словом згадувати про війну.

Урешті-решт, король Генріх II зрозумів, що лицарі воювати все одно не будуть, і обклав боягузтво лицарів величезним податком. Вояки платили в казну, а король за ті гроші наймав придатних для військової служби солдатів.

Зайва вага. У контексті зростання і поглиблення проблеми ожиріння уряд Японії прийняв закон, який передбачає сплату податку за зайву вагу. Чоловіки і жінки, обхват талії яких перевищив 90,17 см, отримали інструкції щодо правильного харчування і здорового способу життя. У них є декілька місяців на те, щоб схуднути. У протилежному разі уряд випише

штраф, і не самим японцям, а власникам компаній і муніципальним радам, які несуть відповідальність за виконання інструкцій.

На нинішній день одну компанію вже ледь не оштрафували на 19 мільйонів доларів. А оскільки жоден роботодавець не хоче втрачати своїх грошей, то для багатьох людей декілька зйвих кілограмів можуть стати причиною втрати робочого місця.

З 1941 року в СРСР існував *податок на бездітність*. Він був установлений з метою допомоги багатодітнім матерям. Платниками податку були чоловіки і жінки, які не мали дітей. Ті громадяни, зарплата яких становила більше ніж 91 руб. на місяць, платили податок за ставкою 6%.

У Башкірії був *податок на очі*. Сума залежала від їхнього кольору. Сірі оцінювали у 8 алтинів, а чорні – у 2–3 алтини.

Але незвичайні податки є і в наш час. *Податок на тінь* стягується з 1993 року у Венеції. Об'єктом оподаткування є навіси, парасольки, що є власністю кафе, магазинів, тінь від яких падає на комунальну власність – землю.

На початку 2000-х років на Балеарських островах був введений *«сонячний» податок* для туристів. Тепер усі відпочивальники повинні платити по 1 євро за перебування на місцевих курортах. Суми від зборів ідуть на поліпшення туристичної інфраструктури, пляжів від сміття, а також на відновлення екологічного балансу. Балеарські острови 2012 року відвідали 10,4 млн туристів із різних країн світу, так що скарбниця поповнилася значною сумою.

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань. мотивація

Сучасний світ, цивілізоване суспільство, людський досвід на сьогодні не знає більш ефективного способу збирання державою грошових коштів, аніж податки. Податки: чому їх потрібно платити? Історія може дати нам лише одна відповідь: в історії розвитку суспільства ще жодна держава не змогла обійтися без податків, оскільки для виконання своїх функцій із задоволення потреб і потреб населення йому потрібна певна сума грошових коштів. Податки з'явилися задовго до відомих нам держав, вони стягувалися у Стародавній Греції, Римі, на Русі, у всіх європейських державах.

Як ви помітили, ставлення до податків у всі часи було неоднозначним. Навіть така досвідчена людина, як У. Черчілль, вважав, що хороших податків не буває. А американський письменник О. Холмз назвав податки ціною за цивілізоване суспільство. Так що ж являють собою податки – зло чи благо? Ми з вами повинні скласти про це свою власну думку.

Навчання

Виконайте **завдання 1** у робочому зошиті учня.

Використовуючи ці іменники, складіть визначення податку.

платежі

держави

користь

особи

Відповідь. Податки – це обов'язкові *платежі*, які повинні сплачувати фізичні і юридичні *особи* на користь *держави*.

Вставте пропущене слово у визначенні ознак податків.

Є *періодичною виплатою*. Є частиною *доходів* громадян і підприємств. Стягається на користь *держави*. Мають *примусовий* характер.

Перегляд мультфільму «Податки очима дітей»

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=LXzhcwTzFJs>

Розповідь учителя про історію податків (див. *Інформаційні матеріали*).

Виконайте **завдання 2** у робочому зошиті учня.

Установіть відповідність між умовними зображеннями податків і країну, де в певний період часу були введені такі податки.

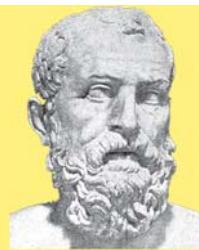
1)		1/10	2) Німеччина (Кельн)
2)			3) Англія, Франція
3)			5) Японія
4)			1) Давня Греція (Афіни)
5)			4) Швеція

Виконайте **завдання 3** у робочому зошиті учня. Прочитайте текст. Дайте усні відповіді на запитання після тексту.

Найдавніші закони в Афінах були дуже жорстокими: за будь-який злочин призначалося одне і те саме покарання – страта. Придумав ці закони та ввів в дію правитель на ім’я Драконт. Пам’ять про ці закони дійшла й до наших днів. Адже навіть люди, що ніколи не чули про жорстокість цієї людини, знають назву його законів – їх тепер називають драконівськими.

Головний переворот в афінських законах зробив інший правитель – людина, що вважалася однією з наймудріших людей Стародавньої Греції.

Звали цю людину Солон. Саме він уперше надав можливість незннатним громадянам Афін займати державні посади, а також чітко визначив, як треба обирати людей для керування державою, як часто вони повинні змінюватися, яку плату їм треба платити і таке інше.

Спочатку вищим органом влади в Афінській державі були народні збори, на яких могли бути присутніми й виступати всі афінські громадяни. Відбувалося це кожні півтора тижні на пагорбі Пнікс. Саме тут обирали керівників, укладали й розривалися союзи, ухвалювали нові закони.

На цих зборах усі громадяни мали можливість висловитися з приводу будь-яких державних справ. Звичайно, приходили сюди не всі двадцять п'ять тисяч громадян: вони просто навряд чи влаштувалися б на Пніксі. Саме тому було вирішено, що для ухвалення важливих рішень було достатньо шість тисяч голосів.

Кожен грек із гордістю казав, що він громадянин свого міста-поліса. Це означало, що в нього були свої обов'язки. Будь-яка людина повинна була виховувати дітей, утримувати дружину, піклуватися про старих батьків, служити державі.

Виконання всіх цих обов'язків й відрізняло громадянина поліса від людини, що народилася в іншому місці і не охоронялася місцевими законами.

Розмір податку у Стародавній Греції становив від 10 до 20%. Гроші платників податків витрачалися на утримання найманіх армій, зведення храмів та оборонних споруд, будівництво доріг, проведення різноманітних свят, роздавання грошей бідним та інші суспільні споживи.

Утім, вільні громадяни Афін податків не платили, віддаючи перевагу добровільним пожертвуванням. Але якщо державу чекали великі витрати (скажімо, розпочиналася війна або велике будівництво), народні збори вводили обов'язкове оподатковування для всіх.

У разі війн афіняни, як і мешканці інших грецьких міст, повинні були захищати своє місто. Якщо на державу нападав ворог, усі дорослі чоловіки відправлялися воювати. Це був обов'язок, але це було й почесне право, яким пишалися. Про людей, що відзначилися на війні, завжди говорили з величезною повагою. Так склався новий державний стрій, що одержав назву «демократія» – влада народу.

Питання

- ✉ Яку роль відgraють податки в житті країни?
- ✉ Чи важливі методи, які застосовують при збиранні податків?
- ✉ Чому в Афінах замість обов'язкових платежів вільним громадянам можна було сплачувати тільки добровольні пожертвування?

- ◀ Які прояви демократії при сплаті податків ми можемо спостерігати в наш час?

РЕФЛЕКСІЯ

Учням пропонують висловити своє ставлення до податків за допомогою жетонів, які лежать на столах.

Червоний жетон. Податки треба платити завжди, оскільки це дотримання законів держави.

Білий жетон. Потрібно платити тільки справедливі, на нашу думку, податки, а від тих, які нам не подобаються, можна ухилитися.

Синій жетон. Податки взагалі не потрібно платити, оскільки будь-який податок – це грабіж.

До чого може привести несплата податків громадянами і підприємствами для кожного з нас? *Несплата податків може несподівано обернутися проти кожного з нас: пожежники не зможуть приїхати вчасно на виклик, бо бракуватиме грошей на бензин, розбиті дороги – бо немає чим розплачуватися з робітниками.*

Домашнє завдання

Підготуйте реферат на тему «Цікаві факти з історії податків».

Тема 6. СТРАХУВАННЯ: ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК

Ключові питання

1. Зародження страхування в Месопотамії.
2. Страхування в епоху античності і Середньовіччя.
3. Морське страхування в епоху Великих географічних відкриттів.

Цілі уроку:

- дізнатись про призначення страхування;
- обговорити приклади з історії страхування;
- порівняти форми страхування в різні часи;
- усвідомити місце страхування в системі фінансових відносин.

Основні поняття:

страхування, страховий випадок, об'єкт страхування, страхова корпорація.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Зародження страхування в Месопотамії

Зазвичай історію страхування починають відраховувати з XIII століття і пов'язують із розвитком мореплавства в середньовічній Італії. Саме тоді страхування почало формуватись як окремий вид фінансової діяльності, який спрямований на відшкодування збитків. Операції, що віддалено нагадували страхові послуги, здійснювалися ще в Шумері (область у стародавній Месопотамії, нині територія Південного Іраку). Тамтешнім торговцям видавали фінансову гарантію або суму грошей (у формі позики або шляхом створення колективної каси) для захисту їхніх інтересів у разі втрати вантажу під час перевезення.

Пізніше, у XIX–XI ст. до н. е., у Вавилоні (стародавнє місто в Месопотамії) з'явилися особливі групи «торговців-позичальників», які позичали грошові кошти своїм колегам, що вирішили «пуститися в довгу подорож» (саме так називали тоді операції з імпорту-експорту), і не вимагали грошей назад у разі крадіжки або втрати товару під час перевезення. Кожний з учасників каравану вносив певну, взаємообумовлену суму на початку подорожі і з цього страхового фонду компенсувалися збитки учасників каравану. Відсотки за такими позиками були вищі, ніж звичайно, – це була плата за ризик, який несли позичальники коштів. Якщо ж страхових випадків під час подорожі не було, по закінченню переходу страхові внески повертали учасникам каравану. Це повернення грошей визначалося

непостійністю таких торгових (і разом з тим взаємно страхових) колективів. Учасники такого каравану, здебільшого, вже ніколи «не зустрічалися» в цьому ж складі і в цих умовах організація постійного страхового фонду на основі регулярних внесків не мала ніякого сенсу.

У стародавньому світі також бере свій початок історія особистого страхування. Зокрема, примітивне страхування від нещасних випадків мало місце на великих будівництвах того часу, таких як спорудження єгипетських пірамід або палацу царя Соломона. Працівники, що були залученні на таких будівництвах, організовували каси взаємодопомоги на користь тих із своїх колег або їхніх родин, які отримували каліцитва або гинули в результаті нещасного випадку на будівництві.

Інші умови склалися у взаємному страхуванні ремісників. З давніх-давен у Давньому Єгипті, Месопотамії, Давній Іudeї існували організації ремісників, об'єднаних за професійною чи релігійною ознакою. Це вже були організації статутного, а не договірного характеру, з постійним складом учасників, об'єднаних не тільки професійними чи релігійними, а й побутовими інтересами. Система взаємодопомоги в цих об'єднаннях набула вже більш універсального характеру і розповсюдила на більш широке коло нещасних випадків, що загрожували не лише майну, а й життю і здоров'ю людей. Члени ремісничих корпорацій могли розраховувати на допомогу як від нещасного випадку чи крадіжки, так і від хвороби чи смерті глави родини. В останньому варіанті допомогу отримували осиротілі члени родини. Таким чином, взаємодопомога в ремісничих корпораціях поєднувала майнове і особисте страхування, часто з перевагою в бік останнього. Як і в торговельних колективах, початковою формою страхування була система наступної розкладки збитків, але вона досить скоро змінилася системою акумуляції постійного страхового фонду з регулярною виплатою членських внесків.

2. Страхування в епоху античності і Середньовіччя

Морська торгівля, що розвивалася швидкими темпами у Середземномор'ї за часів розквіту античного світу, значною мірою сприяла розвиткові страхування. Торгівець брав позичку для оренди корабля, але повертає він її тільки в разі успішного завершення свого підприємства (подорожі), при цьому він повертає на 30% більше грошей, аніж зайлів. Відсоток настільки високий, що накопичений капітал можна було використовувати для покриття морських ризиків. Така практика була поширена в Афінах, про що свідчив у своїх роботах Демосфен (384–322 рр. до н. е.).

У часи Римської імперії гарантами від певних ризиків були власні представники влади, які підписували особливі протоколи з торговцями, що постачали римські легіони в Іспанії. Торгівці отримували відшкодування збитку від втрати судів, що перевозили зброю і товари життезабезпечення для легіонерів. Для тривалих маршрутів по Середземному морю

користувалися й практикою надання позичок: 50% і вище від вартості судна та вантажу (*usura infinitae*).

Певну схожість із сучасними страховими компаніями мали союзи селян, що організовувались в Ісландії у XII сторіччі. Такі союзи мали на меті взаємне забезпечення допомогою на випадок пожеж або загибелі худоби. Союзи складалися звичайно із 20-ти заможних селян. У разі нещастя частина збитку оплачувалася матеріалами та роботою, а частина – грішми. Ісландські союзи не набули поширення в Європі, де найбільш популярним було морське страхування.

Одним із важливих етапів у розвитку страхової справи також стала поява в Європі наприкінці XV століття товариств взаємного страхування – так званих вогневих товариств (Brangilden), унікальність яких як некомерційних організацій було відзначено великим теоретиком страхування – німецьким професором А. Манесом, що 1910 року писав: «Акціонерні товариства застосовуються майже в усіх галузях економіки. Взаємні товариства – майже винятково у страхуванні».

Лише зі середини XV століття відомі договори страхування в їх розвинутій формі й страхування як самостійний правовий інститут отримали розповсюдження. Одне з перших повідомлень про страхування життя датоване 1399 роком. Флорентійський купець Філіппозо Солдані застрахував своє життя на 350 флоринів, збираючись у подорож із сукном з Барселони в Геную. З початку XV століття з'являється немало документів про страхування рабинь, яких ввозили в італійські міста зі Сходу, особливо коли ці рабині були вагітні й існував ризик втрати двох потенційних працівників.

З кінця XVII століття починають виникати акціонерні компанії. Перша така компанія – «Голландсько-Ост-Індське товариство» – була заснована 1602 року. А вже 1680-го в Англії відкривається перша в історії компанія зі страхування від вогню. Страховий бізнес стає популярним і вигідним. Однак через відсутність точних наукових методів ведення статистики про нещасні випадки, розміри нещастя тощо, страхування залишалося хоч і прибутковою, але досить ризикованим справою. Проте в наш час, коли страховий бізнес має на озброєнні сучасні методи економічного і статистичного аналізу, детально розроблений звід страхового законодавства та сумлінно складені правила страхування, а також зважаючи на постійний і ретельний нагляд за діяльністю страхових компаній з боку державних органів контролю, клієнт може цілком покластися на надійність страхової компанії.

3. Морське страхування в епоху Великих географічних відкриттів

Слід зауважити, що в епоху пізнього Середньовіччя із загальної гільдійської і цехової організації виділяються спеціальні «страхові» каси (для вдів, сиріт тощо). Важливою рисою еволюції цього інституту був допуск

до участі в цих касах і сторонніх осіб, унаслідок чого страхування поступово втрачало свій замкнутий, корпоративний характер.

У галузі комерційного страхування слід визначити морську позику, а також договори коменди, яка, як вказувалося вище, мала страховий характер. Справжнє морське страхування починається в XIV столітті у Флоренції. Так, згадувана вище компанія Барді в 1319–1320 рр. укладала

угоди, відповідно до яких брала на себе весь ризик за збереження товару, який перевозили, за що мала утримувати 8,75% від вартості вантажу. Однак найдавніші страхові поліси, знайдені до цього часу, датовані 23 жовтня 1347 року (зі страхування судна) і 15 січня 1348-го (зі страхування вантажу), видані в Генуї. Тоді вони ще мали форму умовного продажу. Це власне угода купівлі-продажу, в якій страховик обіцяє купити судно, але тільки в тому разі, якщо останній не прибуде в порт призначения, тобто в разі аварії судно вважалося власністю не купця, а страховика.

Угоди оформляли посередники – маклери. У полісі вказувалися дата, ім’я страховальника, сума, рід товарів, назва судна, його власник, порт завантаження і місце призначення. Страхова винагорода виплачувалася через два місяці після отримання точних відомостей про загибель судна.

Основні фактори, які впливали на розмір страхової премії: 1) довжина маршруту; 2) сезон; 3) безпека на морі (наявність піратів і каперів); 4) політична ситуація; 5) тип і величина судна (його належність); 6) тип вантажу.

Природно, що довший маршрут, то більша небезпека втрати вантажу: якщо в середньому за доставку товарів із Константинополя до Італії – 8%, то на місцевих лініях – близько 4%. Але цей фактор не був вирішальним і часто власникам старих суден доводилося сплачувати більші страхові премії за каботажний рейс, ніж сплачували купці за рейс із Генуї до Саутгемптона. Різко збільшувалася страхова премія в умовах війни. Так, у 1459–1460 рр., коли в Тірренському морі з’явилися кораблі Арагону, страхова премія підскочила в 1,5–3 рази (залежно від напрямку руху судна).

Важливу роль відігравав тип судна. Перевезення на галерах давало економію в середньому у два рази, бо ці великі судна мали добре озброєний екіпаж, велику швидкість, пливли разом, тому пірати досить рідко атакували їх. А маленькі судна каботажного плавання доводилося страхувати на 30–40% дорожче, ніж купецькі кораблі.

Слід зауважити, що морське страхування було все ж слабо розповсюжене, бо необхідність виплачувати страхові премії, витрати в нотаріуса на оформлення страхового поліса, а також виплата податку на

страхування значно підвищували вартість вантажу і купець, який був застрахований, програвав у конкурентній боротьбі. Тому значна кількість купців частіше ризикувала, не звертаючись до страхування.

Сер Ніколас Бекон (*Nicholas Bacon*), 1559 року відкриваючи перше засідання англійського Парламенту правління королеви Єлизавети, сказав: «Нехай кожен розумний купець, що відправляється в подорож, повну небезпек, розстанеться із частиною грошей, щоб мати іншу частину збереженою». Тому 1601-го при Парламенті Англії була створена комісія з розгляду спірних питань контрактів морського страхування.

II. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Трохи гумору.

- Страхуються пессимісти, а страхують їх оптимісти...
- Погано розбираючись у тонкощах страховки, застрахував машину від пожежі, а будинок – від угону.
- – Ви продаєте страховку від дурості? – Ні. – Чому? – Тому, що кожному, хто до нас за цим звернувся, довелося б виплачувати компенсацію.

Дайте усні відповіді на запитання.

? Чому люди страхуються? Та людина, яка вже досягла багато чого, особливо в матеріальному плані, – за мінімальних фінансових витрат, отримує спокій і впевненість у завтрашньому дні, звільнюється від постійної загрози втрати всього в ситуаціях і умовах, на які не в силах вплинути і не взмозі яким запобігти. Якщо людина володіє тільки здоров'ям і енергією, їй тим більше треба подумати про те, що буде, якщо втратить цей єдиний капітал.

? Поясніть, де бере гроші страхована компанія для сплати страхових відшкодувань тим, хто потрапив у біду? Компенсувати збитки страховик може за рахунок того, що страхові внески платить велика кількість осіб, а збитки виникають лише в малої частині вкладників або застрахованих, але виплати зі страхових випадків майже завжди набагато перевищують страхові внески. Велика частина отриманих коштів іде на компенсацію збитку (страхові виплати), а менша частина покриває витрати з ведення справи і формує прибуток страховика.

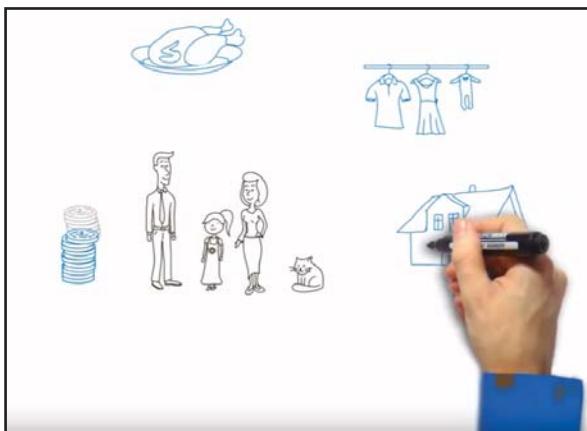

Навчання

ЦЕ ЦІКАВО!

Перший відомий у світовій практиці договір страхування був оформленний у Генуї 1347 року. Страхувати від вогню розпочали після Великої Лондонської пожежі 1666-го. Перший письмовий договір страхування життя укладений в Англії у XVII сторіччі. Перший заклад із страхування худоби створено в Німеччині 1765 року. А 1787-го запропоновано страхування від крадіжок. Від нещасних випадків в Європі почали страхувати 1845 року, 1907-го розпочали страхувати машини від крадіжок і вогню.

Перегляд фільму «Ідея страхування».

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=QBYirgrhO4c>

Виконайте вправу 1 у робочому зошиті учня.

Запишіть, що і навіщо потрібно страхувати:

- 1) Страхування майна, страхування житла – на випадок, щоб було на що відремонтувати або купити нове житло / майно, якщо воно постраждало або було знищено у зв'язку з яким або випадком (катастрофа, катаклізм, необережність або п'яні сусіди та ін.).
- 2) Страхування машини – щоб не залишилася без транспортного засобу у випадку аварії, викрадення або ж у разі його несправності.
- 3) Страхування цивільної відповідальності – щоб не розоритися в разі виплати компенсацій за пошкодження чужого майна, здоров'я та ін.
- 4) Медичне страхування – коли потрібно купити страховку для оплати необхідної медичної допомоги, лікування, операції.

Виконайте вправу 2 у робочому зошиті учня.

Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання до тексту.

В умовах економічного росту, що спостерігався наприкінці XII – на початку XIII століття, Римська католицька церква, що мала на той

час практично необмежений вплив, не могла залишатися осторонь від зростаючої практики позичання грошей і розвитку лихварства. Після першого рішення церкви щодо повної заборони лихварства торгівці-банкіри намагалися обійти цю формальну заборону. У книзі «Золото й спеції» Жан Фав'є наводить розповідь генуезця Бенедетто Захарії; 1298 року він продав більше ніж 30 тонн тальфійської солі своїм співвітчизникам. Вантаж за угодою мав бути доставлений у Брюгге.

У тому ж самому договорі було зазначено, що Захарія зобов'язується знову купити весь вантаж після його прибуття в порт призначення за ціною, обумовленою заздалегідь, але вищою, ніж ціна продажу. У такий спосіб між портом відвантаження і портом призначення Захарія ризикував тільки своїм судном. Різниця між ціною повторної купівлі і ціною продажу є нічим іншим, як ціною ризику і замінює відсоток за позичкою, забороненою папським декретом.

Через такі схеми торгівці, мореплавці й позичальники також сприяли народженню страховогого договору. Перевізники платили торговцям або банкірам «ціну ризику» – додаткову суму грошей залежно від типу корабля, вантажу й тривалості перевезення. «Ціна ризику» одержала назву страхової премії (від лат. *Rgeatium*). Відомо, що вже 1300 року в Бельгії практикувалися прямі оплати морських ризиків за страхову премію.

Запитання

- ?
- Виходячи з описаного випадку, поясніть передумови виникнення страхування.
- ?
- Якій із сторін була більш вигідна описана утода?
- ?
- Як формувалась «ціна ризику»?
- ?
- На цьому історичному факті поясніть взаємозв'язок страхування і банківської діяльності.

Розповідь учителя про історію страхування (див. Інформаційні матеріали).

Виконайте вправу 3 у робочому зошиті учня.

Заповніть таблицю «Історія страхування». Ігровий момент «Що? Де? Коли?»

Що страхували?	Де?	Коли?
Вантаж при перевезенні (товари)	Стародавня Месопотамія	XIX–XI ст. до н.е.
Здоров'я (нешансні випадки на виробництві)	Стародавня Іудея	I ст. до н. е.
Судна і вантажі	Римська імперія	XIII ст. н. е.
Майно (пожежа) або загибель худоби	Ісландія	XII ст. н. е.

- « Як змінилось страхування з давніх часів?
- « Які нові форми страхування з'явились?

Виконайте вправу 4 у робочому зошиті учня.

Документ, який засвідчує факт страхування, називається *страховим полісом* (свідоцтвом). Його видає страховик після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки.

ПОЛІС № АВ / обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (діє на території України)											
1. Страховик (назва, адреса, номер телефону) Код страховика АВ											
2. Страховим випадком є подія , внаслідок якої заподіяна шкода третім особам під час дорожньо-транспортної пригоди, яка сталася за участь забезпеченою транспортного засобу і внаслідок якої настасе цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована за договором (полісом).											
3. Срок дії з 2011 до 2012 включно <small>годин хвилин день місяць рік</small>											
4. Страхова сума (ліміт відповідальності) на одного потерпілого, грн. <small>за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю</small> <small>за шкоду, заподіяну майну</small> <small>5. Розмір франшизи, грн.</small>											
6. Страхувальник (П.І.Б. / назва організації) Адреса Поштовий індекс <small>ЄДРПОУ (для юридичних осіб)</small> Телефон											
<small>Виключно для страховальника - фізичної особи:</small> <small>Дата народження</small> ІНН <small>Документ, що підтверджує особу (для пільговика - документ, що підтверджує його право на зменшення розміру страхового платежу):</small> <small>назва документа</small> серія номер дата видачі <small>рік</small> <small>ким виданий документ</small>											
7. Забезпечений транспортний засіб (ТЗ) Тип Номерний знак <small>Марка, модель</small> Рік випуску <small>VIN (номер кузова, шасі, рами)</small> Населений пункт місця реєстрації											
8. Особливі умови використання забезпеченого ТЗ <small>*ТЗ використовується протягом календарних місяців, які не викреслені знаком X (для річних договорів)</small> 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 <small>*ТЗ використовується як таксі/маршрутне таксі</small> (вказати так або ні) <small>*ТЗ підлягає обов'язковому технічному контролю (ОТК)</small> (вказати так або ні) дата наступного ОТК 201 <small>*до керування допущенні особи з водійським стажем менше 3-х років</small> (вказати так або ні) <small>та / або водійський стаж страховальника менше 3-х років</small> (вказати так або ні)											
9. Базовий платіж (Б) та коефіцієнти (К), що застосовувалися для розрахунку розміру страхового платежу <small>Бп К1(ми) К2(месяц) К3(рік) К4(отмека) К5(період) К6(період) К7(код) К8(код-мапус) Зменшення за кількість (%) Зменшення пільговику (%)</small>											
10. Страховий платіж грн. коп. <small>плачений</small> 201 <small>годин хвилин день місяць рік</small>											
11. Примітки											
2011 2012 AB / ОБОВ'ЯЗКОВЕ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ Дієсне до: <small>День Місяць (прописом) Рік</small> <small>Спеціальний знак до Полісу</small> Серія / Номер <small>Видавець</small> 2013 2014											
12. Дата укладання договору 201 <small>день місяць рік</small>											
13. Підписи сторін: <small>Страхувальник</small>											

Проектне завдання (групова робота). За зразком складіть страховий поліс для одного із вказаних у таблиці (вправа 3) форм страхування. Для цього поцікавтеся історичними фактами того часу. Додайте у страховий поліс рекламу вашої «страхової компанії», зображення, які відображають місце і час страхування.

ЦЕ ЦІКАВО!

1699 рік – в Англії вперше з'явилася професійна організація, що займається страхуванням життя вдів і сиріт, а згодом була створена страхова компанія «Eckvatedl», що займалася особистим страхуванням.

1978 рік – подання найбільшого страховогого позову у світі, що становив майже 2 мільярди доларів. Ініціатором позову стала одна велика англійська судновласницька компанія, відповідачом – німецька суднобудівна компанія. Приводом для позову стала катастрофа зафрахтованого англійцями танкера «М. Т. Амоко Кадіз», що відбулася біля берегів Англії 16 березня 1978 року. Німці відшкодовують збитки й досі.

1999 рік – деякий Джон Доу із Шарлотти, штат Північна Кароліна, купив якось коробку дуже рідкісних і надзвичайно дорогих сигар і, серед інших речей, застрахував їх від вогню. Через місяць, викуривши всі свої сигари, Джон подав у суд на страхову компанію. У заявлі він написав, що сигари були втрачені «в серії невеликих загорянь». Страхова компанія відмовилася виплатити компенсацію, мотивуючи це тим, що Джон ужив сигари природно. Отож, він подав у суд – і виграв. При оголошенні вердикту суддя наголосив на тому, що у Джона був страховий поліс, у якому «чорним по білому» написано, що страхова компанія страхує сигари, у тому числі й від загоряння, не конкретизуючи, у разі якого загоряння вона не буде виплачувати компенсацію. Отже, компанія повинна виплатити Джонові відшкодування. Щоб не обтяжувати себе довгими і дорогими апеляціями, страхова компанія погодилася з рішенням суду й виплатила Джонові Доу 15 тис. доларів за втрату його рідкісних дорогих сигар, втрачених унаслідок загоряння. Після одержання грошей за чеком Джон був заарештований за обвинуваченням у 24 підпалах. Його власна позовна заява й показання на першому суді були використані проти нього ж. Він був визнаний винним у навмисному підпалі застрахованої власності й присуджений до 24 місяців тюремного ув'язнення й штрафу в 24 тис. доларів.

РЕФЛЕКСІЯ

Мозкова атака. Як ви гадаєте, навіщо користуватися страховими послугами, якщо можна самому відкладати собі кошти на «чорний день»?

Домашнє завдання

Підготуйте есе про історію одного з видів сучасного страхування (авто, медичне, страхування кредитів, страхування засобів обчислювальної техніки і програмних засобів, страхування від розлучень тощо).

Брейн-ринг

«Історія виникнення і розвитку фінансових відносин»

Групова робота (учні об'єднуються в чотири групи), три учні стають асистентами вчителя-ведучого та членами журі.

Пояснення правил гри «Брейн-ринг»

Гра складається з двох турів.

I тур – відбірковий. Кожна команда сідає за окремий стіл, придумує собі назву, обирає капітана. На кожній картці пишуть номери від 1 до 7 по порядку і назву своєї команди.

Ведучий ставить запитання і, сказавши «Час!», відраховує 1 хвилину. Учні за цей час повинні, порадившись, знайти правильну відповідь і написати її на картці під № 1. Після закінчення першої хвилини вчитель знову говорить «Час!». Асистенти збирають картки з відповідями. За кожну правильну відповідь команді дается один бал. І таким чином опрацьовується сім питань.

II тур – фінал. У фінал проходять дві команди, які набрали найбільшу кількість балів.

Ведучий ставить запитання, говорить «Час!». Капітан команди, що знайшла правильну відповідь, піднімає руку і дає відповісти тому, чию версію відповіді вважає правильним. Наприклад, повинен сказати: «Відповідає Оксана». Якщо відповідь правильна, команді присуджується один бал. Якщо відповідь неправильна, протягом 20 секунд повинна відповісти друга команда. Дві команди, які не пройшли у фінал за цей час, відповідають письмово – на картках, як у I турі. Але вже поза заліком. Перемагає команда, яка набрала першою 3 бали.

Проведення гри «Брейн-ринг»

Відбірковий тур. Питання.

- Уміння застосовувати фінансові знання і використовувати здобуті фінансові навички, щоб отримувати максимальну користь від управління власними фінансами і застосування фінансових послуг (*фінансова грамотність*).

Страхування: зародження і розвиток

2. Ступінь задоволення матеріальних потреб людини, її якість життя (*добробут*).
3. У Стародавньому Китаї як гроші використовували... (*сіль і плитковий чай*).
4. Біржова торгівля виникає у процесі еволюції (*гуртової*) торгівлі.
5. Перший банк Банк Святого Георгія було засновано 1407 року (*у Генуї*).
6. Аналог сучасного кредитування у давнину .... (*лихварство*).
7. Документ, який засвідчує факт страхування, називається ... (*страховим полісом*).

Журі перевіряє правильність відповіді і заповнює протокол: проти кожної команди в таблиці-протоколі під номером питання ставлять 1 бал або 0. За кожну правильну відповідь команді дається один бал. Після кожного питання вчитель дає правильну відповідь і коротко коментує її або просить прокоментувати учнів. У фінал проходять дві команди, які набрали найбільшу кількість балів.

Фінал. Питання

1. Паперові гроші з'явилися (де? коли?)... (*у Китаї у VIII ст. н. е.*).
2. До якого виду товарів належать сільськогосподарська сировина, енергоносії, цінні папери, валюта й інші фінансові інструменти (*біржові*).
3. В якій країні 1790 року з'явилася біржа з торгівлі рисом (*в Японії*).
4. Попередником першого центрального банку був заснований 1609 року підприємцем Дірком ван Осом... (*Амстердамський банк*).
5. Покладена державою на населення повинність виконувати певну роботу і надавати власне майно в розпорядження органів державної влади називається (*натулярна повинність*).
6. Справжнє морське страхування починається (де? коли?)... (*у XIV столітті у Флоренції*).
7. Податок на тінь стягується з 1993 року... (*у Венеції*).

Питання «про запас» (використовуються в разі утруднення відповіді в обох командах або суперечливих відповідей).

1. Прямий обмін одних товарів або послуг на інші без використання грошей – це... (*бартер*).
2. Надання в борг товарів або грошей – це... [*кредит (позика)*].
3. Обов'язкові платежі, які повинні сплачувати фізичні і юридичні особи на користь держави – це... (*податки*).

Підбиття підсумків уроку-гри, оголошення переможців.

Домашнє завдання (випереджувальне завдання)

Підготувати доповіді (з презентаціями) за матеріалами теми 7 до теми «Формування грошово-фінансової системи Київської Русі».

РОЗДІЛ II

РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Тема 7. ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Ключові питання

1. Безмонетна епоха. Гривня: історія виникнення.
2. Правила надання кредиту в «Руській правді». Позики як можливість потрапити в рабство.
3. Данина.

Цілі уроку:

- дізнатись про безмонетну епоху та історію виникнення гривні;
- охарактеризувати кредитні відносини в часи Київської Русі;
- порівняти умови позик у Київській Русі та сучасній Україні;
- розглянути приклади податків того часу.

Основні поняття: безмонетна епоха, гривня, позика, данина.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Безмонетна епоха. Гривня: історія виникнення

Київська Русь – перша Українська держава. Про це свідчить величезна кількість історичних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних, антропологічних даних. Розвиток і функціонування держави великою мірою визначалися товарно-грошовими відносинами, станом внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Це, у свою чергу, значно залежало від ефективності та якості грошово-кредитної системи, яка була необхідним елементом товарної економіки і економічно-торговельних відносин з іншими державами. Усе це в сукупності стимулювало появу і розвиток національної валюти у формі гривні, виникнення якої було об'єктивною необхідністю. Цей факт фіксують дослідники давньоукраїнської господарської історії. Попри це, грошова система, кредитні відносини, зародження банківництва в Київській Русі досі належно не вивчені, що створювало певні труднощі при розкритті окресленої проблеми.

У Київській Русі природа була дуже щедрою і люди завжди знаходили еквівалент для обміну, якщо хотіли придбати якесь благо на внутрішньому ринку чи в іноземців-купців. Однаке шкури, зерно, хутро, віск та інші продукти не могли довго бути засобом обігу, бо їм властиві всі вади й незручності, які виникають в обмінних відносинах на натурально-речовій основі. Натуральні розрахунки поступово замінювали грошовими

одиницями. Господарство на українських землях розвивалося в системі взаємодії багатьох країн.

Варто зазначити, що Київська Русь мала досить суттєве значення в налагодженні торговельних зв'язків між Візантією і Західною Європою, виступаючи надійним посередником і водночас учасником ринкових процесів. Торгівля чітко регламентувалася угодами між давньоруськими князями і візантійськими імператорами, мала позитивне сальдо, тому й приносила чималі доходи у князівську скарбницю.

Потреба у власних грошах ставала дедалі очевиднішою. І їх почали карбувати при дворі Володимира Святославовича. Перші грошові знаки нарекли златниками, трохи згодом з'явилися сріблляни (кілька типів). На жаль, ні златники, ні сріблляни не виправдали покладених на них надій через низьку якість металу, з якого карбували монети, і через недосконалість виробничої бази. До того ж населення, що користувалося при розрахунках дзвінкою монетою, з невідомих причин було не в захоплені від неї. Тому златники і сріблляни карбували протягом приблизно 25–30 років. Однак випуск їх був знаменним. Вони символізували суверенність давньоруської держави. Слід віддати належне майстрям-карбувальникам, які оздоблювали монети оригінальними декларативними написами на зразок «Володимир на столі (себто на престолі), а се его серебро (або злато)» – тобто гроші.

Отже, власне монетне господарство Київської Русі, так і не ставши на ноги, почало занепадати. Літописні свідчення донесли до нас назви грошей: куна, ногата, резана, вевериця, аж поки всі ті назви не акумулювалися в єдиному грошово-розрахунковому понятті – гривня. З кінця XI століття вона забезпечується зливками срібла, або так званими монетними гривнями. Гроші були не тільки розрахунковою одиницею, а й засобом накопичення.

Є припущення, що назва «гривня» походить від прикраси (гривни), яку виготовляли із заліза, бронзи, срібла, рідше – із золота і яка мала форму обруча (рис. 4). Зазвичай його носили на шиї (на «загривку»). Гривна вважалася предметом розкоші, і тому дозволити собі мати її могли люди високого достатку, причому обох статей: прикрасу полюбляли як чоловіки, так і жінки. От чому гривна була відмітною ознакою князівської дружини, свідчила про належність до вищої знаті.

За іншою версією, гривня спершу означала голову худоби (гриву), що виконувала роль еквіваленту в процесі обміну. Ця версія не позбавлена сенсу. Вона акцентує

Рис. 4. Гривна – золота прикраса

увагу на генетичності розвитку грошової одиниці, у ролі якої тривалий час виступала худоба. Перехід від натуральних грошей до карбованіх грошових одиниць був закономірним та об'єктивним процесом, що відбувався не тільки в Київській Русі, а й в інших країнах. З плином часу слово «гривня» втратило первинне значення і набуло іншого смислу, що відповідав певній вазі – вмісту цінного металу (срібла). Завдяки цьому вона й отримала назву – вагова. Вагова гривня важила 96 золотників (1 зол. – 4,266 г) і відповідала приблизно 1 фунту.

Стандартом для гривні слугувала фіксована вага дирхеми: певна кількість однакових монет важила 49,25 г. Це зумовило появу рахунку монет на штуки (тобто число). Зауважимо, що наші пращури були непоганими математиками і впевнено орієнтувалися у зміні назв і тогочасних валютних курсів. Ось що пише в нумізматичному словнику про гривню його автор-укладач В. В. Зварич: «Гривня, що складалася з певної кількості монет, називалася гривнею кун (грошово-рахункова одиниця). Гривня срібла (вагова) і гривня кун (рахункова) стали на Русі платіжно-грошовими поняттями.

Спочатку їхня вага була однаковою. Та згодом, унаслідок нестабільної ваги імпортованих монет, а також еволюції гривні як одиниці ваги, гривня срібла стала дорівнювати декільком гривням кун. У XII столітті гривня срібла (майже 204 г) за цінністю дорівнювала вже чотирьом гривням кун (1 гривня кун – майже 51 г). Гривня кун відповідала певній кількості платіжних одиниць (монет). У XI столітті гривня кун дорівнювала 20 ногатам (грошова одиниця, разом із гривнею та резаною становила кунно-грошову систему Стародавньої Русі, вага її – майже 2,5 г), 25 кунам, 50 резанам (одна з грошових монет Київської Русі). Коли назву «куна» отримав дирхем, що був еквівалентом шкурки куници, то еквівалент частини (відрізка) гривні кун назвали резаною. Гривня кун протягом століття зменшилася вдвічі».

Мабуть, наші пращури таки були оригіналами, інакше як же пояснити їхнє прагнення надати гривні незвичайної форми, а саме – шестикутної, та ще й вагою майже 140–160 г (рис. 5).

Ці гривні, що виготовлялися в Києві з XI століття до 40-х років XIII століття, були в обігу переважно на південно-західних землях. Учені висловлюють припущення, що, можливо, ці гривні виготовляли не лише в Києві.

Такі собі грошенята відтягали будь-яку кишеню. Та це не турбувало ні продавців, ні покупців, гривню з успіхом використовували не тільки як платіжний засіб, а ще й накопичували про всякий випадок. Можна дійти висновку, що прадавні слов'яні вірили у свою грошову одиницю і довіряли їй.

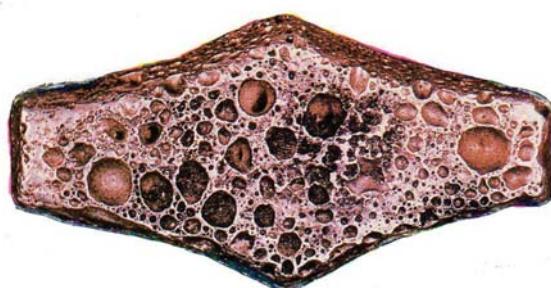

Рис. 5. Київська гривня

Ще один вид монетних гривень, названих за місцем їхніх знахідок литовськими, не був поширений на українських землях. Виготовлені у формі паличок із широкими поперечними прим'ятинами, вони важили близько 100 г. Литовські монетні зливки використовувалися в обігу з кінця XIII до XV століття. Безперечно, що такі зливки-важковики вирізнялися не лише солідною масою, а й були недоступні для бідних людей через високу цінність. Дозволити собі таку розкіш могли найбагатші люди в державі, у чиїх руках акумулювалися значні цінності. Розраховувалися зливками за дуже дорогі товари.

Те, що могли собі дозволити князь і його оточення, було недоступним для пересічного люду. У торговельних відносинах знову активізувалися товарообмінні операції. Щоб підсилити останні, на ринок було викинуто, говорячи сучасною мовою, товаро-гроші: намистини, шиферні прясла і черепашки-каурі (відомо кілька таких скарбів, що їх закопували на території Київської Русі). Такими замінниками грошей без перешкод розраховувалися під час купівлі-продажу.

І гривні-зливки, і грошові сурогати були характерними ознаками «безмонетного періоду», що припадає на XII, XIII і частково XIV століття. Так тривало доти, аж доки монети знову не з'явилися в обігу. Монетний ренесанс розпочався у другій половині XIV століття. Цьому процесові сприяв розвиток зовнішніх і внутрішніх ринкових відносин, стабільність яких мала забезпечуватися власною грошовою одиницею. Монети, самостійне карбування яких почалося у другій половині XIV століття, були не лише видозмінені, а й отримали інші назви: гроші, квартики, динарії, напівгрошовики тощо.

2. Правила надання кредиту в «Руській правді». Позики як можливість потрапити в рабство.

У Київській Русі кредит існував нарівні з готіковими грошима, але не набув поширення. У ті часи відсотки мали назву рези, рости, лихва, звичтя. З давніх часів у русичів існував звичай давати речі в поклажу, тобто на зберігання, і брати відсотки з грошей та речей, які позичають, а також гроші в «куплю» чи в «гостьбу», тобто для торговельних оборотів. Сформовані традиції і звичаї русичів були вироблені потребами життя. Згодом вони набули статусу законодавства, що містило певні правила (вимоги) до кредитної діяльності в економіці Київської Русі. Зведення законів, що формувало і регулювало систему майнових відносин, мало назву «Руська правда». З часом вона поповнювалася новими вимогами щодо правил надання кредиту.

У первісному списку «Руської правди» Ярослава Мудрого 1019 року були визначені три правила щодо позики майна під відсотки:

1) договір про віддачу майна з прибутку чи грошей із відсотків мав укладатися при свідках, тобто здійснення купецьких угод потребувало свідків (послухів);

2) якщо борг становив більше ніж 3 гривні і при укладенні договору не було поставлено свідків, а борг не повертається, неправомірно буде вимагати його повернення;

3) якщо свідки під присягою показували на користь позивача, то він міг стягувати борг згідно з умовами договору.

Також ці статті містили вимоги до розмірів відсотків. Відсотки передбачалися трьох видів. Найменший за терміном – місячний відсоток – дозволялось брати на невелику кількість днів, тобто гроші давали на короткий строк. Наступним за терміном був третній рез, він дозволявся при запозиченні капіталу на рік, при цьому місячний відсоток скасовувався. Останнім видом відсотка був річний рез, він був меншим за третній рез і брався в разі запозичення грошей більше ніж на два роки.

Перша редакція «Руської правди» містила також такі правила надання кредиту:

1) торгівець, що ненавмисно втратив товар, узятий у кредит, за потреби міг отримати відстрочення платежу;

2) торгівець, що був винний у розтраті чужого майна, узятого в кредит «за своїм безумством», міг позбутися свого майна.

На початку XII століття у зв'язку з розвитком торгівлі та виробництва зросла потреба у кредитних ресурсах. У той період гривня була головним засобом розрахунків у Київській Русі. Іноді відсотки були значними і мали назву «лихва». Київський князь Святополк на початку XII століття в Києві продавав від себе за високою ціною хліб та сіль. Також він надав євреям велику свободу в лихварській діяльності. Останні отримували великі прибутки з позичання і стягування боргу з русичів. Коли Володимир Мономах посів київський престол, він обмежив свавільні «рости» та вніс до положень «Руської правди» зміни.

Крім кредитних відносин і правил, що їх регулювали, в Київській Русі вже існували в початковому варіанті банківські установи. «Руську правду» в різних місцевостях Київської Русі доповнювали власні законодавчі правила. Так, Псковська Судна грамота – законодавча пам'ятка XII століття – велику увагу приділяла питанням кредиту і трактувала договір позики й питання про відсотки набагато ширше, ніж «Руська правда». У ній містилися правила застави як рухомого, так і нерухомого майна (землі, води, дворів). Псковське право передбачало також спеціальні записи, які кредитор мав офіційно вести, та боргові розписки, векселі.

Особливих рис набуло регулювання кредитної діяльності в часи Київської Русі між новгородцями і німцями, зокрема, торгівля між ними регулювалася торговими договорами – перший 1189–1199 рр., другий 1257–1263 рр. Німецькі купці влаштовували особливі двори, де вони могли дотримуватися своїх звичаїв і почувалися в безпеці. Економічне та соціальне життя німців усередині німецького двора регулювалося особливими постановами, які затверджувало Союзне ганзейське купецтво.

Ганзейський союз забороняв своїм членам давати позики русичам чи брати в них у борг. Це робилося з метою, щоб торгівля в Новгороді не виходила з рук німців. Але й для новгородців німецька торгівля була вигідною, і вони дотримувалися німецьких правил ведення спільних справ. У пізніші часи, на початку XIV століття, розвиткові кредитних відносин між руськими новгородцями і німцями заважали часті випадки неповернення новгородцями боргів та підробка поставлених ними товарів (хутро, віск).

Через це в договорах між руськими областями та з іноземцями містилася умова: «За поручника, за боржника не стояти, але видати їх по ісправе». Ці дані свідчать про розвинуту кредитну діяльність і про необхідність регулювати її.

У XIII столітті з розвитком торгівлі в балтійських містах виникають кредитні відносини між русичами і балтійцям. Кредитні відносини настільки поширилися серед населення, що виникла необхідність формувати законодавчі вимоги до проведення кредитних операцій. Наведені вище факти свідчать про існування елементів регулювання кредитної діяльності в Київській Русі.

Після татарської навали середини XIII століття економічне життя Київської Русі погіршилося. Татарам треба було сплачувати значні збори, для чого народ вдавався до позик під великі відсотки, але, не маючи можливості їх сплатити та повернути борг, потрапляв у рабство. У XIV столітті в Київській Русі зберігся стародавній звичай брати в борг у князів. Монастирі та приватні особи давали гроші в позику під заставу маєтків з умовою викупу в установлений термін.

3. Данина

Основним джерелом доходів князівської скарбниці була данина. Це, по суті, спочатку нерегулярний, а потім усе більше систематичний прямий податок. Князь Олег (?–912), затвердившись у Києві, зайнявся встановленням данини з підвладних племен. Як повідомляє історик С. М. Соловйов, «деякі платили хутрами з диму, або населеного житла, деякі по шлягу від рала». Під шлягом, мабуть, варто розуміти іноземні, головним чином, арабські, металеві монети, що оберталися тоді на Русі. «Від рала» – тобто із плуга або сохи.

Князь Олег установив данини ільменським слов'янам, кривичам і мері. Зокрема 883 року він скорив древлян і наклав данину: по чорній куниці з житла. Наступного року, перемігши дніпровських жителів півночі, зажадав з них данину легку. Легкість обкладання переслідувала далеку політичну мету. Жителі півночі, що раніше платили данину хазарам, не зробили сильного опору дружині Олега. Це обкладання виявилося для них легшим, ніж у часи залежності від хазар. Про це довідалися радимичі, що жили на берегах річки Сожі, і без опору стали сплачувати данину

київському князеві, щоб захистив їх від хазар. Хазарам вони платили по два шляги від рала, а тепер стали платити по одному шлягу.

Тоді ж з'являються відомості про російську гривню. Населення Новгорода було зобов'язане щорічно платити князеві 300 гривень. Це був цільовий збір на утримання найманої дружини для оборони північних кордонів. Данину стягували двома способами: повозом, коли її привозили в Київ, і полюддям, коли князі або князівські дружини самі їздили за нею.

Одна з таких поїздок до древлян сумно закінчилася для спадкоємця Олега – князя Ігоря (?–945). За висновком М. Грушевського, Ігор забув, що помірність є чеснота влади, і обтяжив древлян тяжким податком. А одержавши його, повернувся вимагати нової данини. Древляни нестерпіли «подвійного оподатковування» і вбили князя.

Відомо, у Давній Русі було й поземельне обкладання. Непряме оподатковування існувало у формі торговельних і судових мит. Мито «миті» стягувалося за перевезення товарів через гірські застави, мито «перевезення» – за перевезення через річку, мито «вітальня» – за право мати склади, «торговельне» мито – за право влаштовувати ринки. Мита «вага» й «міра» установлювалися відповідно за зважування й вимірювання товарів, що було в ті роки досить складною справою.

Судове мито «вира» стягувалося за вбивство, «продаж» – штраф за інші злочини. Судові мита становили звичайно від 5 до 80 гривень.

Наприклад, за вбивство чужого холопа безвинно вбивця платив панові ціну вбитого у відшкодування збитків, а князеві – мито в сумі 12 гривень. Якщо вбивця зник, то виру платили жителі округу, верви, де було вчинене вбивство. Обов'язок верви схопити вбивцю або платити за нього виру сприяв розкриттю злочинів, запобіганню ворожнечі, сварок, бійок.

Суспільну виру не платили в разі вбивства при розбійному нападі.

Виникнувши як звичай, ці порядки були узаконені в «Руській правді» князя Ярослава Мудрого (кінець 978 – 1054 рр.).

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Сьогодні ми поговоримо з вами про формування грошово-фінансової системи Київської Русі. Грошові відносини з'явилися з появою держави.

Навчання

Навчальна гра «Подорож в історію»

Учень 1. (Розповідь супроводжується показом слайдів)

Станція I. Історія виникнення гривні.

Київська Русь – перша Українська держава. Розвиток і функціонування держави великою мірою визначалися товарно-грошовими відносинами, станом внутрішньої і зовнішньої торгівлі. У Київській Русі природа була дуже щедрою і люди завжди знаходили еквівалент для обміну, якщо хотіли придбати якесь благо на внутрішньому ринку чи в іноземців-купців. Однак шкури, зерно, хустро, віск та інші продукти не могли довго бути засобом обігу, бо їм властиві всі вади й незручності.

Потреба у власних грошихах ставала дедалі очевиднішою. І їх почали карбувати при дворі Володимира Святославовича. Перші грошові знаки нарекли златниками, трохи згодом з'явилися срібляники (кілька типів). Тому златники і срібляники карбували протягом приблизно 25–30 років. Однак випуск їх був знаменним. Вони символізували суверенність давньоруської держави.

Отже, власне монетне господарство Київської Русі, так і не ставши на ноги, почало занепадати. Літописні свідчення донесли до нас назви грошей: куна, ногата, резана, вевериця, аж поки всі ті назви не акумулювалися в єдиному грошово-розрахунковому понятті – гривня. З кінця XI століття вона забезпечується зливками срібла, або так званими монетними гривнями.

Є припущення, що назва «гривня» походить від прикраси (гривни), яку виготовляли із заліза, бронзи, срібла, рідше – із золота і яка мала форму обруча. Зазвичай його носили на шиї (на «загривку»). За іншою версією, гривня спершу означала голову худоби (гриву), що виконувала роль еквіваленту в процесі обміну. Гривня срібла (вагова) і гривня кун (рахункова) стали на Русі платіжно-грошовими поняттями.

Гривнею називався злиток срібла різної форми, звичайно довгастої, що слугував найбільшим міновим знаком на Русі аж до XIV століття. У різні періоди це слово означало і мідяну монету в дві з половиною копійки, згодом – у три, і, нарешті, назву «гривеник» дістало в народі срібна монета вартістю у десять копійок. Перша гривня – це немонетний платіжний засіб Русі. Так звана Київська гривня важила 140–160 грамів, а Чернігівська – до 200 грамів. Крім цього, були в обігу в ті часи і монетні, і новгородські, і татарські.

Ці гривні, що виготовлялися в Києві з XI до 40-х років XIII століття, були в обігу переважно на південно-західних землях. Учені висловлюють припущення, що, можливо, ці гривні виготовляли не лише в Києві. Такі собі грошенята відтягали будь-яку кишеню. Та це не турбувало ні продавців, ні покупців, гривню з успіхом використовували не тільки як платіжний засіб, а ще й накопичували про всякий випадок. Можна дійти висновку, що прадавні слов'яни вірили у свою грошову одиницю і довіряли їй.

За часів Володимира стали карбувати перші монети у Давній Русі, які називалися златники і срібники. З одного боку на них зображували самого князя, з другого – тризуб, який був його гербом, і напис – срібло це чи золото.

Учень 2. (Розповідь супроводжується показом слайдів)

Станція II. Правила надання кредиту в «Руській правді». Позики як можливість потрапити в рабство.

«Руська Правда» – найдавніша пам'ятка правої культури України. Вона теж належиться до 25 правових пам'яток. Слово «правда» означало закон. Оригінал документа не зберігся, але до наших часів дійшло близько 300 списків пізніших його редакцій, яких відомо три. Це була збірка норм руського права. Найдавніша «Правда» містила лише 17 статей. У них ішлося про покарання за вбивство, побої, вчинення каліцтва, їзду на чужому коні, псування майна тощо. Зберігалося право родичів на кровну помсту за вбивство, яку міг замінити грошовий штраф.

У первісному списку «Руської правди» Ярослава Мудрого 1019 року були визначені три правила щодо позики майна під відсотки:

1) договір про віддачу майна з прибутку чи грошей із відсотків мав укладатися при свідках, тобто здійснення купецьких угод потребувало свідків (послухів);

2) якщо борг становив більше ніж 3 гривні і при укладенні договору не було поставлено свідків, а борг не повертається, неправомірно було вимагати його повернення;

3) якщо свідки під присягою показували на користь позивача, то він міг стягувати борг згідно з умовами договору.

Також ці статті містили вимоги до розмірів відсотків. Відсотки передбачалися трьох видів. Найменший за терміном – місячний відсоток – дозволялось брати на невелику кількість днів, тобто гроші давали на короткий строк. Наступним за терміном був третній рез, він дозволявся при запозиченні капіталу на рік, при цьому місячний відсоток скасовувався. Останнім видом відсотка був річний рез, він був меншим за третній рез і брався у разі запозичення грошей більше, ніж на два роки.

Перша редакція «Руської правди» містила також такі правила надання кредиту:

1) торгівець, що ненавмисно втратив товар, взятий у кредит, за потреби міг отримати відстрочення платежу;

2) торгівець, що був винний у розтраті чужого майна, узятого в кредит «за своїм безумством», міг позбутися свого майна.

Після татарської навали середини XIII століття економічне життя Київської Русі погіршилося. Татарам треба було сплачувати значні збори, для чого народ вдавався до позик під великі відсотки, але, не маючи можливості їх сплатити та повернути борг, потрапляв у рабство. У XIV столітті в Київській Русі зберігся стародавній звичай брати в борг у князів. Монастири та приватні особи давали гроші в позику під заставу маєтків з умовою викупу в установленій термін.

Учень 3. (Розповідь супроводжується показом слайдів)

Станція III. Данина.

Основним джерелом доходів князівської скарбниці була данина. Це, по суті, спочатку нерегулярний, а потім усе більше систематичний прямий податок. Князь Олег (?–912), затвердившись у Києві, зайнявся встановленням данини з підвладних племен. Як повідомляє історик С. М. Соловйов, «деякі платили хутрами з диму, або населеного житла, деякі по шлягу від рала». Під шлягом, мабуть, варто розуміти іноземні, головним чином, арабські, металеві монети, що оберталися тоді на Русі. «Від рала» – тобто із плуга або сохи.

Данину стягували двома способами: повозом, коли її привозили в Київ, і полюддям, коли князі або князівські дружини самі їздили за нею. У Давній Русі було й поземельне обкладання. Непряме оподатковування існувало у формі торговельних і судових мит. Мито «миті» стягувалося за перевезення товарів через гірські застави, мито «перевезення» – за перевезення через річку, мито «вітальня» – за право мати склади, «торговельне» мито – за право влаштовувати ринки. Мита «вага» й «міра» установлювалися відповідно за зважування й вимірювання товарів, що було в ті роки досить складною справою.

Судове мито «вира» стягувалося за вбивство, «продаж» – штраф за інші злочини. Судові мита становили звичайно від 5 до 80 гривень. Наприклад, за вбивство чужого холопа безвинно вбивця платив панові ціну вбитого у відшкодування збитків, а князеві – мито в сумі 12 гривень. Якщо вбивця зник, то виру платили жителі округу, верви, де було зроблене вбивство. Обов'язок верви схопити вбивцю або платити за нього виру сприяв розкриттю злочинів, запобіганню ворожнечі, сварок, бійок.

ЦЕ ЦІКАВО!

Комісія з естетики Міжнародного фінансового банку 2008 року визнала гривню однією з п'яти найкрасивіших валют світу.

Сучасна гривня введена в обіг 2 вересня 1996 року. Однак перші банкноти гривні були виготовлені в Канаді фірмою Canadian Bank Note Company ще 1992 року. Тоді в канадської компанії замовили виготовлення банкнот номінальною вартістю 1, 2, 5, 10 та 20 гривень.

Пізніше було прийнято рішення замовити банкноти номінальною вартістю 50, 100, 200 гривень у британської компанії Thomas De La Rue Company Limited.

Із 22 березня 1994 року друк гривні за кордоном припинено, адже в Україні був збудований власний Банкнотно-монетний двір.

РЕФЛЕКСІЯ

---

1. Якими були найперші гроші в Київській Русі?
2. Що зумовило появу гривні?
3. Яку історію пройшла гривня?
4. Розкажіть про правила надання кредиту, прописані в «Руській правді».
5. Якою була відповідальність за неповернення позики в ті часи?
6. Чим відрізнялись податки часів Київської русі? Хто їх стягував?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте есе «Цікаві факти з фінансового життя Київської Русі».

Тема 8. СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ І ФІНАНСІВ ПІД ВПЛИВОМ КРАЇН-ЗАГАРБНИКІВ

Ключові питання

1. Лихварський кредит. «Побожні банки».
2. Грошова реформа короля Августа. Мідний бунт у Москві.
3. Податки «показанщина», «покабанщина», «поколющина».
4. Перші національні страхові товариства «Дністер» і «Карпатія».

Цілі уроку:

- *розглянути окремі події з історії розвитку кредитно-фінансових відносин в Україні у XV–XIX століттях;*
- *обговорити приклади податків того часу;*
- *з'ясувати передумови виникнення страхування в Україні.*

Основні поняття: лихвар, лихварщина, грошова реформа, податки, «побожні банки», страхові товариства.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Лихварський кредит. «Побожні банки»

Одночасно із зростанням торгівлі та грошового обігу на українських землях у XVI–XVIII століттях поширилися кредитні операції й лихварство. Необхідність кредиту була зумовлена також відсутністю в купців вільних коштів. Наприклад, група львівських купців 1621 року мала боргові записи і розписки молдавських купців на 10 тис. золотих; 1649-го львівський купець М. Хадзаєвич, користуючись кредитом, закупив у Молдавії товарів на 25 тис. золотих, які були затримані кредиторами за несплату боргу. Оперування кредитами підвищувало дієвість торговельних операцій, спрощувало розрахунки. Най масовішими були короткостроковий споживчий кредит і комерційний кредит на великі суми. У XVIII столітті позики до 100 золотих становили абсолютну більшість кредитних операцій у Тернополі (71%), Рогатині (62%), Теребовлі (59%). У Руському воєводстві зафіксовано чимало випадків заборгованості магістратів Теребовлі, Рогатина, Снятини, які за борги розплачувалися громадськими землями, сіножатями, поступалися вільностями. Комерційний кредит брали для купівлі великих партій товару. Лихварство було поширене серед представників різних верств населення (купців, орендарів, корчмарів, старостів, війтів). Найбільше ним займалися вірменські та єврейські купці, які часто спеціалізувалися в цій галузі.

У Галичині своєрідними банківськими організаціями були єврейські міські громади (кагали). Позиковий відсоток був високим – від 8 до 20% на рік, а на короткострокові періоди – 50–100%, часто виступав у натуральній формі (передання користування землею та ін.). Нерідко в ролі кредитних контор виступали католицькі костели й монастири, православні братства. Великі позики надавали магнатам, шляхті, купцям і козакам, навіть королям.

Досить цікаву сторінку в історії банківської справи вписали так звані *побожні банки*. Їх виникнення було пов’язане з парадоксальною ситуацією, яка склалася в містах Північної Італії. Тут концентрувалися достатньо великі капітали, які використовувалися переважно для державного кредиту і забезпечення торгової діяльності.

Незаможний громадянин, який потребував незначних за обсягами позик, які витрачалися на споживання, лишався поза увагою як комунальних і приватних банків, так і торговельно-фінансових компаній. Вони були орієнтовані на надання великих кредитів королям, феодальним власникам, купцям, власникам великих промислових підприємств під заставу нерухомості, певних статей прибутків тощо. Надання дрібних позик не обіцяло вказаним суб’єктам кредитного ринку суттєвих прибутків, підвищувало ризики, бо дрібні споживачі не могли надати надійної застави, і це привело б до збільшення процентної ставки, бо збільшило б витрати на обслуговування кредиту. Тому незаможні громадяни комун, як і раніше, користувалися послугами лихварів, сплачуючи невиправдано високий відсоток. Головною особливістю цих банків було те, що метою їхньої діяльності проголошувалося не досягнення прибутку, а допомога бідним. Обігові кошти фондів формувалися з пожертв від комун і приватних осіб.

Дванадцятого листопада 1665 року у Львові був затверджений статут католицького побожного банку з капіталом у 7 000 польських злотих. Позики мали надавати тільки бідним християнам. Якщо сума становила 50 злотих, стягувалося 4%. Цей побожний банк проіснував аж до 1775 року.

Значних успіхів в організації таких установ досягли галицькі вірмено-католики, які з 1640 до 1728 рр. створили у Львові чотири церковні братства, при яких було створено чотири побожні банки. Статутами братств передбачалося, що належати до них могли лише побожні люди з бездоганною репутацією. З їх числа раз на рік обиралося керівництво банку і відповідальні особи. Вести засідання і банківські книги доручалося писареві. Позики видавали під заставу золотих і срібних речей, вартість яких мала удвічі перевищувати суму, що надавалася. Якщо через рік позика з процентами не поверталася, предмети застави підлягали продажу. Перед реалізацією застави боржника тричі попереджували. З отриманих грошей братство лишало собі позику і нараховані проценти, а решту видавало позичальникові. Плата, яка стягувалася за кредитом, не могла перевищувати 8%.

2. Грошова реформа короля Августа. Мідний бунт у Москві

У середині XVI століття мідна монета почала карбуватись у Росії. Була відкарбована мідна копійка, яка повинна була замінити срібну. Це викликало повсюдне подорожчання товарів, яке навіть 1662 року привело до повстання в Москві, відомого під назвою «Мідний бунт».

За Петра I карбування мідної копійки було відновлене, але, оскільки вона виконувала функції лише розмінної монети, це вже не викликало ніяких заворушень. Випуск мідних монет, які були фактично неповноцінними грішми, дозволив зробити наступний крок – перейти до паперових грошей.

У XVII столітті в Московській державі не було власних золотих і срібних копалень, і дорогоцінні метали ввозили з-за кордону. На Грошовому дворі з іноземних монет карбували російську монету: копійки, гроші і шеляги (половина гроші). Затяжна війна з Річчю Посполитою через Україну зажадала величезних витрат. Щоб знайти гроші на продовження війни, А. Л. Ордин-Нащокін запропонував випускати мідні гроші за ціною срібних. Податки збиралися сріблом, а платня – міддю. Дрібна мідна монета спочатку дійсно ходила нарівні зі срібними копійками, проте незабаром надмірний випуск нічим не забезпечених мідних грошей, які карбували в Москві, Новгороді і Пскові, призвів до знецінення мідних грошей. За шість рублів сріблом давали 170 рублів міддю. Незважаючи на царський указ, усі товари різко подорожчали. Кілька тисяч людей вирушили до царя Олексія Михайловича, який перебував у своєму заміському палаці в селі Коломенському. Несподівана поява повсталіх застала царя зненацька, він був змушений вийти до народу. Йому передали чолобитну з вимогою зниження цін і податків і покарання винних. Під тиском обставин Олексій Михайлович дав слово розслідувати справу, після чого заспокоєна людська маса, повіривши обіцянкам, повернула назад. Назустріч із Москвою рухалася ще одна багатотисячна юрба, налаштована набагато виковиче. Дрібні торговці, м'ясники, хлібники, пиріжники, сільські люди знову оточили палац Олексія Михайловича і цього разу вже не просили, а вимагали видати їм зрадників на розправу, погрожуючи «буде він добром їм тих бояр не віддасть, і вони у нього учнут мати самі, за своїм звичаєм». Однак у Коломенському вже з'явилися стрільці і солдати, відправлені боярами на виручку. Після відмови розійтися був відданий наказ застосувати силу. Беззбройний натовп загнали в річку, до тисячі чоловік було вбито, повішено, потоплено в Москві-річці, кілька тисяч зарештовано і після слідства заслано. Підсумком Мідного бунту стала поступова відміна мідної монети. Мідні двори в Новгороді і Пскові 1663 року були закриті, відновилася карбування срібних монет. Мідні гроші були повністю вилучені з обігу і переплавлені в інші потрібні предмети з міді.

Щодо Правобережної України, слід зауважити, що грошове господарство Речі Посполитої у XVIII столітті було вкрай занедбане. По

суті, від 1685-го майже не було монет, карбованих на монетних дворах Польщі. Усю масу металевих грошей в обігу становили неповноцінні іноземні монети, низькопробні і фальшиві польські монети, карбовані за кордоном, і в незначній кількості – монети старого карбування. Лише за короля Станіслава-Августа були вжиті заходи, спрямовані на поліпшення грошової справи. Згідно з постановою сейму в Речі Посполитій 1766 року запроваджується загальнодержавна грошова система. Сейм ухвалив карбувати польські монети за німецькою конвенційною стопою, в основу якої була покладена кельнська марка.

За цією стопою з кельнської марки чистого золота карбувалося 68 дукатів (1 дукат – 3,43 г), з марки чистого срібла – 10 талерів (1 талер – 23,88 г), 20 півталерів, 80 злотових монет і 320 грошів. Мідні монети випускалися на суму в 4 злотих із кельнської марки.

3. Податки «показанщина», «покабанщина», «поколющина».

Головним державним податком для посполитих, як і для міщан, була стація, яку вони сплачували на користь гетьмана і найманого війська.

Якщо спочатку стація збиралася переважно натурою, частково – грішми, то на межі XVII–XVIII століть поширення набуває грошова стація при збереженні значною мірою натуральної. В одних селах була лише натуральна стація, в інших – грошова, часто поєднувалися натуральні та грошові збори. При цьому власті Гетьманщини враховували, чи були в посполитих гроші на момент сплати цього податку, чи ні. Якщо на гетьмана із сільського населення збиралася річна стація, то на користь найманого війська посполиті сплачували цей податок раз в один-два місяці. Одиницею оподаткування була робоча худоба, а в деяких регіонах – плуг. При цьому власті Гетьманщини враховували матеріальне становище селянської родини. Середній розмір стації на гетьмана, яку сплачували посполиті, що мали робочу худобу, становив 1–2 злотих. Разом із місячним збором на утримання найманого війська (0,2–0,25 золотого) середній розмір цього податку дорівнював 4–5 злотих. Села, які були підпорядковані магістратам і ратушам, крім сплати стації на гетьмана, давали кошти і на утримання міської адміністрації.

Податки з промислів сплачували ті посполиті, які займалися ними. Такі промисли, як винокуріння, виробництво меду, борошномельний, були поширені по всій території Гетьманщини, дъогтьовий і поташний промисли розвивалися лише на півночі, селітряний – на півдні. Тютюн посполиті вирощували в південних полках, однак траплялися плантації цієї культури в деяких сотнях Чернігівського і Ніжинського полків.

Натуральні збори з промислів часто становили десяту частину прибутку (тютюнова, медова, дъогтьова десятини) або 1/3–2/3 прибутків із селянських млинів. Грошові збори з промислів (податок з виробництва горілки – «показанщина»), із селян-мельників («покабанщина») та «поко-

лющина»), з пивоварів («скапщина») у багатьох випадках мали фіксований розмір, відрізняючись лише залежно від полків і сотень. Орендні збори поширювалися лише на посполитих, які займалися шинкуванням горілкою.

Піддані світських і духовних землевласників, користуючись протекцією своїх панів, виконували низку повинностей у значно менших обсягах або просто звільнялися від них. Однак підводна повинність, утримання на постої найманого війська, ремонтно-будівельні роботи поширювалися на всі категорії сільського населення, тоді як на утримання артилерії чи військової музики залучалися лише окремі села.

Ураховуючи те, що розмір стації здебільшого не перевищував 10% середнього прибутку селянської родини, а заняття промислами являли собою додатковий заробіток для посполитих, у цілому податкова система Гетьманщини була посильною для них.

4. Перші національні страхові товариства «Дністер» і «Карпатія»

Цікавим є зародження страхування в Галичині, яке пов'язують, головним чином, із діяльністю страхових товариств «Дністер» і «Карпатія». Початком створення на території Галичини страхового товариства «Дністер» вважають 9 грудня 1891 року. Товариство створювалося не лише з метою взаємного страхового обслуговування всіх його членів, але й їх економічного та політичного об'єднання. Страхове товариство «Дністер» було відкрите як кооперативне товариство взаємного страхування від вогню. Найбільш прибуткові тоді види страхування, такі як страхування транспорту, страхування від нещасних випадків, були недоступними для «Дністра» з кількох причин. Однією з них було захоплення цього сегмента страхового ринку іноземними страховиками. Концесії (дозволи) на ведення страхування у сфері транспортних ризиків на всій території Австро-Угорщини були видані німецьким, швейцарським і навіть американським компаніям.

Однак діяльність страхового товариства не була успішною, оскільки вже 1879 року через недостатню професійність менеджерів товариства та надмірне захоплення вигідним, але небезпечним страхуванням морських ризиків воно стало банкрутом і було ліквідоване.

Аналіз кредитної системи на західноукраїнських землях був би неповним без аналізу популярних на той час ощадно-позичкових товариств. Першою з них було започатковане 1864 року міське позичкове товариство в Бережанах; 1894-го було створене товариство взаємного кредиту «Віра» у Тисмениці під Станіславовом. Товариство вирізнялося досить високими членськими внесками та обмеженою відповідальністю членів, яка залежала від розміру внеску. А 1892 року у Львові було засноване страхове товариство взаємних забезпечень «Дністер», яке страхувало нерухоме і рухоме майно від пожежі і пограбування.

Воно діяло у співпраці з кооперативним банком «Дністер», заснованим 1895 року. З кінця XIX ст. по селах почали виникати кредитні спілки, так звані «райффайзенки», влаштовані за зразком згадуваних уже райффайзенських кас. Перша така спілка в Галичині була заснована 1896 року в с. Ляхівці Богородчанського повіту (на Станіславівщині). Галицькі кредитні спілки часто називали «касами Шевчика», на честь їхнього популяризатора Францішка Шевчика. Члени спілки платили невеликі внески, але не були обмежені у відповідальності. Для координації їхньої діяльності 1909 року було створено Центральну касу сільськогосподарських спілок у Львові. Буковинські кредитні спілки, яких на початок ХХ століття нараховувалося близько 150, 1903-го об'єдналися в союз «Селянська каса».

У 1898 році українські спілки створили ревізійний Крайовий союз кредитовий (КСК) у Львові для надання позик позичковим і кредитним спілкам. Фінансовим центром КСК став Центральний крайовий кооперативний банк (Центробанк); 1904-го КСК був реорганізований у Ревізійний союз українських спілок (РСУС), який контролював усі кооперативи Східної Галичини. Важливу роль відігравали ощадні каси. У Галичині перші ощадні каси були засновані ще у 80-х роках XVIII століття; 1783-го розпочали діяльність перші 18 ощадних кас; 1844-го для польської спільноти була заснована Галицька ощадна каса; 1860 року – Буковинська ощадна каса; 1906 року була створена Українська щадниця, яка залучала кошти українського населення, а 1902-го був створений Союз ощадних кас Галичини, який фінансово підтримував крайовий банк. Особливістю галицьких ощадних закладів було те, що їх засновували, головним чином, національні громади для обслуговування клієнтів власної національності, тобто ощадні каси, власне, як і більшість кредитних спілок, існували в рамках національного руху. Одним із небагатьох винятків була «Львівська міська комунальна ощадна каса», заснована 1912 року на кошти Львівської міської управи.

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Розповідь учителя про лихварський кредит і «побожні банки» (див. *Інформаційні матеріали*).

Навчання

Виконайте завдання 1 у робочому зошиті учня.

Групова робота. Учні об'єднуються в чотири групи. Кожна група отримує картки, на яких написані п'ять історичних термінів. Протягом

З хвилин командам треба написати визначення цих термінів. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

1 команда	2 команда	3 команда	4 команда
Староста Побожні банки	Купець Показанщина	Корчмар Покабанщина	Війт Данина

Виконайте завдання 2 у робочому зошиті учня.

Історія в датах. Напишіть відповідні датам сторічні події і з фінансової історії України.

1665 рік – у Львові був затверджений статут католицького побожного банку з капіталом у 7 000 польських злотих.

1662 рік – до повстання в Москві, відомого під назвою «Мідний бунт».

1766 рік – згідно з постановою сейму в Речі Посполитій запроваджується загальнодержавна грошова система.

1891 рік – створення на території Галичини страхового товариства «Дністер».

1892 рік – у Львові було засноване страхове товариство взаємних забезпечень «Дністер», яке страхувало нерухоме і рухоме майно від пожежі і пограбування.

1896 рік – заснована Галицька кредитна спілка «каса Шевчика».

Виконайте завдання 3 у робочому зошиті учня.

«Історична плутаниця»

Одночасно із зростанням торгівлі та грошового обігу на українських землях у XVI–XVIII ст. поширилися кредитні операції й депозитні операції (лихварство).

У Галичині своєрідними банківськими організаціями були єврейські міські громади (кагали). Позиковий відсоток був високим – від 25 до 50% (8 до 20%) на рік, а на короткострокові періоди – 200–300% (50–100%).

Побожні банки (*комунальні і приватні банки, торговельно-фінансові компанії*) були орієнтовані на надання великих кредитів королям, феодальним власникам, купцям, власникам великих промислових підприємств під заставу нерухомості певних статей прибутків тощо.

У середині XVI ст. мідну монету почали карбувати в Росії. Була відкарбована мідна копійка, яка повинна була замінити срібну. Це викликало повсюдне подорожчання товарів, яке навіть 1662 року призвело в до повстання в Москві, відомого під назвою «Соляний (мідний) бунт».

Одницею оподаткування на межі XVII–XVIII століть були грошові доходи (*робоча худоба, а в деяких регіонах – плуг*).

Гроший збор із селян-мельників називався «показанщина» («покабанщина» і «поколющина»).

У Львові було засноване страхове товариство взаємних забезпечень «Дністер», яке страхувало життя громадян (*нерухоме і рухоме майно від пожежі і пограбування*).

**Виконайте завдання 4 у робочому зошиті. Проблемне навчання.
Прочитайте текст.**

Купці торгували з багатьма країнами. Купці були освіченими людьми для своєї епохи. Подорожуючи, вони вели щоденники, писали хроніки міських подій, вірші, спогади. Купці нерідко займалися і лихварством. Якщо городянин або селянин не міг розплатитися, він потрапляв у грошову кабалу або розорявся. Ненависть і заздрість до лихварів була загальною.

Чому так ставалося?

Оскільки лихвар не працював, а позичав гроши, вимагаючи повернути суму, більшу, ніж та, що він дав.

Купці теж завищували ціни на товари, чому це вважалося чесним заробітком?

Якщо купець продавав товар дорожче, ніж сам його придбав, то це вважалося чесним заробітком, оскільки він ніс витрати і піддавався ризику в дорозі.

ЦЕ ЦІКАВО!

Лихварство засуджувалося не тільки громадською думкою, а й церквою. Вона обіцяла лихварям за гріх користолюбства вічні муки в пеклі. У душі середньовічного фінансиста жадібність боролася зі страхом перед загробними муками. І непоодинокими були випадки, коли, розбагатівши на грошових операціях, людина перед смертю в заповіті наказувала своїм спадкоємцям повернути те, що він стягнув із боржників у формі відсотків.

**Виконайте завдання 5 у робочому зошиті учня. Прочитайте текст.
Дайте відповіді на запитання до тексту.**

Четвертого серпня 1162 року в Москві розпочався Мідний бунт. Тоді людей обурило велика кількість мідних монет у країні. Вони коштували копійки, але цар заявив, що мідяки прирівняні до срібняків.

Під час затяжної війни з Річчю Посполитою потрібні були додаткові витрати. Щоб знайти гроші на продовження

війни, було вирішено випускати мідні гроші за ціною срібних. Зауважимо: податки збиралися сріблом, а платня – міддю. Дрібні мідні монети спочатку дійсно ходили на рівні зі срібними рублями. Але незабаром надмірний випуск нічим не забезпечених мідних грошей привів до їх знецінення. За шість рублів сріблом давали 170 (!) рублів міддю. Загалом, незважаючи на царський указ, усі товари різко подорожчали.

От тільки купцям така ідея не подобалася – не хотіли вони бачити в міді благородний метал, що ж тут поробиш. Страждав і народ, отримуючи зарплату замість срібла міддю. Ось і трапився Мідний бунт.

Питання

---

1. Що стало причиною «Мідного бунту»?
2. Що ви знаєте про знецінення грошей?
3. Чи відбувається ця подія в наш час?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте повідомлення до теми «Грошово-фінансові відносини в незалежній Україні».

Тема 9. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Ключові питання

1. Купоно-карбованці багаторазового використання. Грошова реформа 1996 року.
2. Цікаві факти з історії банківської системи сучасної України. Найбільші українські банки.
3. Перспективні форми страхування в Україні.

Цілі уроку:

- дізнатися про еволюцію грошей незалежної України;
- дати характеристику грошової реформи 1996 року;
- дослідити перспективні форми страхування.

Основні поняття: грошова одиниця, купон, грошова реформа, банківська система, форми страхування.

Потрібний час: 1–2 уроки.

I. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

---

1. Купоно-карбованці багаторазового використання. Грошова реформа 1996 року

Становлення України як незалежної, суверенної держави зумовило необхідність створення власної грошової системи, яка забезпечувала б можливість українським владним структурам самостійно керувати грошовим обігом і грошовим ринком в інтересах розвитку національної економіки. Організаційно-правові засади створення грошової системи України були закладені в Законі України «Про банки і банківську діяльність», ухваленому Верховною Радою України 20 березня 1991 року. Цим Законом Національному банку України надавалося монопольне право здійснювати емісію грошей на території України та організовувати їхній обіг, забезпечувати стабільність грошей, проводити єдину грошово-кредитну політику тощо. Це означало, що ніякі інші органи нашої країни, а тим більше інших країн, не мали права втрутатися в цю сферу. Відтак обіг грошей на нашій території ставав підвладним виключно органам Української держави.

Десятого січня 1992 року були запроваджені українські купоно-карбованці багаторазового користування як доповнення до рубльової грошової маси (*рис. 6*). Тобто в обігу одночасно опинилися два види валюти – попередні рублі, емісія яких перейшла від союзного уряду до Російської Федерації, і купоно-карбованці, право емісії яких було закріплено за НБУ.

Рис. 6. Купюри купоно-карбованців зразка 1991 року

Весь безготівковий оборот продовжував обслуговуватися виключно попередньою, тепер уже російською валютою – рублями.

Проте паралельний обіг рубля і купоно-карбованця не приніс Україні очікуваних позитивних наслідків. Навпаки, досить швидко виявилися значні недоліки двовалютної системи грошового обороту. Вона істотно ускладнювала управління внутрішнім готівковим обігом, організацію внутрішніх безготівкових розрахунків і зовнішніх розрахунків, насамперед із Російською Федерацією. Незабаром купоно-карбованець втратив свої початкові переваги перед рублем і став швидко знецінюватися. Виникли помітні перебої у внутрішніх і зовнішніх платежах. Щоб послабити негативні наслідки паралельного обігу двох валют, Президент України Указом «Про реформу грошової системи України» від 12 листопада 1992 року запровадив купоно-карбованець у сферу безготівкового обороту і вилучив з нього рубльові гроші. Нові гроші були названі «український карбованець», дістали статус тимчасових національних грошей і стали єдиним на території України засобом платежу.

На другому етапі Національний банк України, спираючись на норми Закону України «Про банки і банківську діяльність» (1991 р.), відправцював окремі елементи та організацію функціонування грошової системи. 25 серпня 1996 р. Президент України підписав Указ «Про грошову реформу в Україні», згідно з яким з 2 до 16 вересня 1996 року з обороту був вилучений український карбованець і введена постійна грошова одиниця – гривня та її сота частина – копійка.

Слід зазначити, що гривня має високий ступінь захисту, який постійно підвищується.

2. Цікаві факти з історії банківської системи сучасної України. Найбільші українські банки

Розпад Радянського Союзу, ухвалення Верховною Радою України в липні 1991 року Декларації про державний суверенітет і проголошення в серпні 1991-го України незалежною демократичною державою відкрили нову сторінку в розвитку власної банківської системи. 20 березня 1991 року Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про банки і банківську діяльність», за яким на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР створено Національний банк України. З перших днів його діяльність спрямована на зміцнення державності України, він проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредитування та забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Декларація про державний суверенітет і Закон «Про економічну самостійність Української РСР», які законодавчо закріпили за нашою державою право самостійного формування власної банківської системи, заклали фундамент створення нових комерційних банків. За 1989–1991 рр. було зареєстровано близько двох десятків українських банків. У процесі формування сучасної банківської системи України можна виділити чотири етапи.

Перший етап (1991–1992 рр.) – це процеси перереєстрації і реорганізації. Із жовтня 1991 року Національний банк починає перереєстрацію комерційних банків України, що були зареєстровані ще Держбанком СРСР. У той же період галузевий капітал, тобто частка капіталу, вкладеного в комерційні банки різними державними установами, поступово витісняється ринковим капіталом спільних і малих підприємств, акціонерних товариств. Державні банки «Промінвестбанк», «Агропромбанк», «Укрсоцбанк» акціонуються, а точніше – приватизуються персоналом банків і великими клієнтами.

Другий етап (1992–1993 рр.) – виникнення банків «нової хвилі». На цьому етапі з різних бюджетних і позабюджетних фондів та диверсифікації пасивів діючих банків виникають комерційні банки «Аval», «Інко» (отримує самостійність від Москви), «Відродження», «Трансбанк» та ін. У комерційних банках спостерігалося подальше зменшення частки «міністерського» капіталу, що було спричинено постановою Кабінету Міністрів «Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України». Цією постановою передбачалося, що Міністерство фінансів України буде одержувачем дивідендів за акціями, що належать іншим міністерствам. Зрозуміло, що це не влаштовувало власників акцій, і вони поспішили вилучити свої кошти із комерційних банків та інших акціонерних товариств.

Водночас спостерігалося масове народження дрібних «кишенськових» банків. Протягом року їх було зареєстровано більш як сотня, значна частина з них мала приватний капітал, але цей капітал був надто мізерним,

щоб забезпечити ліквідність банку. Ці банки непогано заробляли на гіперінфляції 1992–1994 рр., використовуючи цей зовнішній, незалежний від них фактор. На кінець 1992 року в Україні в реєстрі НБУ зафіксовано 133 банки, ліквідовано три банки. На кінець 1993 року в книзі реєстрації вже 211 банків, ліквідовано протягом того року ще шість банків.

Третій етап (1994–1996 рр.) – банкрутство. Активізація роботи Національного банку України з побудови чіткої системи регулювання діяльності комерційних банків збіглася з періодом призупинення інфляційних процесів, які були основним джерелом безбідного існування цілої низки комерційних банків. Ці банки не були готові до суворішого контролю з боку НБУ, до зміни кон'юнктури фінансового ринку, до централізованого управління банківською системою, що поставило їх на межу банкрутства. Багато банків у той період було ліквідовано: 1994 року стали банкрутами і ліквідовано 11 банків; 1995-го – 20 банків-банкрутів, серед яких були найбільші комерційні банки – «Інко», «Відродження», «Економбанк», «Лісбанк»; 1996 р. прямыми банкрутами стали 45 банків, а ще 60 опинились у стані прихованого банкрутства. Процес масового банкрутства комерційних банків вніс ускладнення у функціонування не тільки банківської системи, а й позначився на всій економічній системі, була підірвана довіра до банківської системи у вкладників.

Для того періоду характерні й інші процеси, які істотно впливали на структуру банківської системи України. Так, на кредитно-фінансовому ринку України починають працювати іноземні банки та їхні представництва (усього їх було зареєстровано 14). З'являються п'ять нових українських комерційних банків.

Важливим моментом функціонування банківської системи того періоду була зміна складу акціонерів, зміна власників багатьох комерційних банків та окремих філій шляхом продажу і перепродажу. Таких змін зазнали близько 70 банків.

Четвертий етап (1996–1998 рр.) – стабілізація і впровадження національної валюти – гривні. Для цього етапу є характерною боротьба Національного банку з інфляційними процесами, створення сприятливих умов для проведення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці – гривні. Також у той період посилився контроль за діяльністю комерційних банків із боку НБУ. У роки незалежності України було не тільки реформовано, а й створено нову банківську систему.

Проте тривала економічна, фінансова і платіжна криза, гальмування процесу ринкових перетворень економіки інвестиційного процесу, серйозні недоліки в діяльності комерційних банків у сфері кредитування, розрахунків, порушення багатьма з них економічних нормативів, невпорядкованість і нестабільність нормативно-правового регулювання, недосконалість податкового і фінансового законодавства визначають необхідність поглиблення банківської реформи.

Було проведено фінансову реорганізацію банків, більш дієвим став контроль за їхнього діяльністю і виконанням умов функціонування з боку НБУ. Однак залишається значним системний ризик унаслідок надмірної відкритості банківської системи для слабких підприємств і неякісного менеджменту. Не вдається повністю задоволити потреби приватного сектору, який сьогодні активно зростає. Очевидно, що без прискорення банківських реформ суб'єктам господарювання буде важко одержати доступ до потрібних інвестиційних коштів. Крім того, їм бракуватиме інших (крім кредитних) банківських послуг високої якості.

Висока вартість фінансового посередництва, обмеженість кількості послуг, відсутність відповідної для країн із ринковою економікою фінансової структури, стимулів заощаджувати і розміщувати позичкові фонди, низька життєздатність фінансових інститутів (приховані банкрути), повільний прогрес у галузі створення стабільного ефективного банківського нагляду доповнюють те коло проблем, розв'язання яких треба передбачити в державній програмі реформування і розвитку банківської системи України

3. Перспективні форми страхування в Україні

Із проголошенням Україною незалежності економічні й соціальні перетворення, що відбуваються нині, зумовили необхідність побудови адекватної системи страхування, яка б стала надійним захистом для юридичних і фізичних осіб від матеріальних втрат, спричинених стихійним лихом, нещасним випадком чи іншими ризиковими обставинами.

Досвід країн із ринковою економікою підтверджує, що розвинута система страхування активно сприяє економічній стабільності, зміцненню фінансової системи, активізації інвестиційних процесів і розв'язанню соціальних проблем. Складність процесу створення страхової системи в Україні полягає ще й у тому, що упродовж попередніх років на її території страхування було державною монополією. Отже, нині на страховому ринку України бракує досвіду і кваліфікованих кадрів, немає відповідної інфраструктури. Дуже мало в Україні проводилось наукових досліджень із питань страхування, не розвинена й правова основа, на стадії становлення перебуває низка страхових послуг.

Страхування як складова фінансової науки набуло свого розвитку протягом XIX і XX століть. У той час було оприлюднено найбільше фундаментальних досліджень із проблем страхування. Страхування як важлива підсистема фінансів одержало правове підґрунтя в законодавствах більшості країн світу. Проблемам страхування присвячували свої роботи країні представники фінансової науки, серед населення підвищувалася страхова культура.

Із розвитком ринкової моделі економіки в Україні постала потреба в розвитку страхової справи. Тому початок 1990-х років став етапом

бурхливого розвитку приватних страхових компаній. Проте за відсутності законодавчої бази то був досить невпорядкований процес, який якщо й мав позитивні ознаки щодо набуття певного досвіду, не зміг протистояти вагомішим негативним проявам, що призвели до появи недовіри населення і юридичних осіб до страховиків.

У травні 1993 року був виданий Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування», який поклав початок створенню цивілізованої системи страхування в державі. Відповідно до Декрету було введено ліцензування страхової діяльності, систему звітності страховиків і методи державного регулювання страхового ринку. Було створено Державний комітет у справах нагляду за страховою діяльністю з наданням йому відповідних функцій і повноважень.

Усе це сприяло поглибленню сфери страхування, появлі нових видів і форм страхової діяльності, зростанню страхових резервів. Водночас стали очевидними й вади в законодавстві. Передусім це відсутність чітко врегульованих питань створення технічних резервів, недосконалість системи перестрахування та діяльності страхових посередників.

Важливим кроком у цьому напрямі було ухвалення 1996 року Закону України «Про страхування», де йшлося про підвищення вимог до реєстрації страховиків, розмірів і структури їхніх статутних фондів, установлення порядку розрахунків резервів, системи контролю за рівнем платоспроможності страховиків, упорядкування видів обов'язкового страхування. Усе це сприяло розвиткові страхової справи. На сьогодні в Україні працюють понад 240 компаній, що мають досить великі обсяги статутних фондів і резервів, добру репутацію.

За формою проведення страхування буває:

– добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на підставі договору між страховальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України «Про страхування»;

– обов'язкове – це страхування, яке здійснюється відповідно до законодавчих норм, згідно з яким страховик зобов'язується страхувати відповідні об'єкти, а страховальники – вносити належні страхові платежі (страхування майна сільськогосподарських підприємств, страхування пасажирів і військових).

Видами добровільного страхування можуть бути:

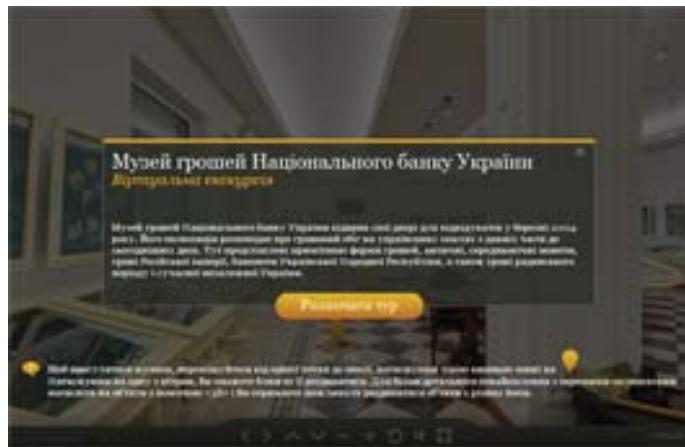
- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- страхування здоров'я на випадок хвороби;
- страхування залізничного транспорту;
- страхування наземного транспорту (крім залізничного);

- страхування повітряного транспорту;
  - страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
  - страхування вантажів і багажу (vantажобагажу);
  - страхування від вогнегасних ризиків і ризиків стихійних явищ;
  - страхування інвестицій;
  - страхування фінансових ризиків;
  - фінансування судових витрат;
  - страхування медичних витрат;
  - страхування виданих гарантій (порук) і прийнятих гарантій;
  - інші види згідно зі статтею 6 Закону України «Про страхування».
- В Україні здійснюють такі види обов'язкового страхування:
- страхування спортсменів вищих категорій;
  - особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
  - авіаційне страхування цивільної авіації;
  - страхування засобів водного транспорту;
  - страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
  - страхування об'єктів космічної діяльності;
  - інші види згідно зі статтею 7 Закону України «Про страхування».

ІІ. МЕТОДИЧНИЙ БЛОК

Актуалізація знань, мотивація

Екскурсія до Музею грошей Національного банку України

Джерело: <http://bank.gov.ua/3dtour/>

Ми живемо в Україні, незалежній державі. Сьогодні ми будемо говорити про формування і розвиток фінансових відносин у незалежній Україні. А цікаво, як добре ви знаєте фінансову систему нашої країни.

- ✉ Як називається центральний банк України? (*Національний банк України*).
- ✉ Скільки в Україні комерційних банків? (Оберіть: близько десяти, сто, *двісті*, близько тисячі).
- ✉ Яким провідним видом діяльності займається відома в Україні компанія «Оранта»? (*Страхування*).
- ✉ Згадайте назви великих комерційних банків України. (*Приват-Банк, Ощадбанк тощо*).

Навчання

Завдання 1. Прочитайте текст. Дайте відповіді на питання до тексту.

Василь Лопата – «батько» українських грошей

Молода Українська держава взялася розробляти власні банкноти ще за п'ять місяців до розпаду СРСР. Разом з урядовцями першими, хто серцем і душою, своїм талантом прилучився до ідеї, були провідні київські художники: народний художник України О. Данченко, заслужені діячі мистецтв України В. Юрчишин, С. Якутович і В. Лопата. Останній зі славетної мистецької когорти – Василь Лопата, зрештою, став автором і творцем зорового образу української валюти.

Художник народився 1941 року на Чернігівщині, відомий в Україні своїми ілюстраціями до «Слова о полку Ігоревім», українських народних казок і народних дум, «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

«Художньо оформлені Василем Лопатою гривні мають своє історичне життя, вони досконалі артистично, з глибоким ствердженням національної суті й означенням вершинних діянь і покликів української історії та культури, розвитком історизму та української духовності. У них – життя України від глибинних закорінень до сьогоденних буревіянь». Так сказав про творця нової гривні Олександр Федорук, дійсний член Академії мистецтв України, доктор мистецтвознавства.

Василь Лопата написав чудову книгу, в якій розповів про творчі муки і дерзання, сумніви і радість відкриттів під час роботи над створенням ескізів гривні. Він так і назвав її – «Надії та розчарування, або Метаморфози гривні».

«Хто має бути зображеній на купюрах? – пише у книзі Василь Лопата. – Безперечно, поет, мислитель і національний пророк Тарас Шевченко. А ще гетьман Богдан Хмельницький. А потім? За яким принципом добирати героїв, покликаних стати символами української нації на її грошах? В історії української державності були великі перерви, під час цих перерв провідниками народу ставали якраз духовні лідери, котрі не завжди займали державницькі посади, але змістом своєї діяльності сягнули таких висот, які інколи перевершували навіть роль державних діячів. Ось чому

для України та її валюти якраз підходять ті особи, що їх досить вдало було відібрано в результаті тривалих дискусій на початку 1990-х років. Тут і монархи доби середньовіччя, і гетьмани, і президенти, і великі майстри слова. Цей добір можна вважати найбільш оптимальним у наших конкретних умовах».

І не дивно, що було віддано багато часу, сил, енергії для добору персоналій, зображеніх на наших гривнях, бо це найважливіший елемент на гроших будь-якої країни.

Українські гривні – не тільки грошові знаки. На них, у них – наша історія і наш загнаний колись у підпілля, але збережений патріотизм.

Василь Лопата є автором 2-, 5-, 20-, 50-, 100- і 200-гривневих купюр. Також він розповів, що працював над купюрою номіналом 2 000 гривень. Щодо подальшої долі цієї купюри, то поки що жодних прогнозів. Бо гроши, як відомо, – річ підступна.

Перші зразки нової української гривні були надруковані 1992 року в Канаді. Ці банкноти мали дуже погану якість, були липкими, з неприємним запахом, вони дуже мало підходили на роль грошових знаків незалежної країни. Тому ще в ході підготовки до грошової реформи у 1994–1995 роках був надрукований інший тираж у Великобританії, з новим дизайном. Тим не менше, банкноти зразка 1992 року не знищили, а також задіяли в реформі. Але з часом, у міру зносу, Нацбанк почав їх вилучати з обігу, замінюючи на нові інших тиражів. Але вони досі є дійсним засобом платежу.

На купюрах 1 і 2 гривні князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий зображені з пишними козацькими вусами, так само як і Богдан Хмельницький на 5-гривневій банкноті та Іван Мазепа на 10-гривневій (рис. 7).

Рис. 7. Перші гривневі банкноти

Письменник Іван Франко на всіх банкнотах змальовувався з класичного портрета у шкільному підручнику.

Перші гроші друкували за ескізами художника Василя Лопати.

Випуск грошей з 1994–2002 рр. (рис. 8)

Рис. 8. Банкноти випуску 1994–2002 рр.

Модель цих грошей вийшла дуже вдалою, хоча дизайн майже не змінився (ескізи робив той самий художник). З'явилися нові обличчя великих номіналів. Ці банкноти були в обігу до 2003 року, періодично додруковувались різними тиражами і номіналами. Спочатку вони друкувалися за кордоном, а потім, після збудування Банкнотно-монетного двору НБУ – в Україні.

Двадцятигривнева банкнота виявилась найулюбленишою у фальшивомонетників, мала рекордну кількість підробок.

Багато українців не знали Михайла Грушевського, намальованого на п'ятидесятигривневій купюрі, багато хто вважали, що це портрет Ющенка, бо поряд з ним було написано – «Голова Правління Банку Віктор Ющенко».

Тарас Шевченко був змальований із шкільногопідручника – у папасі із «Шевченковими» вусами.

Леся Українка – письменниця і поетеса. У свій час це були банкноти найбільшого номіналу.

Тривалий час у гривні не було свого стилізованого графічного знака. Тому С. Тігіпко, який займав на той час посаду Голови Нацбанку України, оголосив конкурс на кращий графічний знак гривні. Конкурс тривав дев'ять місяців. Будь хто міг узяти в ньому участь. Учасник повинен був представити ескіз знака і його обґрунтування. Ескізи розглядав Експертна рада Національного банку України за участі Спілки художників України.

30 листопада було відібрано 12 ескізів графічного знака гривні, вони були винесені на обговорення на офіційному сайті НБУ.

Багатьом сподобались два проекти. Переміг знак, який складається з двох елементів. Перший і основний – прописна буква «г», як перша буква у слові «гривня». Другий елемент – (=) дві горизонтальні паралельні лінії, за задумом вони втілюють стабільність грошової одиниці. Такі лінії мають багато валют світу.

Затверджений 1 березня 2004 року. Код знака – U+20B4.

Графічний знак гривні

Випуск грошей з 2003–2005 pp. (рис. 9)

Невідомо чому, але 2003 року було прийнято рішення радикально змінити дизайн українських грошей.

Діячі, зображені раніше залишилися, але їхній зовнішній вигляд дуже змінився. У деяких випадках змінився і колір купюр. Гроші тепер мають різний розмір: більший номінал – більший розмір.

Князю Володимирові домалювали бороду і змінили головний убір. Князю Ярославові також відростили бороду та змінили головний убір. Богдана Хмельницького зістарили, він погладшав. Вуса в нього тепер

Формування і розвиток фінансових відносин у незалежній Україні

охайно підстрижені. А ось Мазепа помолодшав – він схуд і покращав. Грушевському наростили волосся, підмалювали бороду і омолодили.

Для моделі ста гривень узяли портрет молодого Шевченка. Він був чомусь дуже схожим на молодого Ющенка.

Рис. 9. Гривневі банкноти випуску 2003–2005 рр.

Випуск грошей з 2006–2007 рр. (рис. 10)

У 2006 році вийшов новий тираж банкнот, малюнок яких не змінився зовсім, змінився лише колір. Зараз банкноти стали зовсім різнобарвними.

Одногривневу купюру розмалювали в жовто-блакитний колір.

На двохсотгривневій купюрі нового випуску Леся Українка змінилася і помолодшала.

З'явилася банкнота номіналом у п'ятсот гривень. На ній зображений Григорій Сковорода – мандрівний український філософ XVIII сторіччя. Ця банкнота має найбільший розмір.

Ще існує ескіз банкноти номіналом тисяча гривень, на котрій зображеній засновник Києво-Могилянської академії Петро Могила. Але цю купюру Нацбанк обіцяє не випускати, тому що банкнот різного номіналу може бути не більше ніж дев'ять, інакше це ознака гіперінфляції.

Рис. 10. Гриеві банкноти випуску 2006–2007 pp.

Складаючи характеристику національної валюти, подумалось: виходить зображені на банкнотах особистості та пам'ятки закарбовуються у свідомості всіх українців. Тобто гроші стають своєрідним коротким підручником історії України. Хоч не хоч – а щодня на них дивишся.

Питання до тексту

1. Яке значення мало введення власної валюти для незалежності України?
2. Хто зображений на українських грошах? Розкажіть про заслуги перед Україною людей, які зображені на купюрах?
3. Як змінювався зовнішній вигляд українських грошей за час незалежності України?

Завдання 2. Прочитайте текст.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У процесі формування банківської системи України можна виділити чотири етапи.

I етап – 1991–1992 pp. – перереєстрації та реорганізації.

Із жовтня 1991 року НБУ починає перереєстрацію комерційних банків України, що були зареєстровані ще Держбанком СРСР.

У той же період галузевий капітал, тобто частка капіталу, вкладеного в комерційні банки різними державними установами, поступово витісняється ринковим капіталом спільніх і малих підприємств, акціонерних товариств, державні банки акціонуються, а точніше приватизуються персоналом банків і великими клієнтами.

ІІ етап – 1992–1993 pp. – виникнення банків «нової хвилі».

У той час спостерігалося масове народження малих «кишенькових» банків. Значна частина їх мала приватний капітал, але цей капітал був надто мізерним, щоб забезпечити ліквідність банку. Ці банки непогано заробляли на гіперінфляції.

ІІІ етап – 1994–1996 pp. – етап банкрутства.

Активізація роботи Національного банку України і побудови чіткої системи регулювання діяльності комерційних банків збіглася з періодом призупинення інфляційних процесів, які були основним джерелом безбідного існування цілої низки комерційних банків.

Ці банки не були готові до суворого контролю з боку НБУ, до зміни кон'юнктури фінансового ринку, до централізованого управління банківською системою, що поставило їх на межу банкрутства. Процес масового банкрутства комерційних банків вніс ускладнення у функціонування не тільки банківської системи, а й позначився на всій економічній системі, була підірвана довіра до банківської системи у вкладників.

На кредитно-фінансовому ринку України починають працювати іноземні банки та їхні представництва. Важливим моментом функціонування банківської системи того періоду була зміна складу акціонерів, зміна власників багатьох комерційних банків та окремих філій шляхом продажу і перепродажу.

VI етап – 1996–1998 pp. – стабілізація і впровадження національної валюти – гривні.

Для цього етапу є характерною боротьба Національного банку з інфляційними процесами, створення сприятливих умов для проведення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці – гривні. Також у той період посилився контроль за діяльністю комерційних банків із боку НБУ.

Диспут

«Чи треба було проводити грошову реформу 1996 року?»

Розібратися в різних поглядах на проведення грошової реформи 1996 року за таким алгоритмом:

- 1) причини початку процесу грошової реформи;
- 2) цілі та завдання грошової реформи;
- 3) основні поняття процесу і хронологія подій.

Група № 1. Захищає позицію позитивних аспектів «Грошової реформи».

Група № 2. Захищає позицію негативних аспектів «Грошової реформи».

Завдання. На основі теоретичних матеріалів і документів у ході диспуту відстояти і довести свою позицію.

Група № 3. Експерти.

Завдання: Уважно вислухати доводи сторін, проаналізувати їхні висновки, погляди і сформулювати загальний висновок за темою диспуту. Дати оцінку діяльності груп. Експерти можуть задавати питання доповідачам.

Правила ведення диспуту

1. Представник групи, що починає диспут, коротко формулює вихідні дані проблеми, висловлює свою позицію щодо запропонованого питання, пояснює своє бачення проблеми.
2. Доповідач повинен чітко аргументувати свою позицію фактами, документами, наприкінці виступу узагальнити сказане і зробити висновок.
3. Наступна група починає виступ зі слів: «Ми не згодні з попередніми ораторами...» (доповідач чітко формулює тези, у чому конкретно не згодна його група).
4. Група пропонує власну позицію з даного питання.
5. Наводить факти, а документи доводять правильність позиції.
6. Учасники дискусії уважно вислуховують доводи сторін, аналізують сильні і слабкі сторони виступів, формулюють загальний висновок за темою диспуту.

План проведення диспуту

1. Вступне слово вчителя: постановка цілей і завдань диспуту.
2. Виступи групи № 1. Виступаючий висловлює думку групи з основних питань «Грошової реформи». Доповідач групи доповнює виступ документально. Виступаючий відповідає на запитання експертів.
3. Виступи групи № 2. Доповідач за допомогою учасників групи аргументує свою позицію, відповідає на запитання експертів.
4. Виступ групи № 3. Експерти підбивають підсумки диспуту.
5. Заключне слово вчителя.

Підсумки уроку

Наведіть приклади і порівняйте функції кредитно-фінансових установ, які працюють в Україні. Заповніть таблицю.

Таблиця

Кредитно-фінансова установа	Приклад	Функції
Комерційний банк	«Ощадбанк»	<ul style="list-style-type: none"> • приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб; • випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток; • операції з валютними цінностями тощо

Кредитно-фінансова установа	Приклад	Функції
Страхова компанія	«Універсальна»	<ul style="list-style-type: none"> надання страхових послуг; ощадна функція (при проведенні операцій з накопичувального страхування життя); інвестиційна функція, яка полягає в концентрації інвестиційних ресурсів та їх використання для фінансування економіки тощо
Біржа	«Українська фондова біржа»	<ul style="list-style-type: none"> забезпечує мобілізацію тимчасово вільних грошових засобів; установлює ринкову ціну (курс) цінних паперів; здійснює переміщення («переливання») капіталу між галузями

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до виконання проекту «Фінансова культура українського народу». Для цього об'єднатись у чотири групи. Підготувати матеріал: 1 група – поводження з грошима; 2 група – податкова культура; 3 група – страхова культура; 4 група – культура банківських відносин.

Проект «Фінансова культура українського народу»

Розділіться на групи. Кожна група зробить кластер про елемент фінансової культури українців.

- 1 пара – поводження з грошима;
- 2 пара – податкова культура;
- 3 пара – страхова культура;
- 4 пара – культура банківських відносин.

Ви повинні виділити головне і відобразити це у кластері. При цьому кожен аркуш поділити на чотири частини. Роботу виконувати на тій частині листа, який відповідає цифрі кожної групи. На це дается 10 хвилин.

Карусель – один учень зожної групи змінюється учнем з іншої групи, вони коротко розповідають одне одному свою частину теми, заповнюючи наступний розділ на папері, потім ще раз обмін місцями, тобто на кожному аркуші повинні бути нанесені всі чотири теми.

Учні сідають на початкові місця.

повороження з грошима	страхова культура
податкова культура	культура банківських відносин

Опитування: кожна група має розповісти про фінансову культуру українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

---

1. Аксьонова О. В. Методика викладання економіки : навч. посіб. / О. В. Аксьонова. – К. : КНЕУ, 2006. – 708 с.
  2. Базилевич В. Д. Страховий ринок України / В. Д. Базилевич. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 374 с.
  3. Базилевич В. Д. Страховий ринок України : підручник / В. Д. Базилевич. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 374 с.
  4. Банківська енциклопедія / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К., 1993. – 327 с.
  5. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 656 с.
  6. Становлення і розвиток грошово-кредитної системи в Україні / О. Величко // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 8–13.
  7. Гальчинський А. С. Теорія грошей : навч. посібник / А. С. Гальчинський. – К., 1998. – 356 с.
  8. Гроші та кредит : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
  9. Дмитрієнко М. Ф. Гроші в Україні: факти і документи / М. Ф. Дмитрієнко, В. М. Литвин, В. А. Ющенко, Л. В. Яковлєва. – К. : «ARC-Ukraine», 1998. – 454 с.
  10. Дорофієва Н. В. З історії грошей України / Н. В. Дорофієва, З. М. Комаринська. – Львів : Львів. банк. ін-т НБУ, 2000. – 165 с.
  11. История цивилизации. – М. : Владос, 1997. – 352 с.
  12. Ковалъчук Г. О. Організація навчання з економіки : навч. посібник / Г. О. Ковалъчук. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2002. – 305 с.
  13. Колесников О. В. Історія грошей та фінансів : навч. посібник / О. В. Колесников, Д. І. Бойко, О. О. Коковіхіна. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Центр учебової літератури, 2008. – 140 с.
  14. Коцюрубенко Г. Формування заощаджень українськими домогосподарствами [Електронний ресурс] / Г. Коцюрубенко // Вісник КНТЕУ. – 2011. – Режим доступу : <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2011/05/7.pdf>.
  15. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко; за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вікар, 1999. – 737 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
  16. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е. М. Майбурд ; Акад. народ. хозяйства при Правительстве РФ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Дело ; Книгоэкспорт, 2000. – 560 с.
-

17. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
18. Нетрадиційні уроки з економіки : навч.-метод. посібник / укладач О. В. Часнікова. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. – 128 с.
19. Програма розвитку фінансового сектору (USAID / FINREP-II) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.finrep.kiev.ua/structure/finedu/general_ua.php.
20. Реверчук С. К. Історія грошей і банківництва : підручник / І. Г. Скоморович, С. К. Реверчук та ін. ; за заг. ред. С. К. Реверчука. – К. : Атіка, 2004. – 340 с.
21. Розумні гроші. Фінансові історії родини Іваненків: Ощадливість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3127061&cat.
22. Собирая воедино: как создать хороший урок экономики / Economics America ; Национальный совет по экономическому образованию (США) / Сарапейдж Мак-Коркл, Бонни Т. Мезарош, Джон С. Мортон и др. – 61 с.
23. Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти / Г. Ф. Хоружий. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 320 с.
24. Часнікова О. В. Розробки уроків до курсу «Азбука споживача» : навч.-метод. посіб. / О. В. Смага, В. Б. Якубчук ; [за заг. ред. О. В. Часнікової]. – Луганськ : Знання, СПБ Рєзников В. С. – 140 с.
25. Шефер Б. Пес на ім'я Мані, або Абетка грошей / Бодо Шефер. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – 231 с.
26. Шуст Р. М. Денежное хозяйство юго-восточных воеводств Речи Посполитой в XVI – первой половине XVII в. : дис. ... канд. ист. наук. – Львов, 1988. – 298 с.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

ТКАЧЕНКО Наталія Володимирівна, ДОВГАНЬ Андрій Іванович,
ЧАСНИКОВА Олена Володимирівна, РЯБОВА Олена Борисівна,
ЛАПІШКО Зоряна Ярославівна, ЗАБУГА Наталія Іванівна

ФІНАНСОВА КУЛЬТУРА
7 клас

Навчально-методичний посібник для вчителя

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Т. С. Смовженко*

Редактор	О. П. Яремчук
Технічний редактор	I. В. Мазінг
Комп'ютерне складання	М. П. Спутай
Коректор	О. П. Яремчук
Дизайн обкладинки	Д. Ю. Іщенко

Підписано до друку 26.06.2015. Формат 60 × 84^{1/8}.
Обл.-вид. арк. 4,5. Умовн. друк. арк. 13,4. Зам. № 1340.

Університет банківської справи Національного банку України.
04070 м. Київ, вул. Андріївська, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2872 від 11.06.2007.

